શ્રીમત્ પતિવૃતા ગુણસુંદરી

નાટક પંચાંકી.

હળવદ સત્ય સુબોધક નાટક મંડળીને માટે.

બનાવનાર

નિર્ભયરામ પુરૂષોત્તમ શુકલ.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

વ્રજલાલ ઇંદ્રજીત શુકલ.

શ્લોક.

अंगंनदर्शयतिपश्यतिनान्यवक्त्रं,
गेहान्नयातिनचतिष्ठतिदुष्टसंगे ॥
नोच्चैर्वदसीपनकुप्यतिसापराधे,
पत्यांविमानिचरितानिकुलांगानानाम् ॥

અમદાવાદ.

"આર્યોદય" પ્રેસમાં રણછોડલાલ ખુશાલદાસે
છાપ્યું.

સંવત્ ૧૯૪૭ વિક્રમાદિત્ય. સને ૧૮૯૧ ઇસ્વી.

કીમત ૧ રૂપિઓ.

अर्पण पत्रीका.

સંસ્થાન ધ્રાંગધ્રાના નેકનામદાર ખુદાવિંદ
યુવરાજ શ્રી અજીતસિંહજી બહાદુર.

મુ૦ ધ્રાંગધ્રા.

આપ સર્વ વિદ્યા ગુણ સંપન્ન, વાક્ વિલાસી, અજીત સંજ્ઞા ઇશ્વરના વરથી સંપાદન કરી, વિશેપ સિંહપદને સહાનુંગામી રહી, આ વસુધા ઉપર સહાસિક ઉછળતી પ્રજાનો મનોજવ શિથીલ કરવા સબળે, ને સંરક્ષણાર્થે, જન મનરંજન કરવા કળા કૌશલ્યતામાં નિપુણ, અલ્પધી પ્રજાને ઉદ્યમોકત કરાવી, હૃદયનું ગાઢ તિમીર ટાળવા સૂર્ય કિરણ સદ્રશ પ્રભાથી, દુરજ્ઞ હત્‌ભાગ્યરૂપી અંધકારની ભીતિથી, વિમુકત કરવા આપ અતિરથી છો. તેમજ ન્યાય નીતિનું પાલન કરતાં, દેશોન્તીમાં અગ્રણી પ્રજારક્ષક અને દીર્ઘ દ્રષ્ટીથી વિચારવંત અને સ્વકીય પ્રજાના અભ્યુદય ને પ્રકાશમાં લાવનાર છો. વિગેરે મહાન ગુણોથી આકર્ષાઇ શ્રીમત્ પતિવૃતા ગુણસુંદરી નામના નાટ્ય પ્રયોગનું લઘુ પુસ્તક, આપનો પેઢી દર પેઢીનો આશરાંકિત રાજ્યભકત હું અતિ આદરપૂર્વક આપ ગૌબ્રાહ્મણ પ્રતિપાલના કોમળ પદપંકજના હજુર અર્પણ કરવાની જીજ્ઞાસાથી રજુ કરૂં છું તે સ્વિકાર કરી મારી આશા અમર કરશોજી.

સેવક.

નિર્ભયરામ પુરૂષોત્તમ,

કર્ત્તા.

ઉપોદ્ઘાત.

પૂર્ણિમાનાં ચંદ્રના કિર્ણો, સ્વચ્છ કરેલા શ્વેત રૂપેરી પાત્રો પર પડતાં હોવાથી, જેમ ચંદ્રમા તેમાં હિસ્સો લેવાને આકર્ષાઇ ઝંપલાતો હોય, તેમ આધુનિક વખતના વિદ્વજ્જનો જ્ઞાનોક્ત નાટકોનાં પુસ્તકોનું અવલોકન કરવાને આતુર હોય છે; કારણ કે જેવી રીતે પ્રાતઃકાળે સૂર્ય આ ભૂમંડળ ઉપર પોતાનાં ઉત્તમ કિર્ણો તેજોમય દેખાવથી ફેલાવી, આખી દુનિયાના લોકોને નિદ્રામય અવસ્થામાંથી જાગૃત કરી, તિમીરનો અંત આણે છે. તેવી રીતે સાંપ્રત કાળમાં દિન પ્રતીદીન વિદ્યા અને નીતિનો વધારો થતો દ્રષ્ટીગોચર થાયછે. જેથી કરી વિશેષ સમુદાય, વિદ્યા આદિ મહાન્ ગુણોથી પરીપૂર્ણ થઇ નીતિ, રીતીની પરીક્ષા કરવાને કુશળ થયેલા જોવામાં આવે છે. આવા પ્રકારની કુશળતાના વિસ્તાર પામેલા સમુદાયમાં, આ મારી અલ્પમતીથી લખેલું નાટક રજુ કરૂંછું, તે રચવાનો મૂળ ઉદ્દેશ એટલોજ છે કે, પ્રાચીન અને અર્વાચિન સમયમાંના માણસોને નિવૃત્તિની તુલના કરવાની અત્યાવસ્યકતા છે. કારણ કે પ્રાચીન કાળના મનુષ્યો, પતીવ્રતા, શૌર્યતા, સુજનતા, સુબુદ્ધિ, ધૈર્ય, ગાંભીર્ય, વિનય, સાહસ, નીતિજ્ઞતા, વિદ્વત્તા, અને દ્રઢતા આદિથી સર્વ ગુણ સંપન્ન થયેલા હતા. અને સાંપ્રત કાળનાં મનુષ્યોમાં કેટલેક અંશે, દ્રઢતાથી વાસ્તવ્ય કરી રહેલા છે, તે સરખાવી, તેનું ખરાપણું દર્શાવી આપવું એ ઉચીત્ છે. એવી આકાંક્ષા ઉદ્ભવવાથી, પ્રત્યક્ષ પ્રમાણો અને પ્રત્યંત્તરો સાથે આબેહુબ ચિતાર બતાવી આપવો. અને નીતિની અસર વાંચનારના અંતઃકરણપર પૂર્ણપણે કરવાના આશયથી આ, શ્રીમત્ પતીવ્રતા ગુણસુંદરી નામનું નાટક રચી બહાર પાડયું છે, જેમાં શૃંગાર, કરૂણા, વીર, અને હાસ્ય રસનો આવશ્યકતા મુજબ પ્રસંગોપાત સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

આધુનિક કાળની સ્રીઓ, પોતાનો ખરો ધર્મ શું છે, એ વાત યત્કિંચિત્ પણ સમજી શકતી નથી. અને સુપંથની સિધી સડકે નહીં ચાલતાં, આડે રસ્તે વિચરેછે. જેનાં પરીણામ કામુકજનને

લીધે ઘણાં માઠાં ઉત્પન્ન થઇ આખરે, અનાચારના ખરાબા સાથે અથડાઈને પોતાનું સુખદ સાંસારિક નાવ ડૂબાડી દેછે. અર્થાત્ પોતાની સાત પેઢીને કલંક લગાડી દે છે. માટે તમામ યુવાવસ્થાથી તે વૃદ્ધાવસ્થાસુધીના સ્ત્રીવર્ગને આ પુનિત પુસ્તક વાંચવું ઘણુંજ આવશ્યતું છે.

આવા પ્રકારનાં નાટકોની અસરથી, અજ્ઞાનના અંધકારમાં લડથડતાં માણસોને પ્રકાશ આપી, ચર્મચક્ષુના બારિક પડદા ખુલ્લા કરી, સિધી સડકે ચડાવવા, એ નાટકનો મૂળ આશય છે.

સ્ત્રીની જાત કેટલેક દરજ્જે અજ્ઞ-પણ સાહસિક-સાહસિક પણ ઉદ્ધત, કોમળ-પણ વિલક્ષણ વૃત્તિની હોયછે. તથાપિ દ્રઢ અંતઃકરણ વાળી અને સદાચારી સ્ત્રીએ અમર્યાદ ભવાબ્ધિમાંથી યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરી, જેમ તેમ હિમ્મતરૂપી નૌકામાં બેસી પોતાનું શિયળવૃત્ત સાચવી વિયોગી પતી ઉપરના ભક્તીભાવનો પુરો પ્રેમ પ્રદર્શીત કરેલો છે, અને જુઠી રીતે પોતા ઉપર આવી પડેલા કલંકનું નિવારણ ધિમાસથી, સામા માણસને વચનરૂપી ફટકાના પ્રહારથી વધાવી, ફીટકારનાં તીવ્ર શસ્ત્રના ઘા કરી પુરાવા અને પ્રત્યંતરો સાથે પોતાની પવીત્ર વૃત્તી અને સ્વચ્છ બુદ્ધિનો વૃત્તાંત પૂર્ણ રીતે સાબેત કરી આપી, કેટલીક મુખ્ય માણસને થયેલી માઠી અસર દૂર કરેલી છે.

સ્ત્રીઓનું અંતઃકરણ જેટલે દરજ્જે પવીત્ર રહેવું શાસ્ત્રાનુસાર જરૂરનું છે, તેટલે દરજ્જે પુરેપુરી રીતે, પ્રાણની દરકાર નહીં રાખતાં, પવીત્રપણે નિષ્કલંક કિર્તીવાન થઈ, આ લઘુ પુસ્તકની નાયકા ગુણસુંદરીએ સાચવી રાખ્યું છે. આ બિના હાલના કાળની સ્ત્રીઓને બરાબર ધ્યાનમાં રાખી, પ્રસંગોપાત દાખલો લેવા યોગ્ય છે.

મિત્રે મિત્રતાઇનો ખરો હક કેવા પ્રસંગે કેટલે દરજ્જે કેવી રીતે બજાવવો, વિગેરે હકીકતનું યથાસ્થિત્ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. હિંદુ વર્ણના માણસને મુસલમાન વર્ણનો મિત્ર છતાં, તેણે પોતાના મિત્રની ગેરહાજરીમાં, પવીત્ર મિત્ર પત્નીને, આવી પડેલી ભયંકર આપત્તિમાં ઘણીજ ત્વરાથી, પાક દાનત અને શુદ્ધ અંતઃકરણથી ભારે જોખમ માથે વહોરી લઈ, મદદ કરેલી છે, ધન્ય છે એવા મિત્રને કે જેણે યત્કિંચીત્ પણ સ્વાર્થ નહીં રાખતાં ખરો ધર્મ બ-

બચાવવાને જરા પણ પાછી પાની કરી નથી. અને પોતાના અમૂલ્ય પ્રાણની દરકાર રાખ્યા વિના મિત્ર પત્નીનું શિયળવૃત્ત સાચવવા સહાયભૂત થયેલો છે. આધુનિક વખતમાં મિત્ર માત્ર પરસ્પર મીઠું બોલી કપટ ભાવના વર્ત્તનથી, પાનસોપારી ખાઇ ઉપર ઉપરથી મિત્રતાનો પ્રેમ દાખવી, દુનિયામાં સ્નેહીપણું બતાવે છે; પરંતુ ખરા વિકટ સમયે તેવા તાળી મિત્રો એક બીજાને યોગ્ય સહાયતા આપવાનું તજી દઇ અલગ ઉભા રહે છે. કદાચ કોઈના અંતઃકરણમાં મિત્રતાના ખરા હકનાં અંકુરો ફુટી નિકળે છે તો, તેવા મિત્રો પણ આ ચાલતા જમાનામાં પ્રાણાંત સુધી આવવાને હિમ્મત ધરાવતા નથી. અને પોતાનો સંસાર વ્યર્થ જશે, એમ ધારી પોતાના પ્રાણની દરકાર કરી તેને બચાવી, જગતમાં જીવતા રહેવું, અને તેમાં મિત્રની દરકાર ન રાખવી તે અનુચિત છે. આવા નિર્માલ્ય શુષ્ક વિચારને આધીન રહી, ત્વરીતાથી પાછી પાની નાખી, નબળા બની, કાયરની માફક આંખ આડા કાન કરી અખાડા કરે છે. એવા જુઠા દાંભિકને માટે પણ અસરકારક અને કરૂણ હૃદયનાને લાગણી થઇ—પશ્ચાતાપ થાય, તેવો પ્રકાર આ નાટક ગ્રંથમાં દાખલ કરવામાં આવ્યો છે. જે ચાલતા કાળને દાખલો લેવા અને યાદ રાખવા ઉપયોગી થઇ પડશે.

જે માણસ પોતાના મનમાં ઉઠેલા વિચાર પાર પાડવા એકાએક સાહસ કરે છે, તેથી તેનું પરિણામ પણ અંતે કેવું આવે છે, અને તે પરિણામનો અનુભવ કેવાં કષ્ટો સોસી અનુભવવો પડેછે, વિગેરે બાબતનું ટુંક બ્યાન અસરકારક આપવામાં આવેલું છે. માણસના મનમાં અમુક કૃત્ય કરવું, એમ નિશ્ચય થયો, તે પેહેલાં વિચાર કરવાની જરૂર છે કે, થયેલો નિશ્ચય કેટલે દરજ્જે પવીત્ર છે. આ વિચારને અનુસરનારા આ ક્ષણભંગુર સંસારમાં કિર્તિને પાત્ર થાય છે કે ધિક્કારને પાત્ર થાય છે? એની તુલના કરવાનો યોગ્ય અવકાશ લઈ પુરા અને ઊંડા વિચારથી સભ્યજનોની સહાયતાપૂર્વક કરવામાં આવે તો, માઠા પરિણામનું મુખ જોવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાયછે, તે આવવા પામે નહીં. આ વિષયમાં મુખ્યત્વે કામાંધ માણસ કામના ગાઢતિમિરમાં ભટકી મનોવૃત્તિનો નિગ્રહ

કરવામાં ચુક કરેછે તેથી, તથા ઇંદ્રિયોને સાધ્ય નહીં રાખવાથી, મોટા ઘોર અને પ્રચંડ પશ્ચાતાપમાં આવી પડવાનો પ્રસંગ મળે છે. આ એકંદર કારણ કેવળ સાહસિક કૃત્યોથીંજ પ્રાપ્ત થાયછે. માટે માણસ માત્રને એ વાત અવશ્યની છે કે, શાન્ત પ્રકૃતિથી સદ્રઢતા, વૃત્તિયુક્ત વિજયછત્ર ધારણ કરવું. એજ ઉત્તમ ગુણનું મહત્વ છે. અને તેથી તે સંબંધી વાંચનારના અંતઃકરણને લાગણી થાય, એવી રીતે આ નાટકના હેતુને અર્ચાવવામાં આવેલો છે. તો આશા છે કે વાંચનાર વિદ્વજનો જેમ આકાશથી અમૂલ્ય ચંદ્ર મહાસાગરના મધ્યસ્થાન વિષે આતુર થઈ, તરી રહેલી છીપમાં પોતાનાં તેજોમય કીર્ણોના ઝળકાટથી ઉત્તમ પ્રકારનાં મોતીનુંબંધારણ થવા માટે પ્રતીબીંબ પાડેછે, અને તે પ્રતિબિંબ તરનાર છીપ પોતાના ઉદરમાં ઝીલીને જીવસમાન રક્ષણ કરી, પરિણામે અન્વાંછિત્ મૂલ્ય પ્રાપ્ત કરેછે, તેમ અસાર ત્યાગ કરી, જ્ઞાનોક્ત દ્રષ્ટીવડે ગુણ ગ્રહણ કરવાની સાથે વાંચવાનું અને આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધિમાં લાવ્યાનું સાર્થક કરશો.

મોટા ઇજતદાર, પ્રમાણીક અને પવીત્ર વૃત્તિવાળા સદ્‌ગૃહસ્થોના ઘરોમાં નોકરો રાખવાનો રીવાજ પ્રાચિન કાળથીજ ચાલતો આવેછે તે કેટલે અંશે દ્રઢતા અને સત્યતા ઉપર ચાલનાર હોયછે. તેમાં કેટલાએક નોકરો જુજ લાલચને માટે નિમકહરામીપણું વાપરી પોતાના અન્નદાતાને ફસાવવા હિમ્મત ધરાવે છે, તે બાબતનો પણ ચિતાર આપવામાં આવેલો છે. હલકા, શુષ્ક વિચારનાં માણસો હજુરમાં અહર્નિશ સેવા માટે હાજર રાખવાથી તેઓ અચાનક એકાએક મોટા જોખમમાં ફસાવી દે છે, અને તેવા નિંધ–નઠોર વર્ત્તન ચલાવનારા માણસો પ્રત્યે વિશ્વાસથી વર્ત્તી અહર્નિશ તેમનાજ ભરૂશાપર ટકી રહેવું તેપણ કાળે કરી મોટી આફતમાં નાખી આપેછે, જે માણસોના ચરિતાર્થનો આધાર બીજા ઉપર છે, અને તે બીજા માણસ પોતાના ઉદરનું પોષણ કરનાર થઇ પડેછે, તેવા જનપ્રત્યે ઘણીજ નમૃતા અને શુદ્ધ દાનતથી વર્ત્તવું જોઈએ; છતાં સ્વાર્થ લંપટ તુચ્છ જનો ઉપકારને બદલે અપકાર કરેછે. એ

કેટલું બધું નિંધ કર્મ છે. અને આખરે તેવાં બૂરાં કૃત્યોથી તેવા નિચ લોકોની શુધ્ધિ ઠેકાણે લાવવા તેનાં બુરાં કૃત્યોની હકીકત પ્રકાશમાં આવેછે. ત્યારે તેવાઓને પોતાની નઠોર વર્ત્તણુંકનો પશ્ચાતાપ અનહદ પ્રાપ્ત થઇ, આ સૃષ્ટીની અંદર અપકીર્ત્તિને પાત્ર થવાની સાથે અવિશ્વાસ, આગળ આવવાથી બીજા અન્ય સ્થળે પણ પોતાના ઉદર નિમીત્ત ધંધો ખોળી કહાડવાને પુષ્કળ અસહ્ય હરકતો સોસવી પડેછે. માટે બહેતર છે કે, પ્રમાણીકપણેથી બર્ત્તી શુધ્ધબુધ્ધિથી નિમક હલાલપણે પ્રિય થઈ પડવું એજ મનુષ્યનું કર્ત્તવ્ય છે. દ્રવ્ય ગમે તો મળો, યા નાશ પામો. આયુષ્યની દોરી ગમે તો અક્ષય રહો, કે હમણાંજ ત્રુટી જાઓ, અગર સારા નઠારા મનુષ્યભાઈઓ વખાણરૂપી મુક્તાફળથી વધાવો કે, ચહાય તેટલા નિંધારૂપ કાંકરા મારો, પરંતુ મનુષ્યે કદાપિ સત્યતાને છોડી પોતાના ધર્મથી કિંચિત્ માત્ર પણ ચળાયમાન થવુંજ નહીં.

પ્રાચીન કાળમાં બાદશાહી રાજ્યના રાજાઓ પોતાની આગળ આવેલા તકરારી કેસના નિવેડા કેવી પદ્ધતિથી ટુંકામાં કરતા, અને પોતે નિસ્પૃહપણે ન્યાય કરવામાં કેવા આતુર અને કુશળ હતા, તેનો ટુંકામાં હેવાલ આપેલો છે. જેમાં તખ્તનશીન થયેલા રાજા અને તેમના પ્રધાન એઓના અદ્દલ ઈનસાફમાં નિષ્પક્ષપાતીપણાનો ઉત્કૃષ્ટ રીવાજથી, પ્રજા સંતુષ્ટ રહી, રાજ્યભક્તિમાં સ્વાધીન રહેતી, તથા ઘોર કર્મ કરનારને તેનાં કરેલાં કૃત્યના પ્રમાણમાં આધારસહ બ્યાજબી શિક્ષા આપવામાં આવતી હતી. અને ન્યાયનું કામ લંબાણ ભરેલું ન થતાં રૈયતને ત્વરીતાથી ન્યાય મળતો, તેમજ સુજ્ઞ પુરૂષો પોતાનું દિલ દુભાવનાર પ્રત્યે દયાભાવથી નિહાળી, તેના પ્રત્યે તિરસ્કાર ન લાવતાં જેમ તેમનું શ્રેય થાય તેવા ઇલાજો યોજતા. જે હકીકત આ નાટકના નાયક ઝવેરચંદે દુષ્ટ દરીયાખાનના પ્રાણ બચાવવાના સંબંધમાં કરેલી છે, તે ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાઇ આવેછે. વિગેરે હકીકતનો સમાવેશ છેવટના પ્રકરણમાં બતાવવામાં આવેલ છે.

નાટકની હકીકત યથામતી અને યથા પ્રયાસથી શકત્યાનુસાર લખવામાં આવી છે. તે ચાલતા જમાનાને અનુકૂળ થઈ પડી, ધ-

ર્મમાં અને કર્તવ્યકર્મમાં સહાયભૂત થશે. તો મારા પ્રયાસનું સાર્થક થયું સમજીશ. એજ આશા. અને પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના !

આ નાટ્ય ગ્રંથ રચવામાં સાક્ષર રા. રા. શ્રી વિઠ્ઠલદાસ ધનજીભાઇની "ગુણસુંદરી" નામની કાદમ્બરીની સહાયતા લીધી છે તેથી તે સાહેબનો અતી આભારી છું.

લી૦ સેવક.

નિર્ભયરામ પુરૂષોત્તમ શુક્લ.

વિજ્ઞપ્તિ.

સદ્ગૃહસ્થો, આ પુસ્તકના નેમપરત્વે મુદ્રાંકિતની શરૂઆતમાં ઘણા વ્યવસાયને લીધે પ્રથમ પદ્ધતિમાં બારીક દ્રષ્ટીથી તપાશાએલ નહી અને ત્વરાથી યત્કિંચિત્ મુદ્રાંકિત થઇ ગયેલ તેટલાજ ભાગમાં યથોચિત્ વિરામોમાં લોમ વિલોમપણું મારા જોવામાં આવ્યું. જેથી વિજ્ઞપ્તી કરૂં છું કે, તે સ્થળે સુધારી વાંચશો. આ પુસ્તકને અંગે મારા પ્રાણાધિક પ્રિયમિત્ર રા. રા. મંગળજી અંદરજી દ્વિવેદીની મારા અભ્યુદયમાં લાગણી અને તેમના તરફથી મને પ્રસંગોપાત કેટલીક મદદ મળેલી છે જેથી તેમનો આભાર માનવાને હું આ તક વિસરી જતો નથી.

કર્ત્તા.

પતિવૃતા ગુણસુંદરી નાટક.

"પંચાંકી."

ઇશ્વર પ્રાર્થના.

શ્લોકા.

दिव्यंदिव्यदुकूलमिन्दुधवलंदीव्यासनस्थंगुरुम् ।
दीप्त्यादुःसहतापजातहरयासंव्याप्तदिग्जगलम् ॥
देवैर्दानवमानवैर्मुनिवरैःसुध्यातपादद्वयम् ।
शक्त्यामंगलयायुतंभयहरंश्रीमन्नसिंहंभजे ॥
जयतिविमलवासोमोहसम्मर्दनोऽसौ ।
सकलसुरजयार्थेदानवानांक्षयाय ॥
भवभयगजगण्डस्थानभङ्गप्रवृत्तिः ।
अबलसबलपक्षःश्रीनृसिंहस्यपादः ॥
जगदिदंसकलंतमसावृतं ।
समवलोक्यदयार्द्रमनामहान् ॥
नरहरिर्नरदुःखहरोगुरुः ।
कृतिमिमांसकरोतिमहामतिः ॥

મંગળા ચરણ ઇંગ્રેજી રાગમાં.

શ્રીગુણાગ્રા શ્રીગુનેશ્વરી, શ્વેત વપુ ધારણ કરનાર. શ્રીગુણા૦
વિનવે બાળ કરીને પ્યાર, રમ્યનાટક રચ્યું નિરધાર,
આશ્રય દાતા તું કહેવાય, સેવક જનની કરજે સહાય,
અલ્પગતિ શું મહિમા ગાય, તદપિ માંગિકા કરો પ્રચાર. શ્વેત.
નિંદીત વિપુલખ્યા વિશેષ, પારાવાર કરાવે ક્લેશ,
નથી બાળને બીજી આશ, સત્ય સુબોધ છે તારે હાથ;
સુમતિ દે મા સૌને સાથ, અંધ પંગુને દૃષ્ટી આધાર. શ્વેત.
સર્પ કાપે જેમ ઢેયન એક; તેમ શત્રુ કાપે વિવેક,

ગ્રહી નિર્જરે તારી પક્ષ, દૈત્ય વિદારી કરી તે રક્ષ;
આર્ય જનોની તું અધ્યક્ષ, અનંત શક્તિ તારી અપાર. શ્વેત૦
ત્રીપૂરાસુર મર્દની માય, સંકટ સમયે કરજે સહાય;
મનોવૃતિનો સમાવી વેગ, ક્રુર કર્મનો ન કરશો ભેક;
શત્રુ સમાવી રખાવે ટેક, ઊદરતણાં આછે તુજ બાળ. શ્વેત૦
(પડદો પડેછે ને સૌ જાય છે)

સુત્રધાર:—(પ્રવેશ કરીને) સદ્ગ્રહસ્થો! આજે આનંદે જય. જય જય એવા મંગલાદી શબ્દોની ધ્વની થઈ રહી છે. જેમ સૂર્યોદયથી કમલોની આકૃતી પ્રફુલીત થાય છે, અને નીરમલ સ્ફાટીક મણીમાં સુર્યનાં કીર્ણો પ્રવેશ કરેછે, અને વીલક્ષણ અંધકાર નાશ પામેછે તેમ એકંદર બીરાજેલા ગ્રહસ્થોના મુખાર્વીંદ ઉપરની કાન્તી દેખાવમાં આવેછે. એટલે નાટકના નીયમ પરત્વે આપ સઘળાને બીરાજેલા જોઇ અમે ઘણા ખુસી થયાછીએ. આપની એકંદર ખુસીની સાથે લંબાણ પામે તેવી આકૃતીના ચીતારને માન આપવા આ વખતે અમે યોગ્ય છીએ પરંતુ નાટકના બીજા કાર્યના લીધે ટુંકાણમાં આપની ઊત્તંમ ઊત્કંઠાના આવેશને અનુસરી અમારી ઘટીત રહેલી ફરજના દરજ્જાને આપની ઊચ્ચ પ્રકારની મનોવૃત્તીમાં પ્રવર્તાવવા આવા માંગલીક વખતે પવીત્ર ચરણાર્વિંદમાં સુવર્ણમય પ્રકાર અદા કરીએ છીએ તે એકે આપની સપ્રીદ્ધ શ્રીમંત્ પતીવ્રતા ગુણસુંદરી નામનું નાટક શ્રી હળવદનિવાસી શુકલ નરભેરામ પુરૂશોતમ વીરચીત ભજવી બતાવવામાં આવશે તે એક ચિતે જોવા તથા શ્રવણ કરવા કૃપા કરશો. (પડદા તરફ જોઇ આશ્ચર્યથી) અરે પ્રાણપ્રીયાને કેમ વાર લાગી હશે (તેવામાં નટી પ્રવેશ કરેછે) પ્રીયે આટલી બધી વાર થવાનું શું કારણ? તું કહેતી હતી કે હું ત્વરાથી આવુંછું છતાં દેર થઇ.

નટી:—પ્રાણનાથ આપ જાણોછો છતાં અધિરા થવાનું કારણ શું?

સુત્રધાર:—સખી બહુ જંજાળને લીધે તેં વિદીત કરેલી વાત મને વિસ્મૃત્ થઈ હોય એમ જણાય છે તે શું? કહેતો ખરી?

નટી:—કેમ ભૂલો છો આજે પતિવ્રતા ગુણસુંદરીનું નાટક ભજવી બતાવવાનું છે તો તે સંબંધી તૈયારી કરવાની આપે ભલામણ કરેલી હતી તેટલા માટે વાર થઇ કેમ હવે યાદ આવ્યું કે?

અંક પેહેલો.

હરીદત્ત... ... ... બ્રાહ્મણ.
મોટીઓ... ... ... બ્રાહ્મણનો છોકરો
ગુણસુંદરી ... ... ઝવેરચંદની ઓરત.
ગુલાબ... ... ... ગુણસુંદરીની દાસી.
ચંપા... ... ... ,, સદર.
ઝવેરચંદ... ... ... નાટકનો નાયક.
મોતીચંદ... ... ... ઝવેરચંદનો બાપ.
માનકુંવર... ... ... ઝવેરચંદની મા.
બુલબુલખાં ... ... ઝવેરચંદનો મિત્ર.

શ્રી ગણેશાયનમઃ

અંક ૧ લો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળઃ—રસ્તો.

પાત્રઃ—બ્રાહ્મણ અને તેનો છોકરો.

(એક બ્રાહ્મણ અને તેનો છોકરો ટેલ નાંખતા નાંખતા રસ્તામાં નીકળે છે.)

ટેલઃ—

જાતે યાત્રાકે માગ, મિલે તસ્કર તે ઠાગ;
માલ લે ગયે તમામ, હાલ ગજબ ગુજારે.
કાશી પહોંચનેકે કામ, મદદ દેવે કોઉ દામ;
ઉસકા રેજાવેગા નામ, પુન્ય શત્રુ હોવેગે.
દિલ્લી શેહેર હે ગુલજાર, બસે શેઠ શાહુકાર;
હે સબ ઉનકે દાતાર, ગલી ગલી પૂકારે.
હે કોઈ શંકરકા ભક્ત, દેવે દોકડા એક ફક્ત;
હમ હો ગયે અશક્ત, દિન દિન પૂકારે.

બ્રાહ્મણઃ—પુત્ર આવી કર્મ કથા કરીને થાક્યા તોપણ કોઇ શાનુકુળ થયું હોય એમ જણાતું નથી.

છોકરોઃ—બાપા ત્યારે હવે કરવું કેમ મને તો ભૂખ લાગી છે અને ક્ષુધાદેવીના આવીરભાવથી મારાં ગાત્ર શિથળ થાય છે.

બ્રાહ્મણઃ—ભાઇ આપણને લૂંટી જનાર ચોરોનું સત્યાનાશ જાજો. એ દુષ્ટોએ આપણને લૂટ્યા ન હોતતો આ દશા ભોગવવી ન પડત બેટા.

છોકરોઃ—પિતાજી જે ભાવી બનવાનું તે બન્યું પણ હવે ક્ષુધાર્ત અતિ થયા તેનું કરવું કેમ.

બ્રાહ્મણઃ—હા, આ વખત મને યાદ આવ્યું કે કર્મ કર્યાથી કાંઇ થવાનું નથી અને કપાળ ફૂટી મટવાની પણ નથી. આ વખત

ઉપદેશ ગાથાથી ટેલ કરીએ તો કોઈ સહાયક થઇ દુ:ખમાં હિસ્સો લેશે ખરૂં.

છોકરોઃ—પિતાજી ત્યારે વાર શા માટે કરોછો ઇશ્વરના નામથી મોલ્લે મોલ્લે ટેલ નાખીએ.

બ્રાહ્મણઃ—બહુ બેશ ચાલો ત્યારે (જાય છે અને પડદો ઉપાડે છે).

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળઃ—ઝવેરચંદનું ઘર.

પાત્રઃ—ગુણસુંદરી, ગુલાબ, ચંપાદાસ, અને પછી ઝવેરચંદ, ત્યાર પછી બ્રાહ્મણ ને છોકરો.

ગુણસુંદરીઃ—(દાસીને) સખી આજનો દિવસ અતિ મનોહર જોઇ મારા મનોજ્ઞ તુરંગો ઉછળી મનોવૃતિને આનંદયુકત કરે છે.

ગુલાબઃ— બાઈ સાહેબ ખરૂંછે મને પણ તમારી પ્રકૃતી આનંદાઇ, જોઇ હર્ષ થાય છે હર હમેશ આવા આનંદના દિવસો હોય તો કેવી મજા ?

ગુણસુંદરીઃ—ગુલાબ જ્યારે આવા સુખદાઈ દિવસો હોય ત્યારે પછી શું કહેવું ગુલાબ તું અને ચંપા બંને તમારા સ્થળે જાઓ કારણ કે મારા પ્રાણનાથને આંહી આવવાનો વખત થયો છે.

વીદુશક—હા મારા ભાઇ આવેછે તે ખબર કરવા હું આવ્યો હતો ત્યાં તમે ઠીક આગળથી સમજ્યા (ગુલાબને તથા ચંપાને) રાંડુ કાળથી ઠામુકીયું બંદાના પ્રતાપથી ટળી જવાનુંછે. હવે હું હજુરમાં રહીશ.

ગુલાબ તથા ચંપા—રડ્યાનો ઓશલો લઉં રાંડ વીના કોઇને બોલાવતો નથી.

વીદુશક—ભુલા હવેથી બોડકીયું કેહશું ઠીક ના.

ગુલાબ તથા ચંપા—બેન ચાલ પીટયાને જેમ બોલાવશું તેમ વધારે ફાટશે.

વીદુશક—તું થીગડા દેજે ટકો પૈસો લેજે બાબંદો ગ્રહણ ના આલાવાને દીવસ અવતરેલા ચમત્કારીછે (જાય છે)

ગુલાબ:—ઠીક અમે બંને રજા માગીએ છીએ જો કદાપિ પ્રસંગ પડે
તો બોલાવજો આંહીં નજદીકજ છીએ.

ગુણસુંદરી:—બહુ બેશ કામ પડશે તો (ગુલાબ ને ચંપા બંને નગ-
ન કરી જાય છે ને ઝવેરચંદ પ્રવેશ કરેછે.

ઝવેરચદ:—પ્રીયે આજ તો આનંદમાં બેઠાં છો ને શું?

ગુણસુંદરી—આપના દર્શનથી આનંદજ છે પરંતુ પ્રાણનાથ કહેતા
હતા જે હું ઘડી ભરમાં આવુંછું છતાં વધારે વાર થવાનું કા-
રણ શું ?

ઝવેરચદ:—વાહ ! વાહ ! રે તમારા મત પ્રમાણે વરતીએ તો
ઠીક ના?

ગુણસુંદરી:—હું તો અબળા આપના આધારે રહીછું અને મારૂં
જીવન વૃક્ષ તમે છો જ્યારે તમને ન દેખું ત્યારે હું ઘણીજ
અંધિરી થાઊંછું તેમાં વળી આપનું મુખ વચન ઉલટું નિકળે
ત્યારે અગાધ વ્યાધી થાય તેમાં શંકા શું? હું આપને મારા મન
પ્રમાણે વર્તવા કદી કહુંજ નહિં આવું મારમીક વચન બાણ
અબળા ઉપર ન નાંખવું જોઈએ.

ઝવેરચંદ:—શું આવા મશ્કરીના પ્રસંગમાં તમને દુઃખ થઇ પડયું
વારૂ ? હવે વિચારી બોલશું.

ગુણસુંદરી:—આર્ય પુત્ર આપનાથી હું વિખૂટી રહુંછું ત્યારે મારા
મતને બિલકુલ ચેન પડતું નથી કારણ.

ધન્યાશ્રી.

અબળા અધીરી હાલ પતિ મારા અબળા અધીરી હાલ ટેક.

આનન આપનું દેખું ન ત્યારે વરતે ઉદાશી અપાર પતી.
ક્ષણે ક્ષણે ભયભીત રહુંછું આવતાં કરો કદી વાર પતી.
અરધાંગના સ્વામી તમારી જાણી દરશન દ્યો જીવનહાર પતી.
ચરણ રેણુંકા આપની ધારી પાવન કરો આ નાર પતી.

અને વળી આપની છાયા એટલે ઘડીભર દુર રહુંછું ત્યારે તડપ-
ડાટ સાથ અસુખ થાયછે.

ઝવેરચંદ:—પ્રીયે તમારૂં કહેવું હું માન્ય કરૂંછું કોમળ સ્વભાવની
જે સ્ત્રી હોય છે તે પતિ દર્શ વિના આતુરજ રહે છે.

ગુણસુંદરી:—સ્વામી સ્ત્રીઓને પતિ સેવા તેજ જન્મનું સાર્થક છે અને આ સંસારમાં સ્ત્રીઓને પતિ તેજ સર્વસ્વ છે.

ઝવેરચંદ:—(આકાશ સામે હાથ કરીને (હા. તેતો ખરૂં પણ આ જો તો ખરી. ? પ્રિયા ? વર્ષારૂતુને લીધે આકાશ વાદળથી છ-વાઈ રહ્યું છે વળી પવન પણ બિલકુલ ચાલતો નથી તેથી મને બહુ અકળામણ આવેછે અને આ ભયંકર દેખાવમાં જ્યારે વીજળીના ચમકારા આકાશે થાય છે ત્યારે કેવું રમ-ણીય દેખાય છે.

ગુણસુંદરી:—હા; પ્રાણનાથ ઈશ્વરલીલા અપાર છે વળી જગદાત્મન વિશ્વભૂમિએ કેવી વખતો વખત રચના રચે છે તે સાંભળો.

ગાયન:—કનરો

ગહન ગતિછે ઇશની ન્યારી, પાર ન આવે જલધી આવારી, ગહન.
સ્થાવર જંગમ જડ ચેતનમાં, રૂપે રહ્યાછે કિર્તિ પ્રસારી, પાર.
સૂર્ય તારાને ચંદ્ર આકાશે રચના રચીછે ભૂમિ હજારી, પાર.
ગ્રીશ્મ રૂતુમાં ધર્મ જણાવે, ચાતુર માસમાં વરસેવારી, પાર.
હેમંત રૂતુમાં અંગે ઠંડી, વખતો વખત આવે વખત વિચારી પાર.

ઝવેરચંદ:—શશિવદની હું આ પટ્ રૂતુનું વર્ણન સાંભળીને અતિ-શય મગ્ન થઇ આનંદરૂપી સાગરમાં ઝોકો ખાઉં છું અને તારા સર્વોત્તમ ગુણો જોતાં મારી જીવ્હા વડે તારી પ્રશંશા કરવાને હું શક્તિહીન છઊં (સ્વગત) આહા! ઈશ્વર હું તારો કે-ટલો આભારી થાઊં. હું કેવો ભાગ્યવંત કે આવી સર્વગુણસંપન પ્રીયા મને મલી અરે જગતનિયંતા હું તારા ગુણ તથા અલૌ-કીક ગતિનાં વખાણ કરવાને અશક્ત છઊં તોપણ મારાથી બનતી સ્તુતિ કરવી જોઇએ તે તું સ્વીકારી અંગીકૃત કરીશ.

ગીતિ

ત્રીલોકેશ્વર તુજને વંદન વારંમવાર કરૂં આજે,
આભારી છઊં તારો સુંદર પ્રીયા મળીછે તે કાજે

(તેવામાં તેજ બ્રાહ્મણ ટેલ નાંખતો નાંખતો આવેછે).

બ્રાહ્મણ:— લાવણી

રામ નામને રટો હો નિશદિન રામ નામને રટો

વ્યર્થ શુમાની મન જણાવી મામ તેમ ના અટો
મામ તેમ ના અટો સમજ મન મામ તેમ ના અટો. વ્યર્થ.
રામ નામનું ખડગજ ધારી ભવ પ્રાશ્રાતને કટો.
સંયમ વાસીને કરી ઉદાસી હાથ તાલી દઈ વટો
હાથ તાલી દઈ વટો સમજ મન હાથે તાલી દઇ વટો વ્યર્થ.

ઝવેરચંદઃ—પ્રીયા આવી અંધારી મેઘલી રાત્રે એવો કોણ દુઃખી ઓ હશે કે આવી દિન વાણી બોલેછે એટલુંજ નહિં વળી ઉપદેષ્ટા પણ લાગેછે.

ગુણસુંદરીઃ—આર્ય પુત્ર આ અવની વિશે એવા ઘણા હશે જીવ પ્રાણીમાત્રને પોતાના કૃત્ય કર્મ ભોગવવાં પડે છે પરંતુ ઉપદેષ્ટા છે તે ઉત્તમ.

ઝવેરચંદઃ—પ્રેમી તેટલાજ માટે તે કોણ છે તેની તો તપાસ કરવી જોઇએ.

ગુણસુંદરીઃ—જેવી પ્રાણનાથની ઇચ્છા

ઝવેરચંદઃ—(થોડેક આગળ આવી) અરે ભાઈ તમે કોણ છો. અને કયાંથી આવો છો. વળી આટલી મોડી રાત્રે આવા ભયંકર અંધારામાં "ફગફગાટ ભરેલું કામ કરવાની એટલે" ભીખ માગવાની શી જરૂર પડી છે.

બ્રાહ્મણઃ—આપ સભ્યથી પૂછનાવાળા કોણ છો.

ઝવેરચંદઃ—હું નગરશેઠ મોતીચંદનો પુત્ર ઝવેચંદ છું. તમે આવા દિન બની ગયા તે જોઈ મને દયા આવવાથી પૂછુંછું માટે કારણ વિદીત કરવું જોઈએ.

બ્રાહ્મણઃ—શેઠજી? હું મારી કથા શું કહું, દુઃખનો માર્યો હેરાન થઈ ગયો છું. હું ગુજરાતનો રહીશ બ્રાહ્મણ છું. યાત્રા કરવાના ઈરાદાથી ઘર છોડી બહાર પડયો. પરંતુ મારા હત ભાગ્યે મને રસ્તામાં ચોર મળ્યા તેઓ મારૂં સર્વસ્વ લૂટી ગયા તેથી હું આ હાલતે પહોંચ્યો છું તેમજ મારા પાસે હવે કાંઈ રહ્યું નથી કે હું પાછો મારે સ્વદેશ જાઉં એટલા માટે હું દિલ્લી શેહેરમાં ટેલ નાંખુછું કે કોઈ પરમેશ્વરનો લાલ મળી આવે અને આ દુઃખી બ્રાહ્મણનું સંકષ્ટ વિદારે.

ઝવેરચંદ:—(આવા દિન શબ્દ સાંભળી દયા આવવાથી સ્વગત) આ મનુષ્ય દેહનું સાર્થક તો આવા ગરીબને સંતોષ કરવા તેજ છે. મતલબ હાથે તે સાથે (ખુલ્લેથી) અરે વિદેશી તું આ લે (એમ કહી પોતાના હાથનું સડલ કાઢી આપે છે.) હવે તું તારે ઘેર જા.

બ્રાહ્મણ:—(હાથમાં લઇ) સ્વસ્તી ઇશ્વર તમારો જય કરે (છોકરાને) બોટીયા આજે આપણું કામ થયું તને જનોઈ અને અચીનો વિવાહ થઇ રહેશે. આહાહા ! શું ઇશ્વરની લીલા છે આપણું તો કામ થઇ ગયું (તેમ કહી રસ્તે પડે છે.)

ઝવેરચંદ:—(સ્વગત) દિનને આપવાથી તે કેવો આનંદ થાય છે હવે આ એક સડલ મારી પાસે રહ્યું તે મારે શું કામનું છે માટે લાવ તેને હું પાછો બોલાવી આપી દઉં (ખુલ્લેથી) અરે મહારાજ. તમે અહીંઆં પાછા આવો.

બ્રાહ્મણ:—(ઉદાશ થઇને સ્વગત) અરે ભાઇ કર્મ વિના કંઈ થવાય છે? આતો શેઠે આપતાં શું આપ્યું પણ પછીથી વિચાર થયો હશે તે પાછુંજ લૈ લેશે. ઠીક ચાલ ભાઇ હશે નસીબમાં નહીં ત્યાં શું ઉપાય ! (ખુલ્લેથી) શેઠજી મને ફરી બોલાવવાનું શું કારણ.

ઝવેરચંદ:—મહારાજ આ બીજું સડલ પણ તમે લઇ જાઓ હવે તે મારા ઉપયોગનું નથી કારણ હું તમને અર્પણ કરી ચુક્યો.

બ્રાહ્મણ:—(ઘણો ખુશી થઇને) કલ્યાણ, કલ્યાણ, મહા લક્ષ્મી વધો ઇશ્વર તમારૂં સારૂં કરશે શેઠજી મારૂંતો ભવોભવનું દરિદ્ર આપે ટાળ્યું. (જાય છે).

(ઝવેરચંદ પાછો ગુણસુંદરી પાસે આવે છે.)

ગુણસુંદરી:—(પોતાના પતિની આવી ઉદારતા જોઇને કહે છે.) દેવ. આ ગરીબ દાશીની એક વિનંતી છે.

ઝવેરચંદ:—કોમળાંગી શું. કહે જોઈએ?

ગુણસુંદરી:—પ્રાણનાથ હું અલ્પ બુધીવાન કદી બોલું અને આપને રિસ આવે તો કહેવા ધારતી નથી.

ઝવેરચંદ:—નહીં નહીં તારા બોલવા ઉપર મને રીસ આવવાની નથી તથાપી તું કહે તો ખરી.

ગુણસુંદરી:—સ્વામીન્ આજે આપે બ્રાહ્મણને જે સડક આપ્યાં તે અતિ ઉત્તમ કરી સ્વર્ગદ્વાર ખુલાવ્યું છે. પરંતુ દરેક બાબતમાં વિચારી કામ થાય તો ?

ઝવેરચંદ—પ્રીયા બોધ કરતી આપકી કમ પડે છે. મેં વગર વિચાર્યું કર્યું તેમ તું કહે છે તો શા કારણથી.

ગુણસુંદરી—કારણ દેખીતુંજ છે. પ્રાણનાથ, આપે જે કર્યું તે સારૂંજ કર્યું છે. પણ વિચાર કરવો જોઇએ.

ઝવેરચંદ:—(જરા રીસથી)તું અમને વગર વિચારી માણસ લેખતી હો તેમ જણાય છે.

ગુણસુંદરી:—વંદનીય. હું મૂર્ખની ઉપર કટાક્ષ કરવી એ ઘટેછે? મારો કહેવાનો હેતુ આટલોજ છેકે

ગરબી — ગુરૂ ગોવિંદના મહીનાની

કરજોડી કહું આભાર સ્વામી મારારે, છે અંતે હીતની આ વાત
વિનવે આ દારારે
કરવા માફી મારા બોલ હું જે બોલું રે,
નથી સમજણ મુજમાં લેશ સ્ત્રી મન ભોળું રે.

ઝવેરચંદ:—વારૂ, વારૂ, તારે શું કેહેવાનું છે તે તું પહેલું કહે. કહેવાને હૃદય ઉછળી રહ્યું છે. મોપર શબ્દ ઉભરાઇ રહ્યાછે છતાં ગુપ્ત શામાટે રાખવું જોઈએ.

ગુણસુંદરી:—પ્રાણેશ મારો તો કહેવાનો હેતુ એવો છે કે આ પૈસા કમાતાં આપના વડીલોને કેવી તકલીફ પડી હશે માટે પૂર્વાપર વિચાર કરી જે કાંઈ કામ થાય તે ઘટિત અને કોઇ દિવસ હરકત ન આવે વળી જુઓને વગર વિચારે વાપરવાથી રાજાના ભંડાર ખુટે અને દિન પ્રતિદીનના વપરાશથી કુવાનાં જળ ખુટે ત્યારે આપણે કોણ માત્ર. આપ હજુ કાંઇ કમાઈ લાવવા શીખ્યા છો?

ઝવેરચંદ—(ગુસ્સેથી) અરે મને શીખામણ દેનારી તું કોણ બાશણશ આજથી થૈ રહ્યું જ્યાં સુધી આપ કમાણી ન લાવું ત્યાં પર્યંત આ દિલ્હી શેહેરનું પાણી હરામ છે, સાંભળ—

શિખરણી.

નથી પ્રેમી તારાં, વચન સર્વે દાહજ કરે;

ઝવેરચંદઃ—(આવા દિન શબ્દ સાંભળી દયા આવવાથી સ્વગત) આ મનુષ્ય દેહનું સાર્થક તો આવા ગરીબને સંતોષ કરવા તેજ છે. મતલબ હાથે તે સાથે (ખુલ્લેથી) અરે વિદેશી તું આ લે (એમ કહી પોતાના હાથનું સડલ કાઢી આપે છે.) હવે તું તારે ઘેર જા.

બ્રાહ્મણઃ—(હાથમાં લઇ) સ્વસ્તી ઇશ્વર તમારો જય કરે (છોકરાને) મોટીયા આજે આપણું કામ થયું તને જનોઈ અને અચીનો વિવાહ થઇ રહેશે. આહાહા ! શું ઇશ્વરની લીલા છે આપણું તો કામ થઇ ગયું (તેમ કહી રસ્તે પડે છે.)

ઝવેરચંદઃ—(સ્વગત) દિનને આપવાથી તે કેવો આનંદ થાય છે હવે આ એક સડલ મારી પાસે રહ્યું તે મારે શું કામનું છે માટે લાવ તેને હું પાછો બોલાવી આપી દઉં (ખુલ્લેથી) અરે મહારાજ. તમે અહીંઆં પાછા આવો.

બ્રાહ્મણઃ—(ઉદાશ થઇને સ્વગત) અરે ભાઇ કર્મ વિના કર્યાં થવાય છે? આતો શેઠે આપતાં શું આપ્યું પણ પછીથી વિચાર થયો હશે તે પાછુંજ લૈ લેશે. ઠીક ચાલ ભાઇ હશે નસીબમાં નહીં ત્યાં શું ઉપાય ! (ખુલ્લેથી) શેઠજી મને ફરી બોલાવવાનું શું કારણ.

ઝવેરચંદઃ—મહારાજ આ બીજું સડલ પણ તમે લઇ જાઓ હવે તે મારા ઉપયોગનું નથી કારણ હું તમને અર્પણ કરી ચુક્યો.

બ્રાહ્મણઃ—(ઘણો ખુશી થઇને) કલ્યાણ, કલ્યાણ, મહા લક્ષ્મી વધો ઇશ્વર તમારૂં સારૂં કરશે શેઠજી મારૂંતો ભવોભવનું દરિદ્ર આપે ટાળ્યું. (જાય છે).

(ઝવેરચંદ પાછો ગુણસુંદરી પાસે આવે છે.)

ગુણસુંદરીઃ—(પોતાના પતિની આવી ઉદારતા જોઇને કહે છે.) દેવ. આ ગરીબ દાશીની એક વિનંતી છે.

ઝવેરચંદઃ—કોમળાંગી શું. કહે જોઈએ?

ગુણસુંદરીઃ—પ્રાણનાથ હું અલ્પ બુધીવાન કદી બોલું અને આપને રિસ આવે તો કહેવા ધારતી નથી.

ઝવેરચંદઃ—નહીં નહીં તારા બોલવા ઉપર મને રીસ આવવાની નથી તથાપી તું કહે તો ખરી.

ગુણસુંદરી:—સ્વામીન્ આજે આપે બ્રાહ્મણને જે સકલ આપ્યાં તે અતિ ઉત્તમ કરી સ્વર્ગદ્વાર ખુલાવ્યું છે. પરંતુ દરેક બાબતમાં વિચારી કામ થાય તો ?

ઝવેરચંદ—પ્રીયા બોધ કરતી આયકી કેમ પડે છે. મેં વગર વિચાર્યું કર્યું તેમ તું કહે છે તો શા કારણથી.

ગુણસુંદરી—કારણ દેખીતુંજ છે. પ્રાણનાથ, આપે જે કર્યું તે સારૂંજ કર્યું છે. પણ વિચાર કરવો જોઇએ.

ઝવેરચંદ:—(જરા રીસથી)તું મને વગર વિચારી માણસ લેખતી હો તેમ જણાય છે.

ગુણસુંદરી:—વંદનીય. હું મૂર્ખની ઉપર કટાક્ષ કરવી એ ઘટેછે? મારો કહેવાનો હેતુ આટલોજ છેકે

'ગરબી   ગુરૂ ગોવિંદના મહીનાની

કરજોડી કહું આવાર સ્વામી મારારે, છે અંતે હીતની આ વાત વિનવે આ દારારે

કરવા માફી મારા બોલ હું જે બોલું રે,

નથી સમજણ મુજમાં લેશ સ્ત્રી મન ભોળું રે.

ઝવેરચંદ:—વારૂ, વારૂ, તારે શું કેહેવાનું છે તે તું પહેલું કહે. કહેવાને હૃદય ઉછળી રહ્યું છે. મોપર શબ્દ ઉભરાઈ રહ્યાછે છતાં ગુપ્ત શામાટે રાખવું જોઈએ.

ગુણસુંદરી:—પ્રાણેશ માહારો તો કહેવાનો હેતુ એવો છે કે આ પૈસા કમાતાં આપના વડીલોને કેવી તકલીફ પડી હશે માટે પૂર્વાપર વિચાર કરી જે કાંઈ કામ થાય તે ઘટિત અને કોઇ દિવસ હરકત ન આવે વળી જુઓને વગર વિચારે વાપરવાથી રાજાના ભંડાર ખુટે. અને દિન પ્રતિદીનના વયથી કુવાનાં જળ ખુટે ત્યારે આપણે કોણ માત્ર. આપ હજુ કાંઇ કમાઈ લાવવા શીખ્યા છો?

ઝવેરચંદ—(ગુસ્સેથી) અરે મને શીખામણ દેનારી તું કોણ બશબશ આજેથી થૈ રહ્યું જ્યાં સુધી આપ કમાણી ન લાવું ત્યાં પર્યંત આ દિલ્લી શેહેરનું પાણી હરામ છે. સાંભળ—

શિખરણી.

નકી પ્રેમી તારાં, વચન સર્વે દાહજાકરે;

પ્રદીપ્તો વાક્ષાંતી, કરૂ કર કમાણી તવ કરે.
આથાપીથી ગારે, જળ જનગભૂનું વિપ થયું;
વિદેશે તો જાવું, સકળ ગન શાનું કુળ થયું.

ક્ષત્રી કલંક.

સુણુ પ્રાણુ પ્રીયા આવાર દીલ્લીગાં હુંતો નહી રહું રે;
હુંછું જાવે જાવા તૈયાર દીલ્લીગાં.
લાવું નીજ કમાઇ કેરૂં ધંન. દીલ્લીગાં.
ત્યારે લેવું ગારે દીલ્લીનું અંન્ન દીલ્લીગાં.
તમે ખુશીથી રહો આભુવંન દીલ્લીગાં.
તારા વગન છે ખોવ મુજ ગંન દીલ્લીગાં.
ખરો મોતીચંદ કેરો તંન દીલ્લીગાં.
જળ જમુનાનુ વીપ મુજ મંન દીલ્લીગાં.

(આટલું કહી ઝવેરચંદ ચાલ્યો જાય છે ને ગુણસુંદરી પશ્ચાતાપગાં પડે છે. પડદો પડે છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળઃ—મોતીચંદનું ઘર.

પાત્રઃ—**મોતીચંદ, માનકુંવર અને પછીથી ઝવેરચંદ.**

(મોતીચંદ પોતાની સ્ત્રી સાથ બેઠા છે તેવાગાં ઝવેરચંદને આવતો જોઇને.)

મોતીચંદ—કેગ પુત્ર આ શું કયાં જવાની તૈયારી.

ઝવેરચંદ—પિતાજી ગભરાવાનું કારણુ નથી હું ઉંગર લાયક થયો તો વેપાર રોજગાર કરવા સબબે જાવે જવાની તૈયારી કરી આપની રજા લેવા આવેલો છું.

મોતીચંદ:—(ગાભરો થઇને) પુત્ર આશું ? અગારી આ છેલ્લી અવસ્થાગાં આવા કુવચન કહેવાં ઘટે છે? તારે કગાવાની કાંઇ જરૂર નથી પરમેશ્વરની કૃપાછે? તું તારે અગારી નજરે રહીને સુખાગાં દિવસ નિર્ગમનકરતાં અગારી શેવા ચાકરીગાં તત્પરરહે.

ઝવેરચંદ:—પિતાજી એતો આપનું કહેવું ઉચીત છે અને માવિત્રની સેવા દિકરાએ કરવી જોઇએ પણ દેશાટન કરવા રજા આપો કાંઈ કારણસર મેં દિલ્લીનું પાણી હરાંગ કર્યું છે માટે હું અવશ્ય જાવે જઇશ.

મોતીચંદ—વત્સ કારણ શું ? જાવા આંહી નજીક નથી વળી કહેવત છે કે. "જે જાય જાવે તે પાછો ન આવે" માટે તું આ વિચાર છોડી દે તને કમાવાની લાલશા થઇ હોય તો તારા નામથી વાહાણ વહીવટ ચલાવું અને તેમાં જે કાંઈ મળ્યું તે તારા નશીબનું એમ માનીશ કેમ સમજ પડી.

ઝવેરચંદ—નહિં નહિં પિતાજી મારો નિશ્ચય હવે કોઈ પ્રકારે રદ જવાનો નથી માટે કૃપા કરી મને રજા આપો એટલે બસ.

મોતીચંદ—અરે પુત્ર આ તારો અતિશય આગ્રહ જોઇ મને બહુ દહાય લાગે છે. તને કડવાં વચન કોણે કહ્યાં? તારી સ્ત્રીએ કાંઇ કહ્યું હોય તો બિજી પરણાવું પણ તું જાવે જાવાની વાત છોડી દે.

ઝવેરચંદ—પિતાજી મારા મોંમાંથી જે પણ થયું છે એ હવે ખોટું થવાતું નથી કદાપિ આપ અતિશે આગ્રહથી અટકાએત કરશો તો પરિણામ ખોટું આવશે. જરૂર મરણને શરણ થઇશ.

માનકુંવર—પુત્ર તું આવી માંડી હઠ ના કર. શું અમને આવી વૃદ્ધાવસ્થામાં એકલાં મુકી જતાં તને ઠીક લાગેછે? કહે જોઇયે તું ગયા પછી અમારી પાંસે આંહી કોણ બાપુ. કાંઈ વિચાર કર તને સમજુને વધારે શુ કહીએ.

ઝવેરચંદ—માતાજી જેવાં પ્રારબ્ધ હું આંહી રહીને શું કરીશ પણ જો આપ મને રજા નહિં આપતાં આગ્રહ કરી રોકશો તો અન્નોદક વિના મારૂં મૃત્યુ થશે કારણ આંહીનું અન પાણી મેં હરામ કર્યું છે.

માનકુંવર—પુત્ર આવું નાંખી દેવાનું વચન શું બોલેછે. આ તારાં વચન સાંભળી મને તો શુંય થાય છે.

ઝવેરચંદ—કાંઈ પણ ન થવું જોઇએ. આશિશ આપી રજા દીઓ એટલે બસ.

માનકુંવર—વત્સ તારી મરજી પ્રમાણે કર પણ માતપિતાની આમન્યામાં રહેવું એ ધર્મ છે આટલું બધું શામાટે કરવું જોઇયે.

ઝવેરચંદ—માતાજી તમારૂં કહેવું ખરૂં છે હું જાવેથી આવ્યા બાદ આપની શેવામાં તત્પર રહીશ પણ આ વખત મને ખુશીથી રજા આપો એટલે તમારી આશિશથી મારૂં શ્રેય થાય.

માનકુંવર—પુત્ર પાછા વહેલા આવજો ને શરીરનું જતન કરજો.

ઝવેરચંદ—માતાજી બહુ બેશ (મોતીચંદને) પિતાજી કેમ સ્તબ્ધ થયા આ બાળકની અરજ ઉપર નિગ્રા કરો તો ?

ગજલ.

આજ મારે જાવે જાવું વાત છે ખરી,
આગના દિયો પિતાજી ખુશીમન કરી. આજ૦
અનજળ દિલ્લીનું કર્યું છે મેં ત્યાગ,
નક્કી વાત જાણી આપ છોડો અનુરાગ. આજ૦
આપથી કમાઇ જ્યારે કરૂં હું ખરે,
જલ્દી પિતા પાછો હું આવું આઘરે આજ૦

રામગ્રી.

મોતીચંદ—

કુરવચન આ શું વદો પુત્ર વિચારો મન
જરા થરીત આ દેહીને કહેવું ઘટે ન વચન કુર૦
એક તનય તું મુજને તેને વિદેશની શી વાત
કમી નથી મુજ ધામમાં તુજ વેણ કરેછે ઘાત કુર૦
વેણ કહું કોણે કહ્યું મુને કહે આણીવાર
નાક કાન કાપું સહી આપુ દંડ અપાર કુર૦

ઝવેરચંદ—પિતાજી આપે ખેદ નહી કરતાં હીંમતથી શિખામણ આપી રજા આપવી જોઇએ.

મોતીચંદ—પુત્ર તને રજા આપતાં મારો જીવ ચાલતો નથી કારણ કે તારા વિયોગથી મને બહુ ખેદ થાય સાંભળ.

ગજલ.

થાય તાપ તુજ વિયોગથી, પુત્ર વિદેશની વાતો નહી કરો:
શું વૃદ્ધ પિતાને તજી જશો મુજ વચન લોપી આડા થશો,
દ્રવ્ય સંપાદનની હોંશથી તમે જાવે જાવા મન ધરો, થાય૦
રહો ઘેર આપું ધનરે નથી મારે બિજો તનરે;
નિશ્ચે પહોચ્યું મૃત્યુ મહારૂં હવે વિચારી પાછા ફરો. થાય.

પુત્ર મારો રજા આપતાં જીવ ચાલતો નથી પણ તું હઠ લઇ

બેઠો છે એટલે નિરૂપાયે રજા આપું છું. તું જ્યાં જ્યાં જા ત્યાં ત્યાં આપણા કુળને છાજે તેવી રીતે વર્તણુક રાખજે. ભલે તું ખુશીથી સિધાવ ને તારી મન કામના સિદ્ધ કરી પાછો તરત વળી નીકળજે (ગાનકુંવર પ્રત્યે) પ્રિય ચાલ હવે આપણે પુત્રને જાવે જવાની તૈયારી કરી આપિએ (સૌ જાય છે ને પડદો પડેછે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ:—ગુણસુંદરીનું ભૂવન.

પાત્ર.—(ગુણસુંદરી, ચંપા, ગુલાબ અને પછીથી ઝવેરચંદ.

(ગુણસુંદરી લગણે હાથ દઇ બેઠી છે તે જોઈ તેની દાસી ગુલાબ તેને પૂછેછે.)

ગુલાબ—બાઇ સાહેબ આજે આપ ઉદાશ હો એમ લાગે છે તેનું કારણ શું?

ગુણસુંદરી—શું કહું બેન મેં જે વગર વિચારે કર્યું છે તેનું ફળ મારેજ હવે ભોગવવું પડશે તે એ કે કાલ રાત્રે હું અને તે જ્યારે અગાશીમાં બેઠાં હતાં તેવામાં એક બ્રાહ્મણ ટેલ નાંખતો નાંખતો આવ્યો તેની ટેલનો અવાજ સાંભળી તેમને દયા આવી તેથી પોતે જાતે તે બ્રાહ્મણને સમક્ષ બોલાવી પોતાના હાથનું હીરા જડીત્ર સડલ આપ્યું તે વખત તો હું ના બોલી પણ જ્યારે ફરીથી તેને પાછો બોલાવી બીજું સડલ દીધું ત્યારે મારી આ અભાગણી જીભ મુંગી નહીં રહેતાં બોલાયું કે તમે આમ આપોછો તે ખરૂં પણ તે પેદા કરવામાં કેટલી મહેનત પડી હશે વિચાર કરો જોઇએ, મેં આટલા શબ્દો કહ્યા તેથી પોતે ક્રોધમાં આવી દિલ્લીનું પાણી હરામ કરી પરદેશ કમાવા જવાની તૈયારી કરે છે તેથી સખી હું દિલગીરી છું હવે કરવું શું આતો હાથના કર્યા હૈયે વાગ્યાં તેમાં કોનો દોશ કાઢવો.

ગુલાબ—બાઇ સાહેબ આપ ઉદાશ થશો નહીં આપનાં પૂજ્ય સાસુજી તથા સસરાજી ખુબ સમજાવી નહિં જાવા દીએ (તેવા-

માનકુંવર—પુત્ર પાછા વહેલા આવજો ને શરીરનું જતન કરજો.

ઝવેરચંદ—માતાજી બહુ બેશ (મોતીચંદને) પિતાજી કેમ સ્તબ્ધ થયા આ બાળકની અરજ ઉપર નિધા કરો તો ?

ગજલ.

આજ મારે જાવે જાવું વાત છે ખરી,
આગના દિયો પિતાજી ખુશીમન કરી. આજ૦
અનજળ દિલ્લીનું કર્યું છે મેં ત્યાગ,
નક્કી વાત જાણી આપ છોડો અનુરાગ. આજ૦
આપથી કમાઇ જ્યારે કરૂં હું ખરે,
જલ્દી પિતા પાછો હું આવું આધરે આજ૦

રામગ્રી.

મોતીચંદ—

ક્રુરવચન આ શું વદો પુત્ર વિચારો મન
જરા ગ્રસીત આ દેહીને કહેવું ઘટે ન વચન ક્રુર૦
એક તનય તું મુજને તેને વિદેશની શી વાત
કમી નથી મુજ ધામમાં તુજ વેણ કરેછે ઘાત ક્રુર૦
વેણુ કહું કોણે કહ્યું મુને કહે આણીવાર
નાક કાન કાપું સહી આપુ દંડ અપાર ક્રુર૦

ઝવેરચંદ—પિતાજી આપે ખેદ નહી કરતાં હીંમતથી શિખામણ આપી રજા આપવી જોઇએ.

મોતીચંદ—પુત્ર તને રજા આપતાં મારો જીવ ચાલતો નથી કારણ કે તારા વિયોગથી મને બહુ ખેદ થાય સાંભળ.

ગજલ.

થાય તાપ તુજ વિયોગથી, પુત્ર વિદેશની વાતો નહી કરો:
શું વૃદ્ધ પિતાને તજી જશો મુજ વચન લોપી આડા થશો,
દ્રવ્ય સંપાદનની હોંશથી તમે જાવે જાવા મન ધરો, થાય.
રહો ઘેર આપું ધનરે નથી મારે બિજો તનરે;
નિશ્ચે પહોચ્યું મૃત્યુ મહારૂં હવે વિચારી પાછા ફરો. થાય.

પુત્ર મારો રજા આપતાં જીવ ચાલતો નથી પણ તું હઠ લઇ

બેઠો છે એટલે નિરૂપાયે રજા આપું છું. તું જ્યાં જ્યાં જા ત્યાં ત્યાં આપણા કુળને છાજે તેવી રીતે વર્તણુક રાખજે. ભલે તું ખુશીથી સિધાવ ને તારી મન કામના સિદ્ધ કરી પાછો તરત વળી નીકળજે (માનકુંવર પ્રત્યે) પ્રિય ચાલ હવે આપણે પુત્રને જાવે જવાની તૈયારી કરી આપિયે (સૌ જાય છે ને પડદો પડેછે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળઃ—ગુણસુંદરીનું ભુવન.

પાત્ર.—(ગુણસુંદરી, ચંપા, ગુલાબ અને પછીથી ઝવેરચંદ.

(ગુણસુંદરી લગણે હાથ દઇ બેઠી છે તે જોઈ તેની દાસી ગુલાબ તેને પૂછેછે.)

ગુલાબ—બાઇ સાહેબ આજે આપ ઉદાશ હો એમ લાગે છે તેનું કારણ શું?

ગુણસુંદરી—શું કહું બેન મેં જે વગર વિચારે કર્યું છે તેનું ફળ મારેજ હવે ભોગવવું પડશે તે એ કે કાલ રાત્રે હું અને તે જ્યારે અગાશીમાં બેઠાં હતાં તેવામાં એક બ્રાહ્મણ ટેલ નાંખતો નાંખતો આવ્યો તેની ટેલનો અવાજ સાંભળી તેમને દયા આવી તેથી પોતે જાતે તે બ્રાહ્મણને સમક્ષ બોલાવી પોતાના હાથનું હીરા જડીત્ર સડલ આપ્યું તે વખત તો હું ના બોલી પણ જ્યારે ફરીથી તેને પાછો બોલાવી બીજું સડલ દીધું ત્યારે મારી આ અભાગણી જીભ મુંગી નહીં રહેતાં બોલાયું કે તમે આમ આપોછો તે ખરૂં પણ તે પેદા કરવામાં કેટલી મહેનત પડી હશે વિચાર કરો જોઇએ, મેં આટલા શબ્દો કહ્યા તેથી પોતે ક્રોધમાં આવી દિલ્લીનું પાણી હરામ કરી પરદેશ કમાવા જવાની તૈયારી કરે છે તેથી સખી હું દિલગીરી છું હવે કરવું શું આતો હાથના કર્યાં હૈયે વાગ્યાં તેમાં કોનો દોશ કાઢવો.

ગુલાબ—બાઇ સાહેબ આપ ઉદાશ થશો નહીં આપનાં પૂજ્ય સાસુજી તથા સસરાજી ખુબ સમજાવી નહિં જાવા દીએ (તેવા•

માં ઝવેરચંદને આવતો જોઇને) બાઈ સાહેબ તમારા પતિ આવે છે.

ગુણસુંદરી—(ઉભી થઈને) પ્રીયપ્રાણનાથ આપના ચરણ કમળમાં આ દાસી અભિવંદન કરે છે.

ઝવેરચંદ—પ્રીયા તેં મને દ્રવ્યસંપાદન કરવા માટે કાલે જે બોધ કર્યો હતો તે ઘણું સારૂં કામ કર્યું છે હવે હું આપ કમાણી માટે પરદેશ જાઊં છઊં તો તું તારા હર્ષમય અંતઃકરણથી રજા આપ.

ગુણસુંદરી—પ્રાણેશ. આપને આ મૂર્ખ સાહસીક અબળાના વચન સાંભળી ક્રોધ કરવો ઘટેછે? આપે મારાં કટુ વચન સાંભળી પરદેશ જવાની તૈયારી કરી માટે આ રંક દાસી ઉપર કૃપા કરી તે વાત છોડી દો.

ઝવેરચંદ—પ્રીયા તે વચન કડવાં નથી પણ અમૃતરૂપ છે કારણ કે કહેવત છે કે (આપ સમાન બળ નહિં ને મેઘ સમાન જળ નહિં) મારા બાપની કમાઈપર જો હું ઠેકડા મારીશ તો તે કેટલા દીવસ ચાલશે ? આ વિચાર આવવાથી પ્યારી મારો પરદેશ કમાવા જવા દ્દઢ વિચાર થયો છે આમાં તારો કાંઇ દોશ નથી. મારા ગયા પછી તારો ધર્મ શું છે તે વિચારી તારૂં પતિવ્રત પૂરેપૂરૂં પાળજે. તું ડાહીછે માટે તને તે બાબત વધારે કહેવા જરૂર નથી હવે વખત થઇ જાયછે માટે પ્રાણવલ્લભા તું ખુશી થઇ રજા આપ ને હું પાછો જલદી વળીશ.

ગુણસુંદરી—નહિં નહિં આ વાત છોડી ઘો અબળાને અધિર ન કરો પ્રાણવલ્લભ હું આપવિના દિવસ કેવી રીતે નિર્ગમન કરીશ આપની આ ગરિબ કિંકરી તમારા દર્શવિના ઝુરી ઝુરી મરી જશે માટે કૃપા કરી આપ જવાનો વિચાર છોડી ઘો. ખરેખર મારા વચનથી રોશ થયો છે કેમકે.

સિતાજીના મહિનાનો.

થયો વચનથી મનમાં રોશ ઉચિત નથી આપને
વખતે ભૂલ કરે પ્રિય નાર, નવ ગણીએ પાપને;
અબળા હોયે ઓછી બુધ, સાહસ એના અંગમાં,

મુકી આપે શરીરની શુદ્ધ, ઉન્મત પિયુ સંગમાં.
પિતા ઘરની જોઇ છે બીડ, તે આવી નજરે અડે,
એથી લોભીપણું મારે અંગ, સ્વગતિથી કેહેવું પડે;
ભૂલી યુવતી તમારી આચાર માફી કરો કંથજી,
આવ્યા સુસીબતે મારા દીન બનાવી રંકજી.
જુઓ રહેમ ધરી આચાર, વળતી માફી દીજીએ,
રહી ભૂવન તમારે આપ, ઉચીત સુખ લીજીએ;
કર જોડી વદે આ નાર, વચન પર નીઘા કરો,
રહી પૂરો મનના કોડ દાસીને સુખી કરો.

ઝવેરચંદ ગાયન.

પવિત્ર પત્ની તમે મને આશું સમજી અટકાવો છો,
સમજો ન કાંઇ તમે, વીચાર કર્યો જે અમે. પવિત્ર.
નકી કર્યું છે રાણી, હરામ દીલ્લીનું પાણી,
ખરેખર મન જાણી, વિચારી વદુછું વાણી;
હવે એની મુકો કાણી, જાવે જાતાં નથી હાની,
રજા દીયો પ્રીતે શાણી, માત પીતા દયા આણી;
રજા દેછે ગુણ ખાણી, પવિત્ર પત્ની. સમજો ન કાંઇ તમે.

પ્રાણ પ્રીયા હવે શોક કરવો તજી દઇ જલદીથી રજા આપ કારણ મને વખત થાય છે હું કોઈ પ્રકારે હવે મારો વીચાર રદ કરવાનો નથી.

ગુણસુંદરી—(રડતી રડતી) ભગવાન આપને પ્રવાસી થવા અતી આગ્રહ હોય તો મુને હુકમ કરો એટલે હું પણ તૈયાર થઉં.

ઝવેરચંદ—ના તમારૂં કાંઈ કામ નથી તમે આહીંજ રહો.

ગુણસુંદરી—દુખ વીદારણ આપના વિયોગે મારા દીવસ શી રીતે વિગત થાય. ચકોરની ચંદ્રમાં, ચાતકનિ મેઘમાં. ભ્રમરની કમલમાં તેમ મારા જીવનહાર તમારે વિષે મારી પ્રીતિ છે વળી દેહની છાયા જુદી કેમ થાય.

ઝવેરચંદ—રસદાઇ અંભોજવદની આ તારૂં કહેવું સમગ્ર ખરૂંછે પણ આ વખત મારી સંગે આવવા આશા બીલકુલ કરશો નહીં.

ગુણસુંદરી—આર્ય પુત્ર અબળાનો અપરાધ ન્હાય તેવો હોય તોપણ

નહીં ગણકારતાં માફી આપવા શાસ્ત્ર કહેછે માટે મને સંગ રાખો.

ગાયન.

અબળાને રાખો સાથ જીવન અબળાને રાખો નાથ ગ્રહો મારો હાથજી
ચીંતા અતીશે દીલમાં આવે જળવીના દીનકેમ મચ્છના જાવે
ગતી મારી તેવી નાથ જીવન જુરી જુરી કેમ દીન જાયે મારા
જીવનહાર મારા પ્રાણ આધારા દમન કરો નહી નાથ જીવન
નેણે આંસુ વહે ચોધારાં કુર કર્મ કયાંથી આવ્યાં નઠારાં
કરવું મારે હવે શું નાથ જીવન જનની એ પ્રસવ કરો શીદમારો
એળે જાશે મારો જનમારો ધીક ધીક મુજને નાથ જીવન

ઝવેરચંદ—પ્રીયા આ શું વિચાર કર, તમારી પાસે રજા લેવા આવ્યો તેટલા માટે આમ કરો છો કે.

ગુણસુંદરી—(આતુરતાથી) પ્રાણનાથ આપને એમ ભાસે ત્યાં મારો શો ઉપાય? હું શુદ્ધ અંતઃકરણથી મારો વીચાર દાખવુંછું છતાં આપને ઉલટું ભાસે ત્યારે મારૂં નશીબ! પરંતુ પ્રાંણવલ્લભ મારા વચન ઉપર નીધા કરો તો હું એટલેથીજ મારૂ સાર્થક માનીશ. સાંભળો.

સોરઠ મોડી.

પ્રીય પતિ વેલેરા વળજોરે, સ્વામી અંગનું યત્નજ કરજો;
એક વચની છો કંથજી મારા, મારા દુકીત દુર કરજોરે. સ્વામી૰
અલ્પ મતિ આ અબળા જાતિની, ઉર વચન નવ ધરજોરે. સ્વામી૰
આપ નામની રટના અહોનીશ, સપદી આવી મુનેમળજોરે. સ્વામી૰
ઇશ ઉમૈયા પૂજ્યાં હોય પ્રીતે, તે પુન્ય આવીને અડજોરે. સ્વામી૰
દર્શન પાખે ધડી સંવત્સર, તે વ્યાધી આવીને હરજોરે. સ્વામી૰

સ્વામીનાથ આપ સુખેથી સિધાવો પણ આ આપની દિન દાસીની એટલી વિનંતી છેકે આપ પાછા વેલા વળજો અને આપ મને આપની છબી તથા કોઇ બિજી નિશાની આપતા જાઓ કે, જેની હું હર હમેશ સેવા કરી મારા દિવસ આપની ભક્તિમાં નિર્ગમન કરૂં.

ઝવેરચંદ—બહુ સારૂં પ્રેમી (તેમ કહી છબીને રૂમાલ આપેછે) પ્રીયા તારે કોઇ વાર અવઘડનું કામ પડે, તો તું મારા પરમ મિત્ર બુલબુલખાંને સુચના આપજે એટલે તે આવી તને સહાય થશે.

ગુણસુંદરી—(નમન કરી) પ્રાણેશ બહુ સારૂં આપ સુખેથી પધારો મારી કોઇ બાબતની ચિંતા કરશો નહિ ને શરીરનું જતન સારી રીતે કરજો પણ આ દાસીની વિનતી ધ્યાનમાં રાખી પાછા ત્વરાથી પધારજો

ઝવેરચંદ—પ્રીયા આ તારૂં કેહેવું માન્ય કરૂંછું. ઉદાશ નહીં થવુ સાંભળ,

સોરઠ

પ્રીય તમે થાશો નહિં ઉદાશ વિલંબ હું નહીં કરૂં રે. પ્રીય તમે.
તમેં કહ્યું કમાવા કાજે જાવે મારે જાવું આજે,
ઉત્તમ ધન મેળવવા પ્રીતી મન ધરૂં રે, પ્રીય.
અતિ ધીરતા મનમાં ધરજે, માત પિતાની શેવા કરજે;
સદા સુખદ સેવામાં ફલ છે ખરૂં રે, પ્રીય.
ખાન પાન ખુશીથી કરજો, પ્રભૂ ચરણમાં પ્રીતી ધરજો;
સાચવજો શિયળ હું પંથે પરવરૂંરે. પ્રીય.
પત્ર લખજો પુરણ પ્રીતે, ઉત્તર લખીશ હું કુળની રીતે;
વાંચી પરસ્પર વિયોગ દુઃખ થાશે ધરૂં રે. પ્રીય.

માટેજ મારા વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખી દિવસ નિર્ગમન કરજો હવે હું જાઉંછું (ઝવેરચંદ જાયછે ને દાસી પ્રવેશ કરેછે)

ગુલાબ—બાઈ સાહેબ આપ વધારે દિલગીર છો તેનું કારણ શું?

ગુણસુંદરી—દાશી પ્રાણનાથ દુર દેશ સિધાવ્યા, હવે હું કેમ દિવસ નિર્ગમન કરીશ.

ગુલાબ—બાઈ સાહેબ ધિરજ રાખો, આપના પતિનો જગ્તનિયંતા દીર્ઘાયુ કરશે અને તેમને પાછા જલદી લાવશે.

ગુણસુંદરી—પ્રીય સખી ગુલાબ તારૂં કેહેવું ખરૂં છે, પણ પ્રાણનાથ વિના એક ઘડી વર્ષ જેવી થઇ પડે છે. સાંભળ.

સૈયર શું દુઃખ દાખવું.

પિયુજી વિદેશે સધાવીયા, એક ઘડી કલ્પ થાય;
સુકીત મારાંરે સુઇ ગયાં, વૃહ અંગ ન સમાય. પિયુ૦
હુંરે ગોઝારી છું આ સમે, કાઢાડચા પિયુને વિદેશ;
બોધ વચન મન જાણીને, કર્તાં પિયુને અંદેશ. પિયુ૦

દિવસ નિર્ગમું હું કઇપેરે, ગુમાવ્યું ભવનાવ;
કરૂણાબ્ધી પ્રભુ આ સમે, રખાવજે પિયુ ભાવ. પિયુ૦
હાય હાય હવે શું કરૂં, ધિક ધિક મારૂં નામ;
આળપંપાળ મુકી કરી, જપું શ્યામનું નામ. પિયુ૦

ગુલાબ—બાઇ સાહેબ ધિરજ ધરો, તમારા પ્રાણનાથ કોમળ સ્વભાવના છે તે ત્વરાથી આવી, તમને સુખી કરશે. કારણ.

બનજારા.

તમ સ્વામી સદા સુખદાઇ, મન ધીર ધરોને બાઇ;
મિથ્યા વેહેમ નહિં મન ધરશો, કોઇ વાતે ઊચાટ ન કરશો;
કુંથ આવશે જાવે જાઇ, મન ધિર ધરોને બાઇ.
દેશાટણ કરવું એ રીત, તેથી થાય પુરૂષનું હીત;
તેમાં કોઇ કરે ન અદેખાઇ, મન૦
નિત્યે પતિ ચરણમાં પ્રીતી, ઇશ પુજો સતિની રીતી;
દિવસ નિર્ગમો ગીતા ગાઇ. મન૦
તમે ધર્મ પતિવૃત જાણો, વિવિધશાસ્ત્રને પરમાણો;
જગ કીર્તિ રહેશે ફેલાઇ મન૦

ગુણસુંદરી—દાસી તારો ઉપદેશ યથોચિત છે ત્યારે હવે મારે આ વસ્ત્રાભૂશણ ધારણ કરી કોનું મનરંજન કરવું છે માટે

આશાગોડી.

વસ્ત્રાભૂષણ શું ધરીએ અંગે, બેની વસ્ત્રાભૂષણ શું ધરીએ,
હું રે અભાગીના પિયુજી વિદેશે, મિષ્ટાન પાન કેમ કરીએ. અંગે.
આંખમાં અંજન નાકમાં વાળી, પહેરી હવે શું ફરીએ, અંગે.
કંચન મય આ સાડી ચોળી, અંગે સજતાં હવે ડરીએ. અંગે.
તુળશી કંકણ ને દામની ને માળા ભાર જાણી હવે હરીએ. અંગે.

(શાસ્ત્રાનુસારેણ)

भूषासदं सुक धृतिः परगेहो पवेशनम्
ताज्यं हास्यादि चस्त्रिभिःपत्यौदेशांतरंगते ॥

અર્થ—સ્રીઓએ પતિ પરદેશ હોય ત્યારે સારાં સારાં વસ્ત્ર, ઘરેણાં

ન પહેરવાં અને બીજાને ઘેર જવું આવવું નહીં રાખવું તેમ-
જ હાસ્યાદિક વિનોદનો પણ ત્યાગ કરવો.

દાસી હવે પિયુજી પ્રદેશ પ્રવાસી થયા માટે આ આભૂષણ ધારણ કરવાં યોગ્ય નથી તો તું મારે વાસ્તે શ્વેત સાડી લાવ અને આ તમામ આભૂષણ પેટીમાં મુકી દે. હું હવે મારો કાળ પતિની તથા ઇશ્વરની રટના કરવામાં કાઢીશ.

દાસી—બહુ સારૂ બાઇ સાહેબ હું આપની આજ્ઞા મુજબ કરૂછું
પરંતુ આપ સાંભળો.

અભ્યાસ માંહે આઠમ.

પતિ ચરનમાંહે પ્રીતી લાગી, તનમનથી સખી તારીરે. બાલાં.
વસ્ત્રાભૂષણનો ત્યાગ કરીને, રહેવું પતિવૃત ધારીરે,
તેથી આપની જગકીર્તિ વ્યાપે, અંતે થશો સુખકારીરે. પતિ.
પાંચ સતિ જે પૂર્વે કહેવાણી, સીતા ને મયકુમારીરે.
દ્રૌપદજી તારા ને અહલ્યા, તે સમ તું થઇશ નારીરે. પતિ.

ચંપા—બાઇ સાહેબ સ્નાન કરવાનો વખત થયો છે માટે પધારો.
(જાય છે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—બુલબુલખાંનું ઘર.

પાત્ર—બુલબુલખાં ને ઝવેરચંદ.

બુલબુલખાં—(ઝવેરચંદને આવતો જોઇ) આયે મહેરબાન ઇતની
જલદી ક્યું હે. ખુશ તો હો મીઝાજ અચ્છા હે. (ખુરશી બતા-
વીને) બેઠીયે.

ઝવેરચંદ—મિત્ર તમારી કૃપાથી હું ખુશીમાં છું.

બુલબુલખાં—નહિંજી આજ આપ ઉદાસ માલૂમ હોતે હો ઉસકા
સબબ ક્યા ?

ઝવેરચંદ—ના, મને કાંઈ નથી એતો તમને અમસ્તું લાગે છે મિત્ર
આપની પાસે જાવે જવાની રજા લેવા આવ્યો છું ત્યાંથી કાંઇ
મંગાવવું હોય તો મને કહો કે આપને માટે લેતો આવું.

બુલબુલખાં—અરે ઝવેરચંદ યે તુમ ક્યા બાત કરતે હો. તુંહારે
જાવે જાનેકી ક્યા જરૂર. તુહારા બાવાકી પાસ ખુદાકી રેહેમસે

પૈસા બહોત હે.

ઝવેરચંદ—મિત્ર એતો ખરૂં છે પણ મારો વિચાર આપ કમાઇ કરવાનો છે માટે.

બુલબુલખાં—(નિસાસો મુકીને સ્વગત) યા ખુદા પરવર દિગાર ક્યા બાત (ખુલ્લેથી) દોસ્ત તુજકું આપ કમાઇ કરનેકું કોન કહતહે.

ઝવેરચંદ—એ બાબત વધારે ચલાવવાની શું જરૂર. કોઇએ કહ્યું નથી. આપ મેહેરબાની સાથ રજા આપો એટલે બસ.

બુલબુલખાં—ઝવેરચંદ યે દોસ્તીકી રીત નાંહીંહે જો હોવેસો સચ્યા કહના ચૈયે.

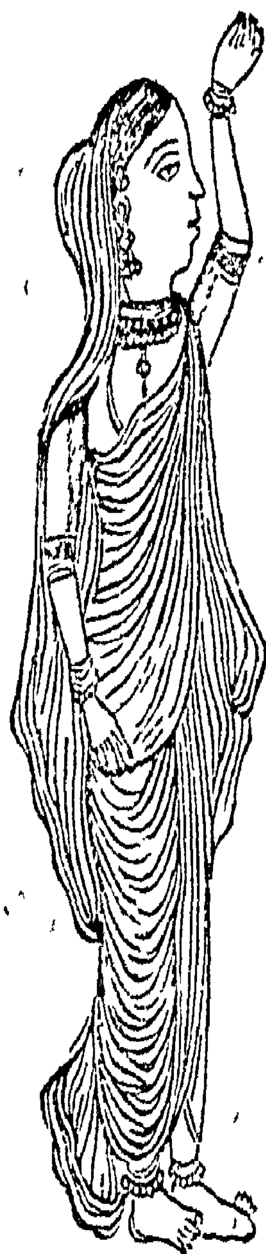
ઝવેરચંદ—મિત્ર એકવાર હું તથા મારી સ્ત્રી બેઠાં બેઠાં ઈશ્વરલીલા જોતાં હતાં તેવામાં એક ગરીબ બ્રાહ્મણ ટેલ નાંખતો નાંખતો આવ્યો, તેનાપર મને દયા આવવાથી મેં તેને મારા હાથનાં બંને સડલ કાઢી આપ્યાં. આ મારી સ્ત્રીએ દીઠું ત્યારે તેણે મારા ભલાને માટે શીખામણ દીધી જે પૈસો પેદા કરનારને કેટલી મેહેનત પડી હશે માટે દરેક વાતમાં વિચાર રાખો તો સારૂં આવાં તેનાં વચન સાંભળી મારો વિચાર સ્વકમાઈ કરવાનો થયો છે તેથી.

બુલબુલખાં—ઇસકે લીયે આપ જાવે જાતે હો યે ક્યા બાત. દોસ્ત ઘરમેં ઓરત બી કોઈ વખત બોલ જાવે તોભિ ક્યા.

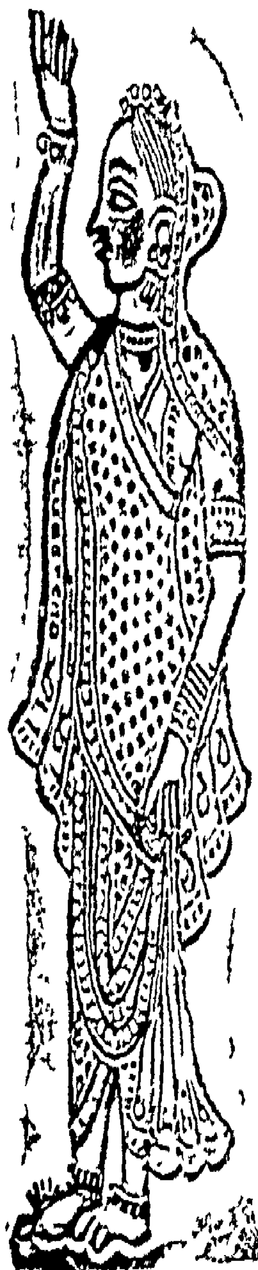
ઝવેરચંદ—આથી મારી ઓરત ઉપર મને રોષ બિલકુલ નથી મિત્ર હવે હું રજા લઉંછું મારા ઘરની સંભાળ રાખજો. માત પિતાની ખબર લેતા રહેશો. આપવિના ઘરની ભલામણ આપવા મારે બિજું કોઇ નથી.

બુલબુલખાં—ઝવેરચંદ આપ ખુશીસે સીધારીએ. આપ ઈસતરફ કુચ્છ ભી ફિકર અંદેશા બીલકુલ નાહી કરના, ક્યું કે આપકા જો માતપીતા હે વો મેરેહી માતપીતા જૈસે સમજતા હું ઓર આપકી ઓરત ગુણસુંદરી હે ઉસકુ મેં મેરી સગી બેણ જેસી સમજતાં હું આપ ઉધર બે ફીકરસે વેપાર રોજગારમેં મશગુલ રેકર પિછે જલદી આના ઓર મેરેવાસ્તે અગર હો શકે તો કટાર, તલવાર, બરછી, ઉમદી મીલે તો લેતે આના (બંને જણા હાથ મીલાવી જાય છે.)

ગુણસુંદરી.

દાસી.

અંક બીજો.

નાશરૂદ્દીન	...	...	...	દિલ્હીનો બાદશાહ.
કાજી	...	...	...	ધર્મ ગુરૂ.
દરીયાખાં	...	...	...	બા. નો શાળો.
મહમદખાં	...	...	...	એ શિપાઇ
ચોપદાર	...	...	...	નકી પોકારનાર
સિપાઇઓ	...	...	...	તાબેદારી ઉઠાવનાર
કેશર	...	...	...	ગાલણ.
વિદુષક	...	...	...	મશકરો.
ગુણસુંદરી	...	...	...	ઝવેરચંદની ઓરત
ગુલાબ	...	...	...	દાસી.
ચંપા	...	...	...	દાસી
માનકુંવર	...	...	...	ઝવેરચંદની મા.
મોતીચંદ	...	...	...	„ બાપ.

અંક ૨ જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—(દિલ્હીમાં નાસરૂદ્દિન બાદશાહની કચેરી.)

પાત્ર—બાદશાહ, કાજી, દરિયાખાં, બુલબુલખાં, મહમદખાં, ચોપદાર સિપાઇઓ વિગેરે.

સ્થળઃ—દિલ્હીમાં નાસરૂદ્દિન બાદશાહની કચેરી.

(કચેરીમાં સર્વ જણ બેઠા છે તેવામાં ચોપદાર.)

આફતાબે ઓગરો દોલત તાબાં વદરબશાબાદ.

(ત્યારબાદ સર્વની અનુક્રમે ચોપદાર સલામ કરાવેછે.)

બાદશાહ—ક્યું દરિયાખાં ખુશતો હો.

દરિયાખાં—હજુર આપકી મહેરબાનીસે હરદમેશ ખુશીમે રહેતા હું.

બાદશાહ—અચ્છા દરિયાખાં અબ રાજકા બંદોબસ્ત કીસ તરાહસેં ચલતાહે વો જલદી જાહેર કરો.

દરીયાખાં—ખુદાવીંદ. પરવર દીગાર. આપકો સલામત રખે આપ કે ઇકબાલસે તમામ રઇઆત સાદો આબાદહે સબ છોટે બડુ કો દીનઇદ ઓર રાતસુ બરાન હે.

બાદશાહ—શાહબાશ દરીયાખાં શાહબાશ એસાઇ બંદોબસ્ત રખના ચાહીએ કે જીસશે અમીરસે લેકર ગરીબ તક ખુશી રહે.

બાદશાહ—ક્યું કાજી સાહેબ ખુસ્તો હો.

કાજીઃ—જહાંપનાહ આપકે એકબારસેં ઓર ખુદાકી મહેરબાનીસેં હમેશાંહ ખુશી મેં રહતા હું.

વિદુષક—શા માટે ધાંધીયાં ઠોકો છો કેને કે હવે મારા હાથમાં સત્તા આવી છે તો સોગણુ તેલ બાળે અંધારૂં હો બિજું નાંહીં.

બાદશાહ—કાજી સાહેબ ઇનસાફમે તો કુચ્છભી ખામી નાંહી હે રૈયતકું હર હમેશ અદલ ઇનસાફ દેના ઉસમે ખામી નહિં હોની ચેયે.

કાજી—બંદેનિવાજ ઇસમે આપકું કુચ્છભિ ફરમાના નાંહીં પડે એસા કામ ચલાતા હું. ગેર ઇનસાફ ક્યા ચીજ હે વો મે ખ-

નાંહી સમજતા હું હજુર. સારી રૈયતકું અદાલતકા ફેસલા બરાબર મિલતા હે.

વિદુષક—સાહેબ કાજીના ઈનસાફમાં શું કહેવું! ચોર છૂટી જાય ને શાહુકાર ગાર્યો જાય. સાંભળો.

કેરબો.

આજે કાજીનો ઇનસાફ દેખ્યો નજરે ગારીરે;
દેખ્યો નજરે (૨) આજે.
કાજી બેઠા દાઢી ચોલે કહેતાં લાગે ખોટું,
અલ્પ ગુનામાં ફાંસી આપે કામ કરેછે મોટું. આ૦
હંસ સરીખી ચાલ ચાલી ફલાફલાં પગ નાંખે;
પડખે ચડી કોઇ લાંચ દે તો ઝટ લૈને રાખે. આ૦
દરેક વાતે કાજી મારા કરેછે હાજી હાજી.
મોઢે મીઠું બોલેછે પણ હૈયામાં છે પાજી. આ૦
ચીભડા ચોરને સજા કરવા બોલેછે તે ગાજી.
રાંડ સરીખા કામ જોઇને ગરીઆંગ બીબી લાજી. આ૦

બાદશાહ—કાજી સાહેબ એસાહે તો મેં તમારેપર બોહોત ખુશ હું.

વિદુષક—બાદશાહ સલામત જો કાજી સાહેબને સાચે ખોટે ભાર. ગાવે ભૂલ ખાતા હજુ કાલ સવારે એક જણ પાસેથી ૫૦૦ દોકડાની લાંચ લઇ છોડી દીધો હતો. કાજી સાહેબને તો ખુદાયે ન પહોંચે.

કાજી—વિદુષક ચૂપ બેઠ કયા ગડબડ લગાતા હે. કયા હમેરી સફેતાઈમેં ધુળ ડાલતા હે. મેંને કબ લાંચ લીહે.

વિદુષક—(મુઠી બતાવી) કાજી સાહેબ આગ રાખો, બાંધી મુઠી લાખની ઉઘાડી વા ખાય.

બાદશાહ—બુલબુલખાં રાજકી મહેસૂલમેં કુચ્છબી અડચણ નાંહી આતીહે ને.

બુલબુલખાં—હજુર સબ મેહેસૂલ બરાબર વસુલ કરતા હું ઉસમે કુચ્છબી તફાવત નાંહી આતા.

બાદશાહ—શાહાબાશ બુલબુલખાં મેં તંગકુ દેખ કે બાહોત ખુશ

હોતા હું તુમણી તુમારે બાપુકી ગારીક નિમકહલાલીસેં નોકરી બજાતે હો સો મેં તુમારે પગારમેં આજસેંથી એક સોકા બધારા કર દેતા હું ઔર જીસ બખત મેરા કામ હોવે ઊસ બખત તુમ ખુશીસેં આનાં તુમારે વાસ્તે આજસે સદર પરવાનગી હે.

બુલબુલખાં—જનાબ આપતો કદરદાન હો મેં તો આપકા હુકમ બજાલાતા હું ઉસ્મે કુચ્છ કમ અદા નાંહી કરતા હું હજુર.

બાદશાહ—સૈન્યાધીપતિ સૈન્યકા બંદોબસ્ત બરાબર રખનાં ઉસમેં કુચ્છ ખામી નાંહી આની ચૈયે.

સૈન્યાધિ.—જનાબે આલી. આપ તાબેદાર કો ફક્ત લશકર કે બનદોબસ્ત કે વાસ્તે પગાર દેતે હે ઓસ કામમે મેરે તરફસે બીલકુલ ખામી નહીં લાકર પ્રમાનદારીસે નોકરી બજાકર લશકરકો હમેશાં આબાદ રખા કરતા હુ.

વિદુષક—બાદશાહ સાહેબ આ સૈન્યાધીપતિને પૂછો કે જન્મીને કેટલીવાર સાચું બોલ્યા છો હજુતો સિપાઈઓ પગાર માટે રાડુ દેછે કાલ હજી ભાઇ શિકારે પધાર્યા હતા ત્યારે તલવાર તો મિયાનમાંથી નિકળતીએ નહોતી આવોતો હથિયાર નો બંદોબસ્ત રાખેછે ને કહે છે કે હું બરોબર બંદોબસ્ત રાખું છુ કેમ સૈન્યાધીપતિ ખરૂં કે ખોટું?

સૈન્યાપતિ— વિદુષક તુમ તેરી બદમાસી છોડદે નાહીંતર જરૂર મારૂંગા

વિદુષક—સાચું સગી માનેય ન ગમે ભાઇ સાહેબને ખરૂં કીધું તો મરચાં લાગ્યાં

કાજી—હજુર અબ નિમાજકા બખ્ત હો ગયાહે

બાદશાહ—બહોત અચ્છા ચલીયે

(કચેરી બરખાસ્ત. સૌ જાયછે ને પડદો પડેછે).

પ્રવેશ ૨ જો

સ્થળ—ઝવેરચંદના ઘર પાસેનો રસ્તો

પાત્ર—દરીયાખાંને ગહમદખાં અને

(ગુણસુંદરી પોતાની મેડીના ગોખમાં બેઠી છે તે નજરે પડતાં)

દરિયાખાં—અબે ગહમદખાં યહ મેહેલ કીસ્કા હે.

મહમદખાં—યહ મેહેલકા માલીક નગરશેઠ મોતીચંદકા હે.

દરેયિાખાં—બહોત અચ્છા મોતીચંદ ઈધર રહેતાહે

મહમદખાં—હાં હજુર વો ઇધર રહેતાહે વો બડા પૈસાવાળાહે.

દરિયાખાં—ગહમદખાં વો બારી બડી ગુલબદન નાજુક ઓરત બેઠાગી વો કોન હે.

મહમદખાં—હજુર વો ઔરત મોતીચંદકા લડકા ઝવેરચંદકી ઓરતહે

દરિયાખાં—ઝવેરચંદ ઇધર હે.

મહમદખાં—નાંહિ જીનાબ વો કમાંનેકે વાસ્તે જાવે ગયાહે.

દરીયાખાં—વો જાવા યહાંસે કેતના દૂર હે વો ઝવેરચંદ થોરી મુદત મેં આયગા કે ક્યું.

મહમદખાં—જાવા યહાંસે બહોત દુરહે ઝવેરચંદ ઇધર આને તબ સમજના કે આયા ક્યું કે ઐસા કહા જાતા હેકે જો સખ્સ જાવે જાતા હે વો ફિર લોટ નાંહી શકતાહે.

દરીયાખાં—તબતો બહોત અચ્છા મહમદખાં વો ઔરત કૈસી ખુબસુરત હે.

મહમદખાં—જીનાબ મેરી બેટીકી ખુબસુરતીકી ક્યા બાત ઐસી તો મેને મેરી જીંદગીમેં નાંહી દેખી હે.

દરીયાખાં—ગહમદખાં તુમજો મેરેકું એ નાજની લાદે તો મેં હરગીઝ ઐસાનમંદ રહે કર તુજે બોહોત ઈનામ દઉંગા.

મહમદખાં—હજુર વો કામ મેરેસે હોનેકા નાહીં હે (પોતાના હથીયાર આપીને) નોકરીમેં રખનેકી ગરજી હોવે તબ રખો હજુર.

દરીયાખાં—ચાયે ગહમદખાં એતના ગભરાતે ક્યાં હો.

મહમદખાં—વાંહાંકુચ્છ ખાનેકા કાગનહીં હે વાંહાં એસાતો ચોકી પહેરા હે કે, મેં તો ક્યા ગગર પરંદા આવે તો બી અંદર ઘુસને નાહી પાવે મેં યેહ કાગ કરને વાલા નાહી હું કયું કે મેં વાંહાં જાઉં તો મેરા કામ હોજાવે (ગારી નાખે). ફેર ઘરમે મેરે પિછે મેરી પ્યારી શીર પટક્કર જાન નિકાલ દેવે વાસ્તે મેં તો જાતા હું ઔર તુંગારી નોકરી આજસેં છોડતા હું.

દરીયાખાં—ગહગદખાં ખડારે મેં તુજકું વહાં નાહી ભેજુંગા લેકીન તુગ કુચ્છ દુસરા ઇલાજ તો બતલાવો કે ઉસ્કેલીયે ગુલબદન મેરે હાથ મેં આવે.

મહમદખાં—હજુર વો કાગ આપને શહેરકી ગાલન કેસરસેં હોવે તો હોવે કયું કે વો ઉધર ફુલ દેનેકે વાસ્તે જાતી હે ઓર વો બડી ચાલાક હે.

દરિયાખાં—સાહાબાશ મહગદખાં સાહાબાશ તુગને બડી અચ્છી તદબીર નીકાલી મેં વો કેશર ગાલનકુ હરદગ તરહસે પિછાનતા હું ઇશને મેરા એશા બહોત કાગ કીયે હે તુગ ઊસકુ જાકે બોલવાઓ અબ મેં ઘરૂં જાતા હું.

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ.—દરિયાખાંનું ઘર.

પાત્ર—દરિયાખાં પછીથી ગહગદખાં ને ગાલન.

(દરીયાખાં એકલો ફરતો ફરતો વિચાર કરતો ગાય છે).

પ્યારી નજરે દેખીને.

પ્યારી નજરે દેખીને થયો છું ઉદાશ,
ચંદ્રવદનીએ કાળજું ભેદયુ, નાખ્યો છે મોહનો પાસ. પ્યારી.
કાગ કાજ મુને સુજે નહીં ને, થયું છે ગન ઉદાશ. પ્યારી.

અવયવ એનાં નજરે આવે છે, નાસી પેઠી છે અવાસ; પ્યારી.
ચપળાંગીને મળવું મારે, જોવું એકાંતે એનું આસ્ય. પ્યારી.

અહાહા ! અબતલક મહમદખાં માલનકું લેકર કયું નાંહી આ- યા ફિર ફિરકે થક ગયા ,અબ કયા કરૂં વો દિલોજાનકા પતા મેરેકું નાંહી મીલે તબ યહ જીંદગી અકારત હો જાયગી (એમ કહી ખુર- શી ઉપર બેસે છે તેવામાં મહમદખાં માલનને લઇને આવે છે.)

મહંમદખાં—બંદગી હજુર યહ માલન આઇ.

દરિયાખાં—બેઠીએ મહમદખાં (કેસરને) કયું કેસર હે તો મઝેમે અબ મુજપર મહેરબાની કુચ્છ કમતી કરદી કે કયા? કો દિન આતે જાતેભી નહીં કયા તુજકું લાઝીમ હે.

કેશર—સાહેબ મુજ જેવી ગરીબ કંગાલને આટલા બધા માનસા- થ બડાઇ આપવી અયોગ્ય છે સરકાર આ દાસીને જે હુકમ બતલાવો તે શિરતાજ કરવા તૈયાર છે.

દરિયાખાં—કેસર મુજકું તેરે પર બોત મોહબત આતી હે ઔર તુ- જકું દેખકે મેરા દીલ ખુશ હોતા હે.

કેશર—માલિક તે બધું હું સમજુ છું વધારે કહેવાથી શું.

દરિયાખાં—પ્યારી કેસર તેરી એક કામમે મદદ ચૈતી હે વો મદદ મેરેકું દેગી

કેશર—હજુર આપનું કામ કરવાને મેં કોઇ દિવસ ના પાડી છે જે હોય તે ખુશીથી ફરમાવો કદી મારો પ્રાણ માગો તોપણ દેવા તૈયાર છું પછી શું?

દરિયાખાં—સચ સચ મુજકું તેરી એસીજ ખાત્રી હે કેસર મને સુનાદે કે તુમ મોતીચંદ શેઠ કે ઘર ઉસકા લડકા ઝવેરચંદકી ઔરત પાસ ફુલ લે કે હરદમ જાતી હો ઉસલીએ તુમારી જ- રૂર હે.

કેશર—તે શું જે કહેવું હોય તે કહો વાર શા માટે કરો છો.

દરિયાખાં—પ્યારી કેસર તુમ મેરી દિલોજાન હે ઉસકે લીયે યેહમેરા ખાનગી બિચાર કરતાહું વો દુસરાકું માલુમ નાંહી હોના ચૈયે

કેસર—શા માટે અચકાઓ છો મારી પાસેથી બીજે વાત જાય

ખરી જે કહેવું હોય તે કહોને.

વિદુષક—વાગશે ત્યારે વગડે સંભળાશે; કહેવાની શું જરૂર છે. તું તારે ગાયુ એક ડોરે સુઝી ગાયુને.

દરિયાખાં—કેસર વો ગુનસુંદરીકું સમઝાય કે મેરી પાસ એક દફે લાદે જબ મેં તેરા એહેશાન, કબી ભુલનેવાલા નહીં હું ઔર તુજકું બહોત જર દેઉંગા.

કેશર—(સ્વગત) મારા મનથી હું જાણુતી હતીકે, કાંઇ નજીવી વાતમાં મોતીચંદ શેઠના ઘર બાબત પૂછપરછ કરે છે પણ આતો ખરેખર અંતનો વખત આવ્યો. હવે તેનું કેરવું કેમ. (વિચાર કરીને) હા ઠીક તેમજકરૂં ગાંડી વળાય તો સારૂં નહિંકે, પછી નશીબ (ખુલ્લેશી) ખાવીંદ એ કામ ઘણું કઠણ છે તેના ઘરમાં અતિ સખત ચોકી પહેરાનો બંદોબસ્ત છે. વળી ગુણુસુંદરી કોઇની ફસાની ફસાય તેમ પણ નથી.

દરિયાખાં—પ્યારી ચાય ઐસા પ્રપંચ કરકે મેરેકું વો પરી પેહેકર ગુણુસુંદરીકી મુલાકાત કરવાદે, નાંહી તો મેરા ઉસબીના જાન નિકસ જાયગા.

કેશર—સાહેબ આપની આ અગાધ ઉત્કંઠા છે તો ભલે, હું.આપની ખાતર સર્પના દરમાં હાથ નાંખીશ પણ.

દરિયાખાં—પ્યારી પણ પરંતુ કરકે, વખત કયું ગુમાતી હે.

કેશર—(વિચાર કરીને) માલીક આવતી કાલે ફુલ લઈને જઇશ પછી મિલાવીને વાત કરીશ મારા ધારવા પ્રમાણે તમારૂં કામ કરી આપીશ કેમ હવે ખુશ થયા હું રજા લેઉંછું.

દરિયાખાં—(ખુશી થઇ) કેસર ખુશીસે ઐસાજ કરનાયેચેગો, મગર મુજકું યેહ બાતકી ખબર જલદી દેનાં.

વિદુષક—કાં. કેશર શા પાક છે.

કેશર—પિટચા તારો ઓશલો કુહું મારૂં નામ ના દઈશ.

વિદુષક—વાહ! વાહ! ધણીઆણીનું માન વધ્યું લાગેછે, વળી મોરાથી એરો ડેવો આબેહુબ દેખાય છે, પણ કહું છુંકે,

અલી જવા દે.

કેશર—બોલતાં કાંઇ બેકેછે. અલી કેને કહેવાય? જાવા શું દેવુંતું.

વિદુષક—તને કહેવાય. બિજા કોને? દરિયાખાં મળ્યા એટલે ફાવી કાં? પણ જો હું તારા સારા માટે કહુંછું? સિંહને છેડવામાં માલ નથી, માટે તું તારે તારૂં કામ કર્યે જા. જરની લાલચે આધી પાછી જવા દે, તારી પંજરી ખંડાશે તો મારો ભાઇ રંડાશે, દરિયાખાં ભંડાશે અને આ બંદા લાડુમાં મંડાશે.

માલણ—જાયરે આ પિટયા કાગડાને ક્યાંથી ખબર પડેછે.

વિદુષકઃ—તારા જેવા પાસેથીજ તો. જા મોટી ભાડમાં પડ મારે શું બંદા તો આ ચાલ્યા.

(બંને જાયછે ને પડદો પડે છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—ગુણસુંદરીનું ભૂવન.

પાત્ર—ગુણસુંદરી, ગુલાબ, ચંપા, અને પછીથી કેશર.

(ગુણસુંદરી બેઠી ગીતાનો પાઠ કરે છે તેવામાં કેશર પ્રવેશ કરેછે)

કેશર—(પ્રવેશ કરીને) બા સાહેબ ખુશી તો ખરાં, હું આપને વાસ્તે આ વિવિધ પ્રકારના પુષ્પોના હાર, ગજરા કલંકી તથા ગુચ્છી વીગેરે લાવી છું તે આપ લ્યો.

ગુણસુંદરી—માલન, મારા પતિ આજ ત્રણ વરસ થયાં પરદેશ પધાર્યા છે, તે દિવસથી બધી સુગંધમય વસ્તુનો ત્યાગ કરી, પતિ નામની રટણામાં, મારા દિવસ નિર્ગમન કરૂંછું એટલે પુષ્પને શું કરૂં.

કેશર—(દાશીને) ગુલાબ, મારાં પૂષ્પો અવશ્ય અંગીકાર કરવાં જોઇએ. તું બાઇ સાહેબને કહેને.

ગુલાબ—માલન, મારી બાઈ સાહેબ પતિવ્રત ધર્મ પાળે છે એટલે આ વખત હુંથી સૂચના થઇ શકે તેમ નથી. તોપણ તારા માન ખાતર હું અર્જ કરૂં. (ગુણસુંદરીને) બાઇ સાહેબ આ

આ માલન પુષ્પ લઇ આવી છે, તેનો કાંઈ આપને ખપ છે ખરો ?

ગુણસુંદરી—ગુલાબ પુષ્પોનો તો ખપ હર હમેશ હોય, પણ જો,

મેવાડો.

મારી શાણી બેની શુણરે, આ પુષ્પો શું કરૂં;
આ પુષ્પો શું કરૂં, આ પુષ્પો શું કરૂં, મારી શાણી૦ ટેક૦
જાઇ જુઈ ચંબેલી પર, નથી મુને કાંઈ પ્યાર;
માલન પુષ્પો લઈને આવી, વિવિધ જાતી આ વાર. આ૦
કંથ વિદેશી થયા વિશેષે, શું કરૂં હું હાર;
ચંબેલીને માલતીના પર, પ્રીતી નથી લગારરે. આ૦
હુંરે અભાગી અબળા જાતી, પડી છઊં આ એકાંત;
વખતો વખત તુજ વેણે કરીને, મનમાં થાઊં શાંન્તરે. આ૦

માટે કરી તું માલણને કહે કે હાર, ગુચ્છ, ગજરા પાછા લઇ જા, મારા પ્રીય પ્રાણનાથ સિવાય આ પુષ્પોનો ઉપભોગ કરવાની હું નથી.

કેશર—(પ્રત્યક્ષ આવીને) સુજ્ઞ બેહની, આપના દુઃખનો અંત જણાતો નથી, આપનું યૌવન વૃથા ચાલ્યું જાયછે, તે જોઇ મને તો બહુ લાગેછે.

ગુણસુંદરી—માલણ, તને બહુ લાગવાનું કારણ શું ?

માલણ—જૂઓને બા, તમારા પતિ પરદેશ ગયા છે, તે તો ત્યાં ખાઈ પીને ચમનમાં દીવસ કાઢતા હશે. અને તમે તો આંહી તમારૂં શરીર લોહી બાળી સુકાવો છો, તે શું બહુ ન લાગે વારૂ ?

ગુણસુંદરી—માલન, પતિવિના મોજશોખ કરવો તે શું સ્ત્રીનો ધર્મ છે ? તું શાસ્ત્ર જાણેછે ? જો.

समर्तृकाभिनारीभिः सेव्यः स्वपतिरीशवत् ॥
अंधोरोगीदरिद्रोवाशंढोवाच्यनं दुरुच्चः ॥

પતિવાળી સ્ત્રીઓએ પોતાના પતિને ઈશ્વર જાણીને સેવા બજાવવી. આંધળો, રોગી, દરિદ્ર, નપુંસક હોય તો પણ કટુ વચન

નહિ કેહેતાં ઇશ્વરની માફક સેવા કરવી.

કેશર—બાઇ સાહેબ, આ જગતમાં તમારા પતિ ઝવેરચંદ જેવું નિ-દેય બીજું કોઇ નહિ હોય. જૂઓને તેઓ, આવી તમારી ભ-રપૂર જુવાનીમાં, એકલાં મૂકી પરદેશ ગયા અને આંહી ત-મારે પતિવિના શું શું વેઠવું પડેછે તેનો તેમને વિચાર નહિ આવતો હોય ?

ગુણસુંદરી—માલન, મારા પતિના સ્વભાવથી તું અજ્ઞાન છે. મારા પતિ પરદેશ ગયા તેમાં કાંઇ તેમનો દોશ નથી. વૃથારોપ, મારા પ્રાણરક્ષક ઉપર નહિ મૂકીશ. મને વ્યાધી થતી હોય, અને તેમને સુખ મળતું હોય, તત્રાપી તારે બોલવાની જરૂર નથી, તારી જીભ વશ રાખી રસ્તે પડ.

કેશર—બાઇ સાહેબ, રીશ શા માટે કરોછો. ગુસ્સો ન લાવો, હું તો આપની દેહદમન સ્થિતી, જોઇને કહુંછું.

ગુણસુંદરી—વાચાલણી, તારે મારી સ્થીતિની શી ગરજ પડી છે. મારો પતી જેવા આ દુનીયામાં કોણ દયાળું છે. સાંભળ,

લાવણી.

છે દયાવંત, (૨) વળી દીલમાં રહેમ વિશેક,
તે ગુણસાગરના પારને, કેમ પહોંચે તુજ સમ ભેક.
તું બંધકર, (૨), જીબાન તારી ક્રુર;
રોમાંચિત મમ ઉછળે, તું થાને અહીંથી દૂર.
તુજ મર્મ વચન (૨), વળી કાન કટુને વામ;
જે પતીની નિંધા સાંભળે, તે સ્ત્રી જાતીમાં વામ.
તું પુષ્પ મિષ (૨), નહીં આવીશ મુજ ભુવને;
આ અન ઉચીત સીખ આપતાં, ગુમાવીશ તારૂં તન.
મુજ એક વૃતિ (૨), વળી પતી ચરન મન લીન,
કનક ભકતીને ટાળવા, જેમ ટાંપે બગ જોઇ મીન.
તેમ તારી ઈચ્છા, (૨) જોવામાં આવે આવાર;
શબ્દ બંધ તારા કરી. તું જલ્દી જા ઘરબાર.
માલન, તું મુંગી મુંગી મારા ઘરથી બાહાર નીકળી જા. મારે

તારૂં તેમજ તારા પુષ્પનું કાંઇ કામ નથી.

કેશર—બાઇ સાહેબ, તમે ગુસ્સે શું કરવા થાઓ છો. હું તો તમારા ભલા માટે કહુંછું. આપની વય નાની છે, અને તમે કોઇ દિવસ બાહાર નીકળ્યાં છો કે તમને આ દુનિયાની લીજત તેમજ સુખ દુઃખની ખબર પડે ? તે તો મારા જેવી બાહાર ફરવા વાળીનેજ ખબર હોય. માટે તમારે પણ આ દુનિયાનો અનુભવ મેળવવો જોઇએ.

ગુણસુંદરી—મારાણ મારે દુનિયાના અનુભવની કાંઈ જરૂરનથી. હું તો તત્વજ્ઞાને કરી, પતિ નામની રટણામાં, મારા દિવસ નિર્ગમન કરવા વાળી છું.

કેશર—બાઇ સાહેબ ! દુનિયાના અનુભવની આપને ખબર નથી ત્યાં સુધી, ઝવેરચંદ જેવા ઝવેરમાં મન લાગ્યું છે, પણ જ્યારે હીરાનો અનુભવ લેશો, ત્યારે ઝવેર ભૂલી જશો. આ રાજ્યમાં દરિયાખાં કરીને એક ખૂબસુરત હીરો છે તેની કોઈ દિવસ પારખ કરી છે? એક વખત કસોટી કાઢી જૂઓ ને પછી મને કહો.

ગુણસુંદરી—(સ્વગત વિચાર કરેછે).

याकामेनान्यपुरुषंयोपाभिसरतिक्वचित् ।
साखरीसप्तजन्मानिनिरयांतेऽतिरुग्भवेत् ॥

અર્થ—જે સ્ત્રી, કામે કરીને કોઈ વખત અન્ય પુરૂષની ગમન કરે છે, તે સ્ત્રી અંતે નર્કાધિકારી થાય છે, અને સાત જન્મ સુધી ગધેડી થઇ અતિ દુઃખ પામે છે.

(શાસ્ત્રાનુસારેણ)

श्लोकः

रूपयौवनयुक्तस्यगुणिनोन्यनरस्यतु ।
प्रसंगोनैवकर्त्तव्यस्ताभिःसाहजिकोपिच ॥ १ ॥

અર્થ—કોઈ અન્ય પુરૂષ, રૂપવાન, યુવાન અને ગુણવાન હોયતો-

પણ સહજ સ્વભાવે, સ્ત્રીએ તેનો સંગ ન કરવો.

(અને વળી કહ્યું છે કે)

नरेक्ष्यनाभ्यूरुकुचानुत्तरीयानचोभवेत् ।
साध्वीस्त्रीनचभांडेक्षानर्निर्लज्जादिसंगिनी ॥ १ ॥

અર્થ—પતિવ્રતા સ્ત્રીએ, નાભી, જંઘા, અને છાતી અન્ય પુરૂષ દેખે, તેમ ન વર્તવું. અને વસ્ત્ર ઓઢયા વિના, ખુલ્લે શરીરે (નિર્લજ તેમજ સ્વૈરિણી, કામની, પુંશ્ચલી જેવી સ્ત્રીની મફક, નહીં ફરતાં ભાંડ ભવાઇ ન જોવી.

ગુણસુંદરી—(આશ્ચર્યથી) આહા હા !!! આવી શાસ્ત્રની મરીયાદ છે. છતાં આ દુષ્ટણી મુને ધર્મથી પાડી નાખવા ઇછે છે. તો આવાં નિર્લજ ને શું કરવું એરે ! આ કુટણીને બે વચન કેવા તો ખરા. કારણ ફરીથી આવું કુટીલતાપણું કરતાં અચકે (અતિ ક્રોધથી), અરે દુષ્ટણી, દુરાચાર પ્રદર્શીની, વ્યભિચારણી, લંપટ, ઘાતકી, તારી જીભ સડી કેમ પડતી નથી. ને તારા શરીરના કટકા કેમ થતા નથી. અરે તને ક્રુર પક્ષિઓ ચાંચથી પ્રહાર કરી, કુતરાંઓ તને કેમ ભક્ષ કરતાં નથી. અરે કુટણી, તું મને એવી દુષ્ટ શિખામણ આપી, મારૂં શિયળ ભંગ કરાવવા આવતાં તને રસ્તામાં સર્પે ડંશ કેમ નહિ કર્યો. અરે વનચર ધિક્કાર છે તુને, તારાં માતપિતાને અતિશય ફિટકાર છે, કે તારો દુષ્ટણીનો પ્રસવ્વ કર્યો. નિર્ભાગણી કોઇ દિવસ શિયાળના પંઝામાં સિંહ આવે. તું તારૂં કાળું કર, દુષ્ટા અહીંથી તારા જીવનો ખપ કરતી હું તો ચાલી જા. વળી કહુંછું તે સાંભળ.

ઇંગ્રેજી રાહ.

દુષ્ટણી તું જલદી અહીંથી, જા તારા આવાસમાં;
નિકર પ્રાણહાણ તારી, થાશે જોતાં હાલમાં.—દુષ્ટણી.
વ્યંગ વચન કહીને મુને, દબાવે તું દાબમાં;
ચક્ષુ શ્રવા મુગટમણી; કેમ આવે એ હાથમાં.—દુષ્ટણી.
સિંહ મુખ વાળ કદી, આવે ન પંખી ફાળમાં;

ક્રપણ ધન જેમ હોય, તેમ હું આ કાળ માં.—દુષ્ટણી.
ફિટ ફિટ તુને સ્ત્રિયા, ધિક તારી જાતમાં;
ભોળી ભામીનીને ફસાલવા, જનમી ઉદર મ ાતમાં.—દુષ્ટણી.
(ગાયા બાદ પાટુ મારીને); ચાલી જા આંહી થી દુષ્ટા, ચંડા-
લણી, તારૂં મુખ મને નહિ બતાવીશ. (દાસીને), શું લાભ એ અધ-
મ રાંડને અડવાથી, મારૂં અંગ અપવિત્ર થયું. માટે ચાહ ૧ મને નવરાવ.
ગુલાબ—બહુ સારૂં, બાઇ સાહેબ, પધારો. (જાયછે)(પડદો પડેછે).

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—દરિયાખાંનું ઘર.

પાત્ર—દરિઆખાં, કેશરમાલણ, ચંપાદાસી અને વિદુ

માલણ—[પુકાર કરતી અને લુલી લુલી ચાલતી આવતી ?
અરે મારાં તો હાડે હાડ ભાગી ગયાં. મારૂં માથું ફુટી
મારા બાપરે.

દરિયાખાં—માલન, તેરેકું કયા હુવા. અછા તુમ ગુણસુંદરીકા ?
ખબર લાયે ?

વિદુષક—ઠીક આ તો મતલબનીજ યારી છે. માલણ, બીચારી
માર ખાઇને આવી તેનું તો કાંઈ પૂછતો નથી ને પાધરો ક-
હેછે શું ખબર લાવી.

માલણ—[રોતી રોતી) શું શું શું કહોછો ભાઈ સાહેબ મેં ત્યાંજ
જરા વાત ઉચારી ત્યાં તો મને પાટુ મારી પાડી દીધી તેથી
મારાં હાડકાં તો લોથ થઇ ગયાં છે.

વિદુષક—કાં કેશર ભાભી હું કેહેતો નહોતો કે રેવા દે. બંદાનું કાં,
મનાણું. ઈતો મળ્યાં.

દરીયાખાં—માલણ તું ધીરજ રખ; તેરા સબ હેવાલ રોશન કર.

વિદુષક—રોશ ન કર રોશ ન કર કહી શું મરડે મૂચ્છ, લાગ્યું તા-
રી દાદીને તેનું તો પૂછ, તેનો જીવ લેવા તું પ્રકટયો કાળ,
અને તમારા બંનેના બૂરા હાલ.

દરિયાખાં—વિદુષક બકવાદ છોડ નહિતર તેરી હાડી તોડ ડાલુંગા.

વિદુષક—મારો દિકરો બળુકો બહુ તો, આવી જા જોઈએ. (દરીયાખાં ગુસ્સે થઈ મારવા ઉઠેછે ત્યાં વિદુષક ભાગી જાયછે) માર્યો મારા બાપ તારા હરામખોરથી અમે હાર્યા.

દરિયાખાં—માલન, મુજકું સબ બાત જલદીસેં સુનાય દે ક્યા ખબર લાઈ ?

માલણ—સાંભળો.

ગજલ.

આપનો હુકમ શીર, ધરીને આ નાર;
જાઇ જુઇ મોગરો, લઇને ગઈતી દ્વાર. આપનો.
ગુલાબ કેતકી સુગંધી, સંગ લઇ આવારી;
વિવિધદાર ગુચ્છ લઈ, ચડી હું અટારી. આપનો.
વાતચીત મર્મની, કહી મેં ત્યાં ખરી;
શ્રવણ રંધ્ર આવતાં, સર્વ વસ્તુ દૂર કરી. આપનો.
સિંહ સર્પણીના સમ, ક્રોધમાં આવી;
લાત મારી મુજને, ત્વરાથી દબાવી. આપનો.

વિદુષક—મારા ભાઇ ભોળીઆના સતથી જીવી, હજુ કરશે છોકરાં ચીવી ચીવી; આગપાણી તને નહિં જડશે, દરિઆખાં ભેગી ઘોરમાં પડશે.

દરિયાખાં—માલણ, ચાય ઐસા હોવે મગર મુજકું વો ગુણસુંદરી મિલાય દે.

માલણ—સાહેબ ગુણસુંદરી એમ સમજે તેવી નથી. તેના પાસે જે એવી વાત કરે તેના મારા જેવા હાલ કરે તેવી છે; પણ ફિકર નહિ હું તે રાંડને ગમે તેમ કરી ફસાવું તોજ ખરી.

દરિયાખાં—માલનવો મેં અચ્છી તરાહસેં જાનતા હું; મગર તુમ કયા કરકે ઉસકુ ફંનદેમેં લાનેગી વો મુજકું બતલા.

આલણ—સાંભળો ખાવીંદ ચંપા કરીને તેની એક વિશ્વાસુ દાસી છે તે જો ફુટે તો આપણું કામ થઇ જાય.

વિદુષક—હજુ રાંડ લાજતી નથી.

દરિયાખાં—ચંપા કહાં રહેતી હે?

માલણ—હજુર યે ચંપા દિલ્હી શહેરની રહેવાશી છે ને તે મારી પાડોશમાંજ રહે છે, હું તેને મેળવી આપની પસે લાવીશ.

દરિયાખાં—માલન તુમ ચંપાકું લેકર જલદી આવ મેં તુજકું ઓર ચંપાકું ખુશ કરૂંગાં.

માલણ—બહુ સારૂં ત્યારે હું ચંપાને લઇને આ આવી (ચંપાને લઈને બીજી તરફથી આવે છે).

વિદુષક—લ્યો આ કાકીનું વળી બાકી રહ્યું છે તે ભદ્રાવવા આવ્યાં.

માલણ—સાહેબ આ ચંપા આવી. તેને જે કામ ફરમાવવું હોય તે ફરમાવો તો તે બજાવી લાવશે, પણ આપનું કામ થયા પછી તેને ખુશી કરવી પડશે.

દરિયાખાં—ઊસ બાતકી કુચ્છ ફિકર નાંહી રખનાં; મેરા કામ હો જાયગા તબ મેં ઊસકું એક જરીયનકી સાડી દેઊંગા. ઔર ૫૦૦ સુનામોર દેઊંગા ક્યું એતનાં બસ હે કે નહિ.

વિદુષક—વોય મારો લાગે છે તો ઊઠારનો દીચરો.

ચંપા—સાહેબ, આપ જે કામ ફરમાવો તે કરી લાવવા આ દાસી તૈયાર છે.

વિદુષક—કાકી ત્યારે મારૂં પણ કામ ભેગા ભેગું કરજો.

દરિયાખાં—માલન વો કામ કીસતરાહસેં કરનાં વો મુજકું બતલાવ.

માલણ—ખાવિંદ ફુલની છાબડીમાં આપની છબી તથા વિંટી, રૂમાલ, ગુપ્ત રીતે લઇ જઇ, તે ગુણસુંદરીની પૂજામાં મૂકી દઈશ, પછી ચંપા તેના સાસુ સસરાને વાત કરશે કે તમારા દિકરાની વહુ ખરાબ રસ્તે ચડેલ છે; તો હવે મને રજા આપો; કારણ કે મારી આબરૂને તેમાં કોઇ વાર બટો લાગે. એમ કહેશે એટલે તેનો સસરો તેને પિયર કાઢી મૂકશે, પછી રસ્તામાં જઇ આપ તેનું હરણ કરી લેજો, કેમ આ યુક્તિ સારી કે ના.

ચંપા—હા હજુર માલણનું કેહેવું યથાર્થ છે.

દરિયાખાં—(ખુશી થઈને) તબતો અચ્છા પ્યારી અબ ચલો.

(જાય છે).

વિદુષક—ભાઈ આપણે તો આ શાણી સતીયુંના પાડોશમાંથી ભાગવું પડશે. વખતે બાંદાની પરિ જેવી પતિવ્રતા જેવી નાર પર કોક નજર કરે તો ભોગ મળે, કારણ કે ઘરવાળીના રૂપમાં કાંઇ ખામી નથી, રૂપ તો જોયું હોય તો જાણે હોળીની ઝાળ ને અગાસનો ચંદ્રમા.

છે નારી જગતમાં મારી,
તાડ સરીખા પગ એ લાંબા;
ચાલે ફલક ફલક રૂપાળી,
આંખે ચીપડા નાકે રેલા;
જાણે પહેરી રૂપાળી વાળી. છે નારી.

ફટકા મારી પાછા તાણે,
મારે ગાખો બેઠી ઘોબારી;
ભુલો પડી કદી ઘરે જાઉં તો,
ભાંડે ગાળો ભમરાળી. છે નારી.
તાણી મુછને મારે તમાચો,
ગરીબ જાણી દે ગાળી;
ટક્કર લેઉં તો કાન તાણીને,
કરે લાલ મુખ લાત મારી. છે નારી.

[જાયછે.]

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ—ગુણસુંદરીની હવેલી.

પાત્ર. ગુણસુંદરી, ગુલાબ, ચંપા પછીથી કેશર માલણ.

ગુણસુંદરી—[બેઠી છે તેવામાં માલણ આવે છે તેને જોઇને]. અરે

અધર્મી તું પાછી મારા મકાનમાં શું કરવા આવી. તું આં-
હિથી ચાલી જા. મારે તારાં પુષ્પો નથી જોઇતાં.

કેશર—(નમ્રાશથી) બાઇ સાહેબ જરા શાન્ત થાઓ શું આપ
મને બીજી નિચ સ્ત્રી જેવી સમજો છો હું તેવી નથી. માત્ર
હું તો તમારી પરિક્ષા કરતી હતી. દરમિયાન તમે મારે માથે
સંસ્કાર કર્યા, તે મને હજુ સુધી યાદ છે બાઇ સાહેબ તમારી
ભક્તિ પતિ ઉપર પુર્ણ છે તે સાંભળો.

આશાગોડી.

છે ભકતી તમારી ખાસી, પ્રિય બેની ભક્તિ તમારી ખાસી, ટેક.
પતિવ્રત આપનું જાણે નિયંતા, નિત્યે પતિપદ પ્યાસી, પ્રિય.
દેહ દમી તમે રૂધીર સુકાવ્યું, ભોજન કરોછો વાસી, પ્રિ૦
જેથી કમળમૂખ શુષ્ક થયું છે, તદપી મન ઉદાશી. પ્રિ૦
જપ નેમ જે આપનાં જાણે, ઇષ્ટ છે ઘટ ઘટવાસી. પ્રિ૦
શુદ્ધ કંચનમય ભાવ તમારો, તેથી અધીક નથી કાશી. પ્રિ૦

ગુણસુંદરી—માલણ તું ગમે તેમ કહેતી હો તોપણ તારૂં મોહું
દીઠું મને ગમતું નથી માટે ભલી થઈ તું અહિથી જલદી
ચાલી જા, નહિ તો પછી તારી આગળના જેવી વલે થશે.

કેશર—જેવી બાઇ સાહેબની મરજી હું જાણીંછું. આપે પેહેલી વ-
ખતે મારાં પુષ્પો નહોતાં રાખ્યાં અને મારીને કાઢી મૂકી હ-
તી, માટે આ વખત કૃપા કરીને રાખો.

ગુણસુંદરી—ગુલાબ આપણે એનાં પુષ્પોનું કાંઈ કામ નથી તું તે
દુષ્ટણીને એક મહોર આપી વિદાય કર કે તેનું દુષ્ટ મોહું
ફ્રીવાર જોવું ન પડે તું તેને રજા આપજે, હું મારે પુસ્ત-
કાલયમાંજાઊંછું [એમ કહી ગુણસુંદરી ચાલી જાય છે ને
દાસી) (મહોર લેવા જાયછે)

ગુલાબ—(મહોર લેઇ આવીને) માલણ આ મહોર લે અને હવે
ફ્રીથી તું આંહિ આવીશમાં.

માલણ—જેવી આજ્ઞા. (એમ કહી મહોર લેછે)

ગુલાબ—[ચંપાને] ચંપા બાઇ સાહેબે ફરમાવ્યું છે કે આ માલ-

ણને કાઢી ઓરડો બંધ કરી તારે કામ હોય તો જજે મને પોતાની પાસે બોલાવી છે માટે જાઉંછું. અને તું દ્વાર બંધ કરી તારે સ્થળે જજે. [ગુલાબ જાયછે બાદ]

ચંપા—બહુ સારૂં [આડું અવળું જોઇને કોઇને નહિં દેખતાં] કેશર હવે શું યુક્તિ શોધવી તે કહે.

માલણ—(ચંપા ને પોતે એકલાં હોવાથી) ચંપા આપણે આટલુંજ કામ હતું હવે દરિયાખાતું કામ કરવાની તક આવી છે આ લે (તેમ કહી વિંટી, છબી, રૂમાલમાં લપેટીને આપેછે) તું આ છબીને ગુણસુંદરીની પુજામાં મૂકી દે. પછી તેમના સાસુ સસરાને ભંભેર એટલે બધું આપણી ધારણા મુજબ થઇ રહેશે. કાં એમજ ના; ચાલ હવે હું જાઉંછું.

(માલણ જાય છે)

ચંપા—(સ્વગત) ચાલ હવે હું પણ એના સાસુ સસરા પાસે જઇ ફરિયાદ કરૂં; (જાયછે પડદો પડે છે).

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ—મોતીચંદનો મહેલ.

પાત્ર—મોતીચંદ, માનકુંવર, અને પછીથી ચંપાદાસી

(મોતીચંદ ને માનકુંવર બેઠાં છે તેવામાં ચંપા આવે છે અને મોં ચડાવી એક બાજુ ઉભી રહે છે તે જોઇ.)

માનકુંવર—ચંપા આજ કેમ હુલાશમાં દેખાતી નથી શું તને કોઇએ કાંઇ કહ્યું છે. (ચંપા જવાબ દીધા વગર ઉભી રહેછે) તારે જે કાંઇ કહેવું હોય તે કહે કેમ બોલતી નથી.

ચંપા—(મોઢું ચડાવીને) કાંઇ નહિ બાઇ સાહેબ આપને જે કાંઈ કહેવાનું છે તે કહેતાં મારી જીભ ઉપડતી નથી) હવે મને રજા આપો એટલે બસ. હવે હું નોકરી કરવા ધારતી નથી.

માનકુંવર—[વિચારમાં પડીને] ચંપા એટલું બધું શું થયું છે કે તું રજા માગે છે? તું બોલને ખરી, એટલે ખબર તો પડે.

ચંપા—બાઇ સાહેબ કહેવરાવવામાં માલ નથી.

માનકુંવર—ગમે તેવું હોય તો પણ તું મને જલદીથી કહે મારૂં

મન તે સાંભળવાને બહુ અધિરૂં થયું છે.

ચંપા—બાઇ સાહેબ આપની એટલી બધી સાંભળવાની ગરજી છે તો સાંભળો.

દક્ષિણી દાદરો.

યોગ્ય નહિ બાઇ, વધુની પાસ રહેવું રે;
પોતાને ધામ, અતીશે વામ, કરે એ કામ, હુબાવે નામ,
દરીયાખાંથી યારીરે.—યોગ્ય.
મુકી હવે શરમ, કુલટા હોય જેવી રે;
લાવીને યાર, કરે વિહાર, નફ્ટ નાર, લગાવી ગાળ,
થાય સતી શહાણી રે.—યોગ્ય.
દરીયાખાનની, પ્રીય વસ્તુઓને રાખે રે;
મન મગન, કરે પુજન, રહી ભુવન, થઇ યવન,
વિંટી છબી પુજે રે.—યોગ્ય.
હજુ પડયાં છે ત્યાંય, આપ જઈને જુવો રે;
રાખે સંગ, જુવો ઉમંગ, શિયલ ભંગ, થઇ છે વ્યંગ,
પ્રિય વધુ તમારી રે.—યોગ્ય.

તેટલાજ માટે કરી આ તમારી નોકરીથી ફારગ થવા ઇચ્છું છું. વળી ધમકી આપી કહે છે કે રાંડ જો કોઈને ખબર પડી છે તો પછે તારા હાલ જોજે.

માનકુંવર—પ્રાણનાથ સાંભળ્યું કે! ગુણસુંદરી કેવાં નિચ કૃત્ય કરે છે, આપણને શી ખબર પડત, આતો આ બિચારી ચંપાએ ખબર કરી કે ગુણસુંદરી તો પોતાની પૂજામાં દરિયાખાંની વિંટીને છબી રાખે છે ને તેની પૂજા આખો દિવસ કરે છે, આટલુંજ હોત તો બળ્યું પણ પાછી રાત્રી તેની સાથે નિર્ગમન કરે છે. આનો તપાસ કરો. આતો લાજ જવાનો વખત આવ્યો.

મોતીચંદ—પ્યારી એવું કોઈ દિવસ બનેજ નહિ, પછી તો દૈવ માલુમ. સ્ત્રીના ચરિત્રેને કોઇ પહોંચતું નથી; (શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે

કે) " अश्वप्लुतमाघवगर्जितंचस्त्रिणांचरित्रंपुरुषस्यभाग्यं ॥ अवरपणंचाप्रतिवर्षणंचदैवोनजानातिकुतोमनुष्यः" ના; આપણે દાશી ઉપર એકદમ વિશ્વાસ રાખી ગુણસુંદરી ઉપર કોપ ન કરવો જોઈએ, આપણે નજરે દેખીએ તો પછી કાંઇ પણ કહેવું તે ઉચીત છે, પણ એકદમ સાહસિક ન કરવું, (ચંપાને) શું ? ચંપા આ તું સાચું કહેછે? અમે જો ત્યાં આવશું તો તું અમને તે છબી ને વિંટી બતાવીશ ?

ચંપા—હા શેઠજી પધારો તો હું આપને ત્યાં બતાવું.

મોતીચંદ—પ્રીયા ચાલ આપણે ત્યાં જઈએ. (ત્રણે જણ જાયછે.)

પ્રવેશ ૮ મો.

સ્થળ—ગુણસુંદરીનું ભુવન.

પાત્ર—ગુણસુંદરી, ગુલાબ અને પછીથી ચંપા, મોતીચંદ અને માનકુંવર.

ગુણસુંદરી—સખી ગુલાબ આજે અપશુકન થાય છે પરમેશ્વર કરે તે ખરૂં.

ગુલાબ—બાઇ સાહેબ એવી ખોટી શંકા રાખો માં જગતનિયંતા સર્વ સારૂંજ કરશે (આમ વાતો કરે છે તેવામાં મોતીચંદ ખોંખારતો ખોંખારતો આવે છે તેથી ગુણસુંદરી અદબથી ઉભી રહે છે અને મોતીચંદ ગુણસુંદરીની સેવામાંથી છબી ને વિંટી કાઢીને)

મોતીચંદ—(માનકુંવર) પ્રિયા આ ચંપાનું કહેવું ખરૂં છે, ધન્ય છે તેને, તેણે આપણું નિમકહલાલ કર્યું. [ક્રોધથી ગુણસુંદરીને] વહુ ભા તમને ધન્ય છે, ના, તમને આવુંજ ઘટે.

ક્ષત્રીકલંક.

નિચ કર્મ કરનારી તું નાર, સાધવી થઇ મુને ઠગી રે.
કાઢી પતિને તું ઘરમાં પુરે યાર, સાધવી.

તહારૂં પાપ થયું ખુલ્લું આજ, સાધવી.
વિંટી રૂમાલ છળીથી તારે કાજ, સાધવી.
તારાં કૃત્યથી ઉભય કુલ નાક, સાધવી,
કાપી નખાવતાં તુંને નાવી ધાક, સાધવી.
સ્ત્રીનાં ચરીત્ર છે તુજમાં અનેક, સાધવી.
મુકી આપી તેં જાતીની ટેક, સાધવી.
હાય હાય જાતું હવે મારે ક્યાંય, સાધવી.
વંઠેલ નારી ટાળી મારી બાંય, સાધવી.
હું તો સમજ્યો નહીં આદી સુધી મન, સાધવી.
કલંક રૂપી ક્યાંથી આવી ભુવન, સાધવી.

ગુલાબને—ધિક્ક ધિક્કછે ગુલાબ તારી જાત, વાત તેં હુંથી છાની રાખીરે.
લુચી લફંગી તેં કરી મુને ઘાત, વાત તેં.

અરે દુષ્ટણી તુને ધિક્કાર છે, તું મારી કુળવધુ ન ઠરી પણ કુળનો વધ કરનારી તો ખરી? શું તને જાર કર્મ કરતાં તારાં મા બાપની તેમજ મારી ઇજ્જતની પણ ખેવના ન આવી, તેં મારૂં નાક કાપી દુનિયામાં મારૂં શ્યામ મુખ કરાવ્યું, હવે હું દુનિયામાં મોહું શું દેખાડીશ તને તારી કર્તીનું ફળ પરમેશ્વર આપશે હવે તારૂં મોં જોવું ઉચિત નથી. તું મારા ઘરમાંથી હમણાંને હમણાં નિકળી તારે પીયર ચાલી જા. [ગુલાબ પ્રતે] અરે ગુલાબ તને નિમકહરામ થતાં જરાએ વિચાર ન આવ્યો; મમે તેમ તોય ગોલી ખરીના, જા રાંડ તું પણ ગુણસુંદરીની સાથે ઘરમાંથી નિકળ હે લૂચીઓ! શું મોહું લઈ ઉભીયું છો. મરતી કેમ નથી.

ગુણસુંદરી—[નિચું જોઈ રોતી રોતી] પુજ્ય સસરાજી આપ મારા પર વિના અપરાધે શું ક્રોધ કરોછો. આપ શું કહોછો તે પણ હું પુરૂં સમજી શકતી નથી.

સૈયર દુખ શું દાખવું.

આ શું વદોછો મારા તાતજી, અનઉચિત નહિ થાય;
વિચાર કરી કહો મુજને, અચાનક આ શું કહેવાય. આ શું.
મેંરે ધરમ નથી મુકીઓ, આ શો આકરા કેર,
અબળા એકેલી આ નાર છે, કરવી ઘટેછે મેહેર. આ શું.

પ્રાણ જતાં નહિં ત્યાગું હું, પતિવ્રત મારૂં નેમ;
શુદ્ધ ભક્તિ મારી ઇશથી, શાને લિયોછો વહેમ. આ શું.
કનક તેતો કનક રહે કદી થાય ન કથીર;
હીરા તેતો હીરા રહે, મિથ્યા શિદ કરો અધીર. આ શું.
[દાસી પ્રત્યે] અરે દાસી આ શો કોપ ! છબી, વિંટીને રૂમાલ એ શું કાંઇ સમજાતું નથી.

મોતીચંદ—અયે! દુષ્ટણી અજ્ઞાનપણું બતાવે છે શું ઢોંગ કરી જુઠું સમજાવે છે [વિંટી, રૂમાલ છબી નજરે બતાવીને] આ શું જો, તારૂં કાળું કર. નિકળ અહિંથી જલદી હમણાં હું જઈ ગાડી તૈયાર કરાવી સિપાઈ મોકલુંછું તેના સાથે વગર વિલંબે નિકળી તારે પીયર જજે. (એમ કહી ચાલ્યા જાયછે.

ગુણસુંદરી—(બધું જોઇ સાંભળી બાવરી બની ગઇ) હર હર વિશ્વંભર, વિશ્વેશ્વરા મેં આવો તારો શો અપરાધ કર્યો છે, કે તું મારા ઉપર કલંક મુકી દુઃખનો વરસાદ વરસાવે છે, હર, હર, (એમ કહી મુર્ચ્છા ખાઇ પડે છે.)

ગુલાબ—(તને સાવધ કરવાને પવન નાંખે છે.) બાઇ સાહેબ સાવધ થાઓ સાવધ થાઓ (સાવધ થઇ ગુણુસુંદરી બોલે છે.)

ગુણસુંદરી— દેશનો છલ્લો.

મુને આપીને ધિક્કાર, ગયા સ્વંસુર આ વાર;
તથી થઈ છે તન જ્વાળ, અંગે આગ ઝરે;
થઇ જીંદગી અકારી, હાય હાય ખરે. મુને૦
રાખી પ્રીતિ અથાગ, પતિ પર અનુરાગ;
તોપણ થઇ છું અભાગ, અંગે આગ ઝરે;
હુંતો ઠરી વ્યભિચારી, હાય હાય ખરે. મુને૦
સખી લાવ તલવાર, મારે મરવું આ વાર;
હવે જીવવું ધિક્કાર, અંગે આગ ઝરે;
લાજ્યાં માતને તાત, હાય હાય ખરે. મુને૦

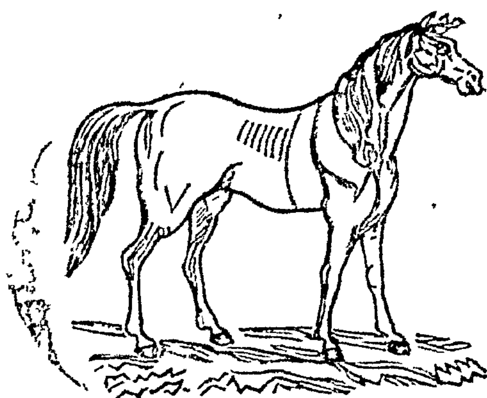
ગુલાબ—બાઇ સાહેબ ધીરજ રાખો આપની ભક્તિ સામું ઇશ્વર જોશે અને સો સારૂંજ થશે.

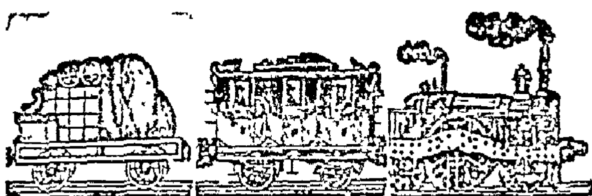
રાગ સદર.

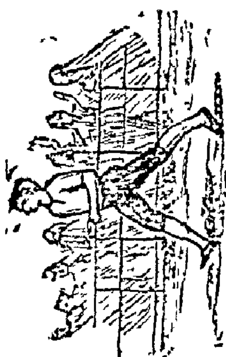
બાઈ રાખો મન ધીર, આવી અચાનક પીર;
છો આપ શુરવીર, મન ખ્યાલ કરો;
ત્યાગે પ્રાણ જગદાણ, નિશ્ચે શીર ઠરે. બાઈ૦
રાણી ભક્તિમાં મન, શુષ્ક કર્યું તમે તન;
પતિ ચરણમાં રટણ, મન ખ્યાલ કરો;
મરવે આ વ્યભિચાર, નિશ્ચે શિર ઠરે. બાઈ૦
(એટલામાં સમશેરખાં સિપાઇ પ્રવેશ કરે છે.)

સમશેરખાં—બાઇ સાહેબ આપે જાનેકે બારતે ગાડી બાહાર ખડી હે, મેરેકું શેઠજીને આપકી સંગ જાનેકું ભેજા હે. આપ જલદી ચલો વખ્ત હો જાતા હે.

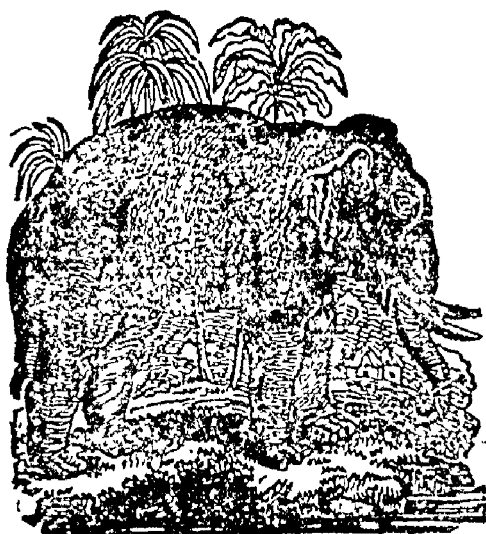
ગુણસુંદરી—બહુ સારૂં ભાઇ ચાલો ચાલો અમે આવીએ છીએ.
[જાયછે પડદો પડેછે]

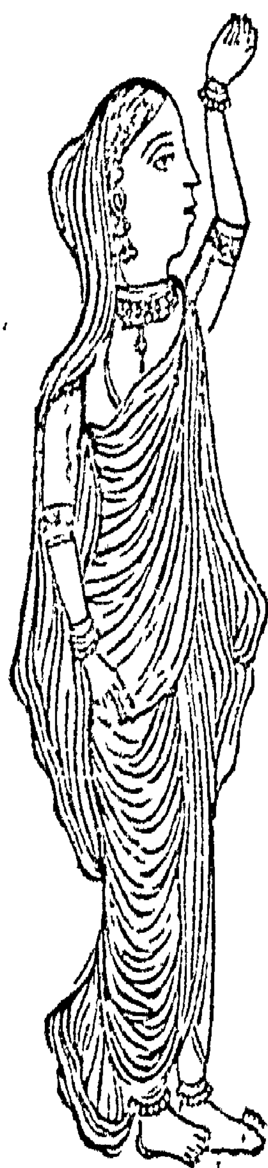

અંક ત્રીજો.

ગુણસુંદરી	...	...	...	ઝવેરચંદની સ્ત્રી.
ગુલાબ	...	...	...	દાસી.
સમશેરખાં	...	...	...	એક સિપાઇ.
દરિયાખાં	...	...	...	બાદશાહનો સાળો.
બુલબુલખાં	...	...	...	એક મોટો વજીર.
સિપાઇઓ	...	...	...	તાબેદારી ઉઠાવનાર નોકર.

अंक ३ जो.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—વન.

પાત્ર—ગુણસુંદરી, ગુલાબ, સમસેરખાં પછીથી દરિઆખાં.

ગુણસુંદરી—ગુલાબ હવે તાપ સખ્ત પડે છે, માટે આંહી જરા વિશ્રાંતિ લઈ ચાલશું? (સમશેરખાં પ્રત્યે) ભાઇ સમશેરખાં સખ્ત તાપને લીધે બે ઘડી વિશ્રાંતી લેવા સારૂ મારો વિચાર થયોછે તમે હોંશીઆરીથી રહેજો.

સમસેરખાં—બહુત અચ્છા બાઇ સાહેબ. આપ કુચ્છભી ફિકર મત કરે (આમ વાતો કરે છે, તેટલામાં દરિયાખાં સિપાઇઓ સાથ ધસારો કરી આવે છે તે જોઇ).

ગુણસુંદરી—ગુલાબ, આ ધડબડાટ શાનો થતો હશે વારૂ! જોને, મારી છાતીમાં કેવો ધડાકો આવે છે, અને મને તો શુંય થાય છે.

ગુલાબ—બેન હવે તો જે થાય તે ખરૂં (તેમ કહી આજુબાજુ જુવે છે કે ચમકીને) બાઈ સાહેબ, બાઇ સાહેબ, તમારૂં કહેવું ખરૂં છે, કોઇ મુવા આપણા ઉપર ધસી આવતા હોય એમ જણાય છે.

ગુણસુંદરી—(ચમકીને) સમસેરખાં, ભાઇ સમસેરખાં, જુવો તો ખરા, આ કોઇ રડયા સુસવાટી ભર આવે છે તે કોણ હશે?

સમસેરખાં—(તલવાર કાઢીને) બાઈ સાહેબ મત ફીકર કરીયો યહ સાલેકા કયા ભાર હે (તેવામાં દરીયાખાં સિપાઇઓ સાથે પ્રવેશ કરેછે તેને જોઇ)—ભાઈ સબ દુર રહો, ઈસમેં કુચ્છ ફાયદા નાંહી કાઢોગે.**દરિયાખાં**—ભાઈ યેહ કયા કરતે હે યહ ઓરત મોતીચંદકા લડકા ઝવેરચંદકી હૈ મેં ઉસકી સંગ આગે જાતા હું, આપકું એસે સહુકારકી ઓરતકે ઉપર હાથ ડાલના

લાઝીમ નાંહી હૈ આપ ઔર યહ સબ સિપાઇ આપને ર-રતેકુ ચલે જાઈયેં નાંહીં તો ઈસ સમશેરસેં સબકી ખબર એક ઘડીમે. લે ડાલુંગા.

દરિયાખાં—અયે ગુલામ કુત્તાકી માફક કયા બકતા હૈ (હાથપકડી) તુમ દૂર હોજાઓ મુફતમેં તુમેરા જાન જાયગા.

સમસેરખાં—હજૂર મેં શેઠકા નિમકહરામ નાંહી કરૂંગા. આપ બાદશાહકે સાળે હો તોભી કયા, મેં મારે બીના છોડનેવાળા નાંહી હું, ઇસ વાસ્તે આપ સમજકે પિછે જાઓ.

દરિયાખાં—(સિપાઈઓને) અએ સિપાઇઓ યહ સમશેરખાંકું પકડકે બાંધલો ઔર યહ ઓરતકું આપને ઘરૂં લે ચલો. (સિપાઇઓ સમશેરખાંને બાંધવા જાય છે તેવામાં સમશેરખાં એક બેને મારી નાંખે છે તે જોઈ દરીયાખાં તેને કટાર મારી ભૂમિગત કરેછે તે જોઇ ગુણસુંદરી).

ગુણસુંદરી—(વાયબિત થઇને) દાસી આશો જુલમ. શમશેરખાંને શું થયું ?

ગુલાબ—બાઇ સાહેબ, આ વ્યભિચારી દુષ્ટ દરિઆખાં આપનું શિયળભંગ કરવા માટે ચડી આવ્યો, જેથી સમસેરખાંયેં અટકાવ્યો તેથી આ દુરાચારીએ સમશેરખાંનો જીવ લીધો.

ગુણસુંદરી—હર હર શંકરા, વિશ્વંભર વિશ્વેશ્વરા, આ એકદમ તારો શો કોપ (એમ કરી મુચ્છાૅ ખાઇ પડેછે ને દરીયાખાં લઇ જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—દરિયાખાંનું ઘર.

પાત્ર—ગુલાબ, ગુણસુંદરી, પછીથી દરિયાખાં.

ગુણસુંદરી—(સાવચેત થઇને] અરે આ શું મને સ્વપ્ન આવેછે કે શું ? હું આંહી કોના મકાનમાં છું. ખરેખર આ ઘર કોઈ

બીજાનુંજ છે, અરે પરમેશ્વર મને આહીં કોણ લાવ્યું હોય મા, હવે હું કયાં જાઉં. (એમ કહી એકદમ મુર્છા ખાઈ પડેછે]

ગુલાબ—બાઈ સાહેબ સાવધથાઓ સાવધ થાઓ (એમ કહી પંખો હલાવેછે તેથી ગુણસુંદરી સ્વસ્ત થઇ આંખ ઉઘાડી).

ગુણસુંદરી—અરે દાસી આપણને આંહી કોણ લાવ્યું, આ મકાન કોનું છે? સમશેરખાં કયાં ગયો, કેમ કોઈ દેખાતું નથી.

ગુલાબ—બાઈ સાહેબ દુષ્ટ દરીયાખાંએ સમશેરખાંને મરણને શરણ કર્યો અને આપણને પોતાના મકાનમાં પકડી લાવ્યો છે.

ગુણસુંદરી—દાસી હવે તો દુઃખવાદળું પૂરેપૂરૂં ચડી આવ્યું, કારણ કે આ પરદારા લંપટ દરિયાખાં મારૂં શીયળ ભંગ કર્યા વિના રહેશેજ નહિ. હવે હું ઇશ્વરની સ્તુતિ કરી તેની સહાય માગું, કે તે મારૂં આ સમે રક્ષણ કરે.

આશાગોડી.

સહાય કરો ભવ ભરતા, સંકટ વિશે સહાય કરો ભવ ભરતા.
આરે વખતમાં નથી કોઇ મારૂં, ખબર લીજે જગકરતા. સં૦
હું રે પતિવ્રત કદી નવ ચૂકી, તદપિ ડરીછું ખળતા.
ચિંતા અતિશે દિલમાં બ્યાપે, મિથ્યા કલંક શિર ઠરતાં. સં૦
અચાનક આવી મુને ફિટકારી, ભાવીતણી શી પ્રબળતા. સં૦

ગુલાબ—બાઈ સાહેબ ધિરજ ધરો.આશું જુઓ !

રાગ કનરો.

ધીર ધરો તમે મનમાં આલી, હું છું સદા તુજ પાસ હો વાલી, ધી૦
શુધ્ધ તમારી ભક્તિ દેખીને, વારે થશે જગકરતા હો બાળી, ધી૦
સીતા અહલ્યા આદિ સતી જે, કલંક મિથ્યાનળી દુઃખ અપારી, ધી૦
સબળ અબળ બાઇ ભાની જાણુવે, તદપિ ન સુકો અશ્રુનાં વારી.
સબીત વચન આ આપનાં સુણી, ખેદ કરે મુને અહોનિશ ખાલી, ધી૦

બાઇ સાહેબ આમ શા માટે કરવું જોઈએ હું તમારી સેવામાં રહીછું છતાં!

ગુણસુંદરી—દાસી ફક્ત તારીજ મદદથી મેં આટલા દીવશ લીધાછે

નહિ કે, હતી નોહોતી કઇ દીવશની થઈ ગઇ હોત, પણ ભાવી બલવાન; પરંતુ આ છેલો વખત છે તો ઇશ્વરને યાદ કરૂં કારણ તે પ્રભુ ભક્ત ભીડભંજન છે વળી તેણે હજારોને ઉગાર્યા છે જો.

દીંડી.

દાસી હું રહીછું ઇશને આધારી,
જોને હું ઠરી કલંકી આ વારી;
આવ્યા દુઃખ ઓઘ જીંદગી આકારી. દાસી૦
છે શુદ્ધ ભાવ ઈશપર મારો,
કરે ભક્તની સહાય એ છે ધારો,
જોઇ ભક્તિ ભાવ ઉગાર્યા હજારો. દાસી૦
દ્રૌપદીને ભૂગિજા રક્ષા કીધી,
વિસ્તુરાત જનની ઉગારી લીધી;
લાક્ષાઘરે કુન્તીને મદદ કીધી. દાસી૦
નક ફાંસથી ગજને મુકાવી,
ભીડ ભક્તિની જોઈને ચડી આવે;
મારી વારે તે પ્રભુ ક્યારે ધાવે. દાસી૦

ગુલાબ—બાઇ સાહેબ તિમીર ટાળન, સુર્ય સદ્રસ સર્વ વ્યાપી સહસ્રાક્ષ ભગવાન, તમારી એક નિષ્ટા કેમ નહિ જુવે, તે તો તમારી વ્યાધી વિદારવા તત્પર હશે; તોપણ હવે શત્રુ પંઝામાંથી છુટવા બારી શોધો ને મારા કહેવા ઉપર વિશ્વાસ રાખી ધૈર્ય ધરો, એટલે ધીને ધડે ધી થઈ રહેશે. તે એ કે—

સભાલુ તેગ અદા. એ રાહ.

સુક અધીર ધીર રાખને તું, શાણી સખી;
ઇશ આવી કરશે ભાળ, ભક્તી આપ જોઇ સખી;
કદાપિ કરો સહાસ જગત, હાસ થાય સખી. સુક૦
શિર આપ કલંક ઠરે, હીત વાત માનો સખી;
સાધવી સતી અતિ ધર્મ કેમ ચૂકે સખી. સુક૦
ભદ્ર આપ અતિશે પામો જીવવેથી સખી;

કૃપાળુ ઈશ ચર્ણું શિશ આશ રાખ સખી. સુક૦

દરિયાખાં—ક્યું ગુલાબ ફોકટકી હેરાન કાયકે વાસ્તે હોતી હે.

ગુલાબ—(દરિયાખાંને) સાહેબ આપ કહોછો તે ખરૂં છે, પણ મારી આ એક અરજ ઉપર નિધા કરવી જોઇએ.

દરિયાખાં—અચ્છા કયા કહતી હે.

ગુલાબ—સાંભળો.

ગઝલ.

રાખી મન ધીર આપ થશો ન અધીરા,
વૃત્ત પૂર્ણ થતાં સુધી આપ વદો ન ગીરા;
પક્ષ એક પછીથી આ વ્રત થશે પૂરૂં.
નજીક દિન માટે શાને કરાવીએ અધુરૂં.
વિશ્વેશ્વરી માતનું પુજન કરીને આવે,
વગર કહે આપને સ્વામી કહીને બોલાવે;
આ વાત હિતની કહી તે, માનજો ખરી;
શિર સાટે વચન આપું મન હિંમત ધરી.

દરિયાખાં—ગુલાબ તેને બહુત અચ્છી બાત કી. મેં આજ ખુશી હુવાહું અબ મેં જાતા હું.

ગુલાબ—બાઇ સાહેબ જગદાતમા જગદીશ્વર બધાની રક્ષા કરેછે, તેમ આપની પણ કરશે; પરંતુ આમાંથી છુટવાની કાંઇ પણ યુક્તિ શોધવી જોઇએ.

ગુણસુંદરી—હાં, હાં, પ્રિય દાસી મને હમણાંજ આ પાપી દરિયાખાંના પંજામાંથી છૂટવાનો ઈલાજ હાથ આવ્યો છે.

ગુલાબ—બાઇ સાહેબ તમે કયો ઈલાજ શોધી કહાડયો છે.

ગુણસુંદરી—ગુલાબ આ શેહેરમાં મારા પ્રાણનાથના મિત્ર બુલબુલખાં કરીને રહે છે તેને જો આ ખબર આપીએ તો મારી સહાયતા કરે.

ગુલાબ—બાઈ સાહેબ એ યુક્તિ બહુ સારી આવી છે, ને બુલબુલખાંને ખબર પહોંચાડવાની શી મોટી વાત છે. તેને ખબર પહોંચાડવી તે મારૂંજ કામ.

ગુણસુંદરી—ગુલાબ આ ખબર કોઇ ન જાણે એવી હોશીઆરીથી દેવાના છે.

ગુલાબ—બાઈ સાહેબ તે માટે આપ નિશ્ચીંત રહો પણ મોઢાની વાતથી તેને ઇતબાર નહિં આવે, માટે આપ એક ચિઠ્ઠી તેમના ઉપર લખી દ્યો.

ગુણસુંદરી—દાસી આંહી દોતકલમ ક્યાંથી કાઢાડું કે લખી આપું.

ગુલાબ—બાઇ સાહેબ દોતકલમની શી જરૂર છે, લીંબુના રસથી લખો એટલે થયું.

ગુણસુંદરી—તું કહે છે તે ખરૂં, પણ લીંબુ ક્યાંથી કાહાડું.

ગુલાબ—(લીંબુ લાવીને) બાઇ સાહેબ આ રહ્યું લ્યો લખો.

ગુણસુંદરી—(કાગળ લખેછે.)

તુમને કુમલા જીયરવા.

હાંરે લિયો ખબર આ મારા હાંરે લિયો (૨) પતિના પ્યારા. હાંરે૦
પત્ર લખી ચેતાવું હું તમને, વરસે અંગે અંગારા, હાંરે. પતિ૦
દરિયાખાંએ મુજને ફસાવી, કિધી બંધન આ વારા, હાંરે, પતિ૦
કરી ભલામણ જાવે ગયા છે, તમને મિત્ર તમારા, હાંરે, પતિ૦
ઉપાય મારો એકે ન ચાલે, રેવું કોને આધારા, હાંરે, પતિ૦
વિચાર કરતાં વિલંબ થઈ તો, થાશે ચિંતા અપારા, હાંરે, પતિ૦
પત્રની સાથેનો પત્રરે દેજો, લેશે પ્રિતે પીયુ મારા, હાંરે, પતિ૦
વાંચી વહેમ તજશે એ પળમાં, શુધ છે સતિ આ દારા, હાંરે, પતિ૦

લે ગુલાબ આ પત્ર તે તું આપીને ઝટ આવી પહોંચજે, કારણ કે હું આંહી એકલી શીં રીતે રહી શંકીશ.

ગુલાબ—બાઈ સાહેબ હિંમત રાખી મબારાશોમાં હું ચિઠ્ઠી આપી ત્વરાથી આવી પહોંચીશ (જાય છે પડદો પડેછે).

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—ખુલખુલખાનું ઘર.

પાત્ર—ખુલખુલખાં, સિપાઇઓ પછીથી ગુલાબ દાસી.

(ખુલખુલખાં બેઠો છે તેવામાં અમીરમીયાં આવે છે, તેને જોઇ પુછેછે.)

ખુલખુલખાં—ક્યું અમીરમીયાં આજ કલ શહેરકી કયા ખબરહૈ.

અમીરમીયાં—નઇ જુની તો કુચ્છ નાંહી હૈ લેકીન શેહેરકી અંદર દરિયાખાંકા બહુત જુલમ હૈ.

ખુલખુલખાં—સચ વો તો હેજ કયું કે, વો તો બાદશાહકા સાલા લગતા હૈ ઇસકે લિયે સબ અમીર ઉમરાવ ચૂપ હોકર બૈઠે હૈ ઔર ઉસકું કોઇભી કુચ્છ કહે શકતા નાંહીં હૈ [તેવામાં ગુલાબ આવે છે].

ગુલાબ—ખુલખુલખાં સાહેબ સલામ કરૂંછું.

ખુલખુલખાં—આઇયે ગુલાબ શેઠ તરફસેં કુચ્છ ખબર હૈ.

ગુલાબ—ગરીબ પરવર શેઠ તરફથી તો કાંઇ ખબર નથી, પણ શેઠાણીએ મને આ કાગળ આપી તમારી પાસે દોડતી મોકલી છે. આ લ્યો [એમ કહી કાગળ આપેછે].

ખુલખુલખાં—(કાગળ હાથમાં લઇ જુએ છે અને કાંઇ લખ્યું માલમ પડતું નથી ત્યારે) અરે ગુલાબ યહ કાગજમેં તો કુચ્છભી લિખા માલૂમ નાંહીં હોતા હૈ.

ગુલાબ—ગરીબપરવર આ કાગળ મારી બાઇએ મહા સંકટમાં હોવાથી લીંબુના રસથી લખ્યો છે, માટે આપ તેને અગ્ની પર રાખીને વાંચી જુઓ, એટલે શું લખ્યું છે તે માલમ પડશે.

ખુલખુલખાં—અચ્છા અગીરખાં બતી લાઓ.

ગુણસુંદરી—ગુલાબ આ ખબર કોઇ ન જાણે એવી હોશીઆરીથી દેવાના છે.

ગુલાબ—બાઈ સાહેબ તે માટે આપ નિશ્ચીંત રહો પણ મોઢાની વાતથી તેને ઇતબાર નહિં આવે, માટે આપ એક ચિઠ્ઠી તે-મના ઉપર લખી ઘો.

ગુણસુંદરી—દાસી આંહી દોતકલમ ક્યાંથી કાડાડું કે લખી આપું.

ગુલાબ—બાઇ સાહેબ દોતકલમની શી જરૂર છે, લીંબુના રસથી લખો એટલે થયું.

ગુણસુંદરી—તું કહે છે તે ખરૂં, પણ લીંબુ ક્યાંથી કાહાડું.

ગુલાબ—(લીંબુ લાવીને) બાઇ સાહેબ આ રહ્યું લ્યો લખો.

ગુણસુંદરી—(કાગળ લખેછે.)

તુમને કુમલા જીયરવા.

હાંરે લિયો ખબર આ મારા હાંરે લિયો(૨) પતિના પ્યારા. હાંરે૦
પત્ર લખી ચેતાવું હું તમને, વરસે અંગે અંગારા, હાંરે. પતિ૦
દરિયાખાંએ મુજને ફસાવી, કિધી બંધન આ વારા, હાંરે, પતિ૦
કરી ભલામણ જાવે ગયા છે, તમને મિત્ર તમારા, હાંરે, પતિ૦
ઉપાય મારો એકે ન ચાલે, રેવું કોને આધારા, હાંરે, પતિ૦
વિચાર કરતાં વિલંબ થઈ તો, થાશે ચિંતા અપારા, હાંરે, પતિ૦
પત્રની સાથેનો પત્રરે દેજો, લેશે પ્રિતે પીયુ મારા, હાંરે, પતિ૦
વાંચી વહેમ તજશે એ પળમાં, સુધ છે સતિ આ દારા, હાંરે, પતિ૦

લે ગુલાબ આ પત્ર તે તું આપીને ઝટ આવી પહોંચજે, કારણ કે હું આંહી એકલી શીં રીતે રહી શકીશ.

ગુલાબ—બાઈ સાહેબ હિંમત રાખી ગભરાશોમાં હું ચિઠ્ઠી આપી ત્વરાથી આવા પહોંચીશ (જાય છે પડદો પડેછે).

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—બુલબુલખાનું ઘર.

પાત્ર—બુલબુલખાં, સિપાઇઓ પછીથી ગુલાબ દાસી.

(બુલબુલખાં બેઠા છે તેવામાં અમીરમીયાં આવે છે, તેને જોઇ પુછેછે.)

બુલબુલખાં—ક્યું અમીરમીયાં આજ કલ શહેરકી કયા ખબરહે.

અમીરમીયાં—નઇ જુની તો કુચ્છ નાંહી હૈ લેકીન શેહેરકી અંદર દરિયાખાંકા બહુત જુલમ હૈ.

બુલબુલખાં—સચ વો તો હૈજ ક્યું કે, વો તો બાદશાહકા સાલા લગતા હૈ ઇસકે લિયે સબ અમીર ઉમરાવ ચૂપ હોકર બેઠે હૈ ઔર ઉસકું કોઇભી કુચ્છ કહે શકતા નાંહી હે [તેવામાં ગુલાબ આવે છે].

ગુલાબ—બુલબુલખાં સાહેબ સલામ કરૂંછું.

બુલબુલખાં—આઇયે ગુલાબ શેઠ તરફસે કુચ્છ ખબર હૈ.

ગુલાબ—ગરીબ પરવર શેઠ તરફથી તો કાંઇ ખબર નથી, પણ શેઠાણીએ મને આ કાગળ આપી તમારી પાસે દોડતી મોકલી છે. આ લ્યો [એમ કહી કાગળ આપેછે].

બુલબુલખાં—(કાગળ હાથમાં લઇ જુએ છે અને કાંઇ લખ્યું માલમ પડતું નથી ત્યારે) અરે ગુલાબ યહ કાગજમેં તો કુચ્છભી લિખા માલૂમ નાંહી હોતા હૈ.

ગુલાબ—ગરીબપરવર આ કાગળ મારી બાઇએ મહા સંકટમાં હોવાથી લીંબુના રસથી લખ્યો છે, માટે આપ તેને અગ્ની પર રાખીને વાંચી જુઓ, એટલે શું લખ્યું છે તે માલમ પડશે.

બુલબુલખાં—અચ્છા અમીરખાં બતી લાઓ.

અમીરખાં—હાજર જીનાબ.

બુલબુલખાં:—હાં, અબ ઇસ્મે લીખેલા માલુમ હોતા હે. (વાંચેછે)

રાગ બનજારો.

લખે પત્ર મિત્રની દારા, તમે વાંચી ખબર લ્યો મારા;
તમ મિત્ર ગયા છે જાવે, દરિયાખાં મુને આકળાવે;
બંધીવાન કરી આ વારા. તમે૦
રાખે વજીર મુજપર મન, એથી દુઃખી થઈ મારે તન;
નથી આપ વિના આધારા. તમે૦
કાંઇ ઉપાય મારો નવ ચાલે, વચન ઇશુ આ અંગમાં સાલે.
રક્ષા કરો મુજ પતિના પ્યારા તમે૦
અન્નોદક કર્યુંછે ત્યાગ, બની ગઇ છું અધુના અભાગ;
દાસી સંગે ખબર દેશો સારા. તમે૦
કરતાં વિચાર વિલંબ થાશે; મુજ દેહથકી પ્રાણ જાશે;
પછી પસ્તાવો થાશે અપારા. તમે૦
આપત્રની સાથેનો પત્ર, દેતાં લેશે પ્રીતે તમ મિત્ર.
વાંચી વહેમ તજશે પીયુ મારા. તમે૦
શિયળ ભંગ નથી થયું મારૂં, કલંક આવે તેથી ન ઉગારૂં.
શુધ્ધ સાધવી મુઇ છે દારા. તમે૦

(ક્રોધથી) દાસી યહ કયા જુલ્મ, ગુલાબ તુમ જાકે શેઠાની-જીકું હીંમત દેનાં ઓર યહ ખબર મેરેકું જલદી દીયા સો, અચ્છા કીયા મેં જલદી આયકે વો હરામજાદેકા જાન લેઉંગા, ઔર તુમ બેધડક પૂજા કરને કે વાસ્તે દેવલપેં જાના.

ગુલાબ--[ઓવારણાં લઇ ધન્યછે બુલબુલખાં તમને) આપ જેવા વિરપુરૂષો આ દુનિયામાં થોડાજ હશે, આ વખતે આપ અમને આ દુઃખ દરિઆમાંથી પાર આવવાને વાહાણરૂપ થઈ પડયા છો.

બુલબુલખાં—ગુલાબ મેરેમેં ઔર શેઠજીમેં જુદાઇ નાંહી સમજનાં, ઔર ગુણસુંદરી મેરી બેન હોતી હે ઉસ્કું દુઃખકી વખત

મદદ દેનાં કુચ્છ જાદા નાંહી હૈ, વેતો મેરી ફરજ હૈ. દોસ્ત દારીકા રીવાજ કૈસા હૈ સુન.

ગીતિ.

આપત મિત્ર પરિક્ષા, સ્ત્રીની પરિક્ષા નિરધન નર જ્યારે;
રણમાં વાજી પરિક્ષા, બંધુ પરિક્ષા ભીડ પડે ત્યારે.

ગુલાબ—આપ સજ્જન છો એટલે જાણો છો કે, મિત્રનો ધર્મ કેવો છે, હવે આપ આગારી જલદીથી ખબર લેજો. હવે હું રજા લઉં છું; કારણ કે મારી બૈસાહેબ દરિયાખાંના મહેલમાં એકલાંજ છે.

બુલબુલખાં—બહુત અચ્છા ગુલાબ, મૈં જલદીસે આઉંગા (ગુલાબ જાય છે) (સ્વગત) આહાહા! યહ: બિચારી ઓરતપર ખુદાને ક્યા જુલમ ગુજારા.

આ શી વાત હાડા કેરી નારી ઠરી વ્યભિચારી.

આ શો કેર કરે આણીવાર, દુખિ મિત્ર નારી,
વાંચી પત્ર લાગી છે લાય, મુને દિલ ભારી;
કરવી રક્ષા મારે નિરધાર, મિત્ર ધર્મ ધારી,
કદી કરીશ ન મિત્રનું કામ આ જીંદગી અકારી. આશો૦

મારી દરિયાખાં ઉમરાવ, સતી હું ઠરાવું,
શિયળ રાખ્યું હજુ છે ધન્ય, ધરે મારે લાવું;
એને નથી કાંઇ બીજો આધાર, હવે શું રોકાવું,
કરીને કામ રાખું નિજ નામ, આ કિર્તિ પ્રસારી. આશો૦

સત્વર કરી હું પ્રભુની સેવ, સદા એવું માગું,
આવા કામમાં કરવી મદદ, રણે નવ ભાગું;
દિન બંધુ થજો બેલી મારા, પાયે તારે લાગું,
જાતાં મિત્રે કરેલ જે બોધ, તે કામ આ વારી. આશો૦

કરી ભલામણ મુજને અપાર, ગયો વિદેશ,
વાંચી પત્ર લાગે અતિ ત્રાસ, હશે બહુ ક્લેશ;

ધર્મ માટે સહે કષ્ટ કાય જુઓ પરમેશ,
શરણે આવ્યો તમારી દયાળ ચડો મારી વારી. આશો૦

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—"દરીયાખાંનું ઘર"

પાત્ર—ગુણસુંદરી, ગુલાબ અને પછી દરિયાખાં.

ગુણસુંદરી—(એકલી બેઠી બેઠી) અરે દૈવ તારી કેવી અકળલીલા છે, હજી સુધી ગુલાબ કેમ ન આવી? શું કોઇએ તેને ફોડી; ના, ના, એ ગતો બનેજ નહીં પણ રોકાણી તેનું કારણ શું?

આશા જોગિઓ.

ગુલાબ રોકાણી શાને કાજે, મુજને ચિંતા વિશેશે આજે;
કાગલનો ન આવ્યો સમાચાર, તેથી મુજને આવે છે વિચાર,
બુલબુલખાંએ શું દીધી મત, ખબર સાંભળું ત્યારે હીમત;
હીંમતહારી બુલબુલખાં જાએ, જલદી ત્યાગું મારી કાયે.
કરૂણાબ્ધી તમે છો દયાળ, આવી કરજો મારી સંભાળ;
મુને જાણો તમારૂં બિરદ, વારે ધાજો મુકશો નહિં હદ.

અરે દૈવ, ગુલાબ હજુ સુધી કેમ ન આવી! શું આ વખતે કોઈ મારૂં સગું નહિં થાય, હશે! મારાં એવાંજ નશીબ. [તેવામાં ગુલાબ આવે છે].

ગુલાબ—બાઇ સાહેબ નિશ્ચીંત રહો, આપના પતિના મિત્ર બુલબુલખાં દેવીના મંદીરમાં આવી આપણી સહાયતા કરવાને વચન આપ્યું છે ને કહેવરાવ્યું છે કે, તમે સુખેથી પૂજા કરવા દેવીને મંદીર જજો. હું આવુંછું.

ગુણસુંદરી—દાસી ત્યારે તો ઉગરવાની કાંઈ પણ આશ જણાયછે

ખરી, પણ મારા શિયળભંગની ધારતી તો જ્યારે તે દુષ્ટ ભૂમીગત થશે, ત્યારે ટળશે. (એટલામાં દરીયાખાં ગાતો ગાતો આવે છે):

રાગ લાવણી.

દરિયાખાં—[પ્રવેશ કરીને]

તું છોડ ગુમાની નાર, સમજ મન તારે,
કર વિચાર નાર આ વાર, કાજ શિદ બાળે.
તું પડીછું મારે હાથ, મૂકું નહિ નિલી,
હું કરીશ મારૂં જોર, પડીશ તું ઢીલી.
માટે સમજી તારે મન, પ્રેમ ધરી ચાલે,
કર વિચાર નાર આ વાર, કાજ શિદ બાળે.

ગુલાબ, અબ મુદત પુરી હો ગઈ, તેરી બાધકું બોલ દે, કે જલદીસેં મેરે સ્વાધિન હો જાવે, ઔર ફોકટ કાયકુ હેરાન હોતી હે!

ગુલાબ—બારૂ સાહેબ, આજના દિવસ માટે શું કરવા ઉતાવળ કરો છો ધિરજ રાખો, પુજન કર્યા બાદ તમારે સ્વાધીન થાય પછી શું?

દરિયાખાં—શાહબાશ ગુલાબ શાહબાશ, યહ તેરા એહેશાનમેં મેરી જીંદગી તક ભૂલનેવાલા નાહીં હું.

ગુલાબ—સાહેબ એમાં એહેશાન શાનો. એતો મારૂં કામ છે, પણ પૂજા કરવાને સારૂ રથ તૈયાર કરાવી મોકલાવી આપો.

દરિયાખાં—બહુત અચ્છા, મેં રથ ભેજતા હું (સર્વ જાય છે)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—બુલબુલખાંનું ઘર.

પાત્ર—બુલબુલખાં ને તેના સિપાઇઓ.

બુલબુલખાં—ઓ અમીર મીયાં મેરા દિલોજાન દોસ્ત, જાવે જાનેકું તૈયાર હુવા ઉસ બખત મેરેકું ઉસકે ઘરકી ખબર રખનેકી સીફારસ હે, તો બી મેં વહાં કોઇ દિન ગયા નહિ. મગર આજ કલકે બિચારમેં રહા, દરમ્યાન દરિયાખાનને ઉસ્કી ઓરતપર જુલમ ગુજારા વો ખબર અબ મેરેકું ઉસકી દાસીને કી, ઉસ વાસ્તે અપના સબ લડવૈયાકું તૈયાર કરકે ભુવનેશ્વરીકા મંદીર લગભગ જાકે, દરિયાખાંકુ બંધન કર કે, વો ગુણસુંદરીકું બચાય દેનેકી હે.

અમીરમીયાં—બહુત અચ્છા સરકાર દોસ્તદારીકા કામ ઐસાઈ હે. એહી જગતમેં આપ જૈસે નેકીવાન થોરઇ મિલતા હે.

બુલબુલખાં—શાહાબાશ દોસ્ત તુમનેબી દોસ્તદારીકી અચ્છી પિછાન કી, અબ દેર હોતી હે, તુમ સબ સિપાઇયુંકો બોલવાઓ મેં ખુદાકી બંદગીકર લેઉં. (અમીરમીયાં જાય છે ને બુલબુલખાં ખુદાની બંદગી કરેછે.)

સૈયર દુઃખ દાખવું.

ઇલ્લા ઇલઇલ્લા રસુલીલ્લા, કરતાહું મેં સલામ;
નેકી ટેકી મેરી રાખીયો, લડનેકું આયે ગુલામ, ઇલા૦
જૂલ્મ દરિઆખાંને કીયા, લેગા દોસ્તકી લાજ;
પિછું જીના ક્યા કામકા, ના કીયા મિત્રકા કાજ. ઇલા૦

(તેવામાં અમીરમીયાં સિપાઇઓને લઇને આવેછે,)

અમીરમીયાં—જીનાબ યહ સબ લડવૈયા હાજર હે અબ ચલીયે.

ખુસબુલખાં—ચાયે બહાદુર સિપાઈઓ ઐાહી બખ્ત તુ-મારા સબકો તાકતકી આજમાએશ કરનેકી હૈ કયું કે, બદમાસ દરિયાખાંને સબ લુગાઈકી ઇજતમેં ખલેલ કીયા હે ઉસકે લીયે આજ ઉનકું બિમ વિલંબસેં પકડના, વો બાદશાહકા સાળા હે એસા સગઝ કે ગત ડરીઓ.

સિપાઇઓ—જીનાબ ડર કાયકું; ખુદા આપકું કાયમ રખે; અબ ચલો. (સૌ જાય છે પડદો પડેછે.)

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ—અરણ્યમાં માતાનું મંદીર.

પાત્ર—ગુણસુંદરી, ગુલાબ, દરિયાખાં, સિપાઇઓ અને પછીથી ખુસબુલખાં ને તેના સિપાઇઓ.

ગુણસુંદરી—દાસી જો તો ખરી! માતાજીની મૂર્ત્તિ કેવી ચમતકારી જણાય છે.

દાસી—બાઈ સાહેબ જગતજનુનીની શી વાતા

ગુણસુંદરી—ગુલાબ પ્રથમ માતાજીની સ્તુતિ કરીએ અને પછી પુજા કરીએ.

ગુલાબ—બાઇ સાહેબની જેવી મરજી.

ગુણસુંદરી— આશા.

વિનવું વિનવું વિશ્વેશ્વરી હું, દુષ્ટ આવે તેને દમજે મા તું; વિ.
પળે પળે આવી, બાણુવચનથી, પ્રહાર થયેથી દુઃખ પામી હું; વિ.
આરે વખત કદી વિગત થશે તો, ધર્મ વિચારી શીશ ઉતારૂં; વિ.
ત્રીપુર મર્દની અંબે ભવાની, દૈત સંહાર્યા અમરોના સારૂ. વિ.

ગુલાબ—બાઈ સાહેબ હવે માતાજીની પુજા કરો અને તે માતાજી સર્વથા પ્રકારે તમારી સહાયતા કરશે.

ગુણસુંદરી—એની પુજોપહાર મારી નજીક લાવ, કે હું જગતજનુની-ની પુજા કરી મારૂં અભ્યુદય કરી લઊં (ગુણસુંદરી પુજા કરે છે દરમ્યાન દરીઆખાં).

દરિયાખાં—ગુલાબ તેરી બાઈસાહેબકું બોલકે ઇતની દેર કાયકે વાસ્તે હોતી હે (તેવામાં ગુણસુંદરી જોસથી બોલી ઉઠેછે.)

ગુણસુંદરી—અરે બેશર્મ, વ્યભીચારી, લંપટ, હવે હું તારાથી ડરવાની નથી. જો, દુરગુણ તજી સતગ્રહણ કરી આ સંસારી સમુદ્રમાં જીંદગીના વેહેતા ઝરાને ગતી રહીત બનાવવા પેહેલાં અસત્યના અંધકારમાંથી જ્ઞાનરૂપી રોષનીની ઝમક નિરખવા સત્તાધીશ ઇશ્વરની કૃપા માગી એકાંન્તે, એકચિત્તે, નિરંતર પાતીવૃત્યપણું પાળી કાળ ક્રમણ કરૂંછું, તેમાં તારા જેવા દુષ્ટ માણસો આવી ભ્રાંતીમાં ભરમાવી, કમકમાટ ભરેલાં અઘોરકૃત્યના ફાંસામાં મીથ્યા કાર્ય પ્રપંચથી ફસાવવા ધારેછે. તેથી યાદ રાખવું કે, કિંચીતમાત્ર પણ મારા પવીત્ર દ્રઢ નિશ્ચયમાં ફેરફાર થવાનો નથી.

જ્યાં સુધી પરબ્રહ્મ પરમેશ્વરના અસ્તીત્વપણા વિશે દૃઢ સત્તા રાખી મનોવિકારથી મુકત રહી દુષ્ટ સંગતીને દુર રાખવા ઇચ્છા ધરાવુંછું, ત્યાં સુધી પતંગીયાના ઝળકારા તુલ્ય કામાગ્નીના ધગધગતા અંગારામાં મને ઝંપલાવી મારૂં શરીર દગ્ધ કરી, મને મીથ્યા ઉદ્વેગમાં નાખવા આંહી હિમત ધરાવે છે. તથાપિ સત્વગુણની સાહ્યતા વડે મારા નિસ્પૃહપણાને લેશમાત્ર પણ કલંક લગાડવા દેનાર નથી. ચાલ દુર જા. હવે હું તારાથી ડરવાની નથી.

દરિયાખાં—અરે સાલી ઇતની ગુમાની કીનકું બતલાતી હે, બાર નીકલ (એમ કહી અંદર ધસવા જાય છે તેવામાં ગુણસુંદરી બાહાર આવીને).

ગુણસુંદરી—(ક્રોધથી)   ગાયન.

બોલ નહીં ઘટે છે તોલ, પાપી પાપ ના તું બોલ.—ટેક.
મુખ ન ખોલ, જીભ ન છોલ, તું નઠોર, છું કઠોર—
રહે અબોલ—બોલ નહીં ઘટે છે તોલ—બોલ૦ પાપી૦
મોત ન ડર, જાણ તું ખર, ગાર ગાર તું આવાર—
અસિ આ ખોલ—બોલ નહીં ઘટે છે તોલ—બોલ૦ પાપી૦

મરશીયા.

હાય વોય આજ કયાંથી કાફ્ર તું આવ્યો,
કયાંથી કાફ્ર તું આવ્યો, તુજ કાળે તુને બોલાવ્યોરે હાય, વો૦
દગો દુષ્ટ તેં મુજને દીધો, કેર કાળો પાપી તેં કીધો;
પંથ મોતનો માગીને લીધોરે. હાય વોયરે૦
દુરાચારી કામી રહે છેટો, તું નથી મુસલમીન બેટો;
હુથી રેજે અભાગી તું છેટોરે, હાય વોયરે૦
ભૂલ ખાગાં હજુ ઘેર જાને, તારી આંખો ફુટીને જોઈશ કાને;
તું મૃત્યુ માગી લેછ શાનેરે, હાય વોયરે૦

બુલબુલખાં સાહેબ આપ આ વખત તમે કયાં રહ્યાં છો? કેમ દેખાતા નથી જલદી આવો; આ દુષ્ટ મુને દુભવે છે (તેવામાં બુલબુલખાં આવીને)

બુલબુલખાં—(જોસથી) અરે એહી વખ્ત કોન ખડા હે. ના લાયક, ઓરત લોકકું તુમ કાયકે બાસ્તે સતાતા હે.

દરિયાખાં—અરે તેરેકું કયા કામ હે, તુમ તુમારે રસ્તે સે ચલે જાઓ.

બુલબુલખાં—અરે કોન દરીઆખાં. તુમ યહ વખત કાયકે વાસ્તે આયહો. રાત ઓર દીન એસે બદ ચાલીસે છુટનેવાલે નહીં. તુમને મેરા દીલજાન દોસ્ત ઝવેરચંદકી ઓરતકું ફસાઈ

ચેરા હાલ ક્યા એકદમ ... લેનેમેં આપ દેર કરનેકા નહીં.

દરિયાબાં—અરે નાદાન કે બેટે ... કી મદદ કરનેવાલા ... હૈ ... કી બારમેં તેરા ... કરડ લો (તેવામાં ... કે છે.)

... જબ તેરી પૂજા ... નિ ... તે... રક્ષા કરનેકે બાસ્તે ... દરા દરિયા... મેને કેદ કીયા હૈ. ... રખીયે

ગુલાબ—બાપ સાહેબ આપની પુરી ભક્તિ જોઈ ... હાયતા કરી. હવે બહાર નિકળો, આપના પતિના ... ગુલખાં સાહેબ બાહાર આવી ઉભા છે અને આપના ... માટે આતુર છે.

ગુલઝારહરી—(બહાર નિકળીને) બાપાન આપે કરેલા ઉપકાર બદલો વાળવાને હું અશક્ય છું. પણ જે આપના માતપિતાના (મિત્રાચારીના ધર્મને સાચવવા) આપને કેટલો ભોગ ... કરવો પડ્યો, તેથી હું આપની આભારી છું.

ઠુંમરી.

આપે કરી ઉપકાર મારી ખ્યાતી રાખીરે, મિત્ર
મારી ખ્યાતી રાખીરે.—
જ્યાથી દરવે જોમ ... ... ઉગારી તેને ...
...
... ... વિદ્યા ...

ચાબળા જાણીદરીઆખાં એ,મુજને છળ બળકરી ઘરે કેદ રાખીરે.–આપે.

બુલબુલખાં—બેણ ઉસીએં ઉપકાર કાયકા, વો તો મેને મેરી ફ઼ર્જ અદાકી હૈ.

ગુણસુંદરી—નાંહી નાંહી સાહેબ હું તો આપનીજ કૃપાથી બચી છું.

બુલબુલખાં—અરે સિપાઇઓ તુમ બરોબર બંદોબસ્ત રખકે યહ ચોરકું સંભાલકે ફ઼ોજદારકે વાંહાં લે જાઓ.

સિપાઇઓ—બોહોત અચ્છા [દરિઆખાંને બાંધી લઇ જાય છે.]

બુલબુલખાં—બેણુ ચલ અબીયે મેરે ઘરૂં [જાય છે પડદો પડેછે].

હે, વો હાલ હાલ એકદમ મેરે હવાલે કર દે નહીંતો તેરા જાન લેનેમેં અબ દેર કરનેકા નહીં.

દરિયાખાં—અરે નાદાન કે બેટે ચલ જા, તેરે પંચાતકી ક્યા જરૂર હે, વો ઔરતકી મદદ કરનેવાલા તુમ કોન હે; મેરેકું નાહિં પિછાનતા હે! ઘડી ભરમેં તેરા જાન લેઊંગા અરે સિપાઇઓ બુલબુલખાંકું પકડ લો (તેવામાં લડાઇ થાય છે ને દરીયાખાંને પકડી લે છે.)

બુલબુલ—અરે ભેણુ જબ તેરી પૂજા પુર ન હોવે તબ બહાર નિ... તેરી રછા કરનેકે વાસ્તે બાહાર ખડા હું. ઔર હરા દરિયાખાંકું મેને કેદ કીયા હે. ભેણુ કુચ્છ ડર મત રખીયે

ગુલાબ—બાઇ સાહેબ આપની ખરી ભક્તિ જોઇ માતાજીએ સહાયતા કરી. હવે બહાર નિકળો, આપના પતિના મિત્ર બુલબુલખાં સાહેબ બાહાર આવી ઊભા છે અને આપના દર્શન માટે આતુર છે.

ગુણસુંદરી—(બહાર નિકળીને) બંધવ આપેં કરેલા ઉપકારનો બદલો વાળવાને હું અશકય છું. ધન્ય છે આપના માતપિતાને, મિત્રાચારીના ધર્મને સાચવવા આપને કેટલો બોજો સહન કરવો પડયો, તેથી હું આપની આભારી છું.

ઠુંમરી.

આપે કરી ઉપકાર મારી ખ્યાતી રાખીરે, મિત્ર ધર્મમાં પુષ્ટી કરી,
મારી ખ્યાતી રાખીરે.— ટેક.
વ્યાધીં હસ્તે જેમ પડે કુરંગી, ધર્મી ઉગારે તેને દયા રાખીરે.—આપે.
સર્પમુખથી ભેક,અજાસિંહથી, તેમઆપેમુનેકાળમુખથીરાખીરે.—આપે.
કલંક વાદળું શીર ચડયું મારે, ત્વરાથી વિદારી મિત્રટેક રાખીરે.—આપે.

અંક ૪ થો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—બાદશાહનો ખાનગી મહેલ.

પાત્ર—બાદશાહ, અને પછી બુલબુલખાં.

બુલબુલખાં—ખુદાવિંદ, જહાંપનાંહ આપકે બીજગતમેં આદબ બજાતા હું.

બાદશાહ—બુલબુલખાં રાત્રે બે વખત કયસા આના હુવા.

બુલબુલખાં—ખુદાવિંદ ખુદાયગાન જરૂરીયત કે લીયે યહઃ બખ્ત આયા હું હજુર.

નાસરૂદીન—બુલબુલખાં, એતની જરૂરીયત કયા, વો બિન વિલં-બસે કહ દે.

બુલબુલખાં—જીનાબ આપ પિછાનતે હો કે, યહ અપને શેહેરમેં મોતીચંદશાહ કરકે બડા ધનાઢય ઔર જીને આપકા રાજ કરજકી બખતો બખત અદા કી, ઔર જે આપકા રાજકા અવલ ખેરખાંહ હે ઉસકીપર બડી આફત આઈ,

બાદશાહ—અરે બુલબુલખાં યહ નગ્રશેઠકે પર કૌનસી આફત આઇ વો મેરેકું જલદીસે કહદે.

બુલબુલખાં—જીનાબ મેં કહતા હું.

ગજલ.

જીનાબ દરિઆખાંનને, ખોત જુલમ કીયા. ટેક
શેઠ સુતકી લુગાઈ કું, પકડ કે દુઃખ દીયા;
દોસ્ત મેરા ઝવેરચંદ, જાવે જબ ગયા. જીના૦
ગુણસુંદરી બીઆ પેં, લગની પૌલીયા;

નાસરૂદીન...................

બુલબુલખાં ....

કાજી..........................

દરીયાખાંન...................

સિપાઇઓ......................

ચોપદાર ....

નાંજર ....

બેગમ...........................

ગુણસુંદરી ....

ગુલાબ ....

ફોજદાર ....

કેસર ....

ચંપા ....

બુલબુલખાંન

મોતીચંદ.......

બેરિસ્ટર........

બુલબુલખાં—જનાબ આપકી હજુરમે કોઇકું દરિઆખાં આને નાંહી દેતા, ઔર આપકી પાસ ફરિયાદ કરનેકું કોઈ લોક આતાહે યહ ખબર દરિયાખાંકું મિલે જબ ઉન્કું માર માર કે બેહાલ કરતા હે, ઊસકેલીયે સબ લોક લુગાઇ ચુપ ચુપ હોકે બેઠ રહતે હે, મગર યહઃ અનાચાર મુજસેં દેખા નાંહી ગયા જબ મેંને ના ઇલાજ હોકર પકડકે કેદ કીયા હે સરકાર અબ જૈસા ફરમાન.

બાદશાહ—બુલબુલખાં વો હરામીકું ફજરમેં મેરી પાસ લાના. કયું કે ઊસ્કું મે સખ્ત સજા કરને વાલા હું.

બુલબુલખાં—સરકાર અબ મેં રૂક્ષદ ચાહતા હું.

બાદશાહ—બોત અચ્છા ફજરમેં જલદીસેં આના.

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ.—બાદશાહની કચેરી.

પાત્ર—બાદશાહ, કાજી, વજીર બુલબુલખાં, પાછળથી દરિઆખાં, સિપાઇઓ, ચોપદાર વિગેરે.

ચોપદાર—(છડી બોલ્યા બાદ સૌની સલામો લેવરાવે છે)

૧ છડી—આસ્ને કદમ મુલાકાતસેં કદમ, આજુસેં બાજુસેં નિધા રખીએ મેહેરબાન.

(બાદશાહ પ્રવેશ કરી તખ્તપર બિરાજ્યા બાદ)

ખુદાવિંદ, ખુદાઓગાન, ફેજબક્ષ, ફેજરસાન, બંદેનિવાજ, બખ્તેબુલંદ, દસ્તગીર, દરમાનગાન, સખાવતે હાતમ, કર્મે ઇનાયત, જાંહાંપના, નાસરૂદીન બાદશાહ નિગાહ રખીઓ મેહેરબાન.

૨ રોશનાઇ સ્યાગ, હોગઈ તમાંગ, આગર મુમબતી, જલતી મુદામ. મંત્રી મુસદી ખાસે દિવાન, હુકમ મુલ્કમે તમેરા તમામ,

રસ્તેમેં સે પકડકે નિજ, ઘરૂ મેં લે લીયા. જીના૦
શિયળ ભંગ કરનેકું તકલીફ બોત દીયા;
વો ખબર મેને પાઈ, જલદીસેં ગયા. જીના૦
દુષ્ટતા વો મેને દેખી, આંખોં સે જીયા;
આપકું પુછા બિનું, મેને કેદ કીયા. જીના૦

સરકાર ઝવેરચંદ મેરા દોસ્ત, ઉન્કી ઔરત ગુણસુંદરી જબ બિકટ સંકટ મેં આઇ, તબ ઉને મેરી પાસ પોતાકી બીશ્વાસુ દાસીકી સંગ ખત લીખ કર કે મેરી પાસ ભેજી; મેને વો કાગજ પડા, જબ મેને દરિયાખાંકી પર હુમલા કીયા ખુદાવિંદ લેઓ યે કાગજ (એમ કહી પત્ર આપે છે) આપ દેખો કે જલદીસેં આપકું રેહેમ આ જાયગી.

નાસરૂદીન—(કાગળ હાથમાં લઈને) જૂલમ, જૂલમ, યહ કામ દરિયાખાંને કીયા, બુલબુલખાં તેરેકું શાહાબાશ હે, ક્યું કે યહ તેને બહોત અચ્છા કામ કીયા. યહ તેરા કામ દેખકે મેં બોહોત ખુશ હુવા હું. કુચ્છબી ફિકર નહીં કરના.

બુલબુલખાં—ખુદાવિંદ આલી ફિકર કાયકી. ખુદા આપકું સલામત રખે.

બાદશાહ—બુલબુલખાં મેંને દરીઆખાંકુ જબસેં રાજકા હાકેમ બનાયા, તબસેં મસ્ત હોકર રઇયત કે પર ઐસા જુલમ ગુજારના શીરૂ કિયા હે. અફસોસ હજાર અફસોસ!

બુલબુલખાં—બંદેનિવાજ તમામ શહેરકી બેહાલી દરિયાખાં કરતા હે; લેકીન એહી વખ્ત ઉન્કા પાપકા ઘડા પુરન હો ગયા જીસકે લીએ; મેરા દોસ્ત ઝવેરચંદકી ઓરત પર ઐસા જુલમ ગુજારા'

બાદશાહ—બુલબુલખાં–વો હરામીકા ઐસા જુલમ મગર મેરી સામને રૈયતકા ખુમાટ કભી આયા નહિં વો ક્યા?

બુલબુલખાં—જનાબ આપકી હજુરમે કોઇકું દરિઆખાં આને નાંહી દેતા, ઓર આપકી પાસ ફરિયાદ કરનેકું કોઈ લોક આતાહે યહ ખબર દરિયાખાંકું મિલે જબ ઊન્કું માર માર કે બેહાલ કરતા હે, ઊસકેલીયે સબ લોક લુગાઇ ચુપ ચુપ હોકે બેઠ રહતે હે, મગર યહઃ અનાચાર મુજસેં દેખા નાંહી ગયા જબ મેંને ના ઇલાજ હોકર પકડકે કેદ કીયા હે સરકાર અબ જૈસા ફરમાન.

બાદશાહ—બુલબુલખાં વો હરામીકું ફજરમેં મેરી પાસ લાના. ક્યું કે ઊસ્કું મે સખ્ત સજા કરને વાલા હું.

બુલબુલખાં—સરકાર અબ મેં રૂક્ષદ ચાહતા હું.

બાદશાહ—બોત અચ્છા ફજરમેં જલદીસેં આના.

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ.—બાદશાહની કચેરી.

પાત્ર—બાદશાહ, કાજી, વજીર બુલબુલખાં, પાછળથી દરિઆખાં, સિપાઇઓ, ચોપદાર વિગેરે.

ચોપદાર—(છડી બોલ્યા બાદ સૌની સલામો લેવરાવે છે)

૧ છડી—આસ્તે કદમ મુલાકાતસેં કદમ, બાજુસેં બાજુ-સેં નિધા રખીએ મેહેરબાન.

(બાદશાહ પ્રવેશ કરી તખ્તપર બિરાજ્યા બાદ)

ખુદાવિંદ, ખુદાઓગાન, ફેજબક્ષ, ફેજરસાન, બંદેનિવાજ, બખ્તેબુલંદ, દસ્તગીર, દરગાનગાન, સખાવતે હાતમ, કર્મે ઇનાયત, જાંહાંપના, નાસરૂદીન બાદશાહ નિગાહ રખીઓ મેહેરબાન.

૨ રોશનાઇ શ્યામ, હોશઈ તમામ, અગર મુમબત્તી, જલ-તી મુદામ. મંત્રી મુસદી ખાસે દિવાન, હુકમ મુલકમે તમેરા તમામ,

રોજનિશાન દોલત સુહાગ, બાદતબર કુંહોકે ગહમદ આલે સ-લામ ઈલાહી ખેર, ઊગર દોલત જાદા, બોલ બાલા, ચડતી દોલત જાહાંપના નાસરૂદિન બાદશાહ નિગાહ રખીએ મેહેરબાન.

ચંદની રાતકા ચંદનીકસા હે સારા, અંધેરી ગુફ્લતમેં ખડા હે ગસાલચી પ્યારા, હુવે હે સાહેબુકે ડેરે બારો કો સમે ફેરે, રેશ-ગડી તનાત, ગબગલકે ડેરે, સોનેકી કુલી, રૂપેકા પોત, જ્યોતકી પ્રકાશ, લછમીકા બાશ, ચડતી દોહોલત જાંહપના નાસરૂદીન બાદ શાહ નિધાહ રખીઓ મેહેરબાન.

કાછ સાહેબકી સલાગપેં નિધાહ રખીઓ મેહેરબાન.

વછર બુલબુલખાંકી સલાગપેં નિધાહ રખીઓ મેહેરબાન.

(એગ અનુક્રમે એક પછી એકની સલામુ લેવાય છે) (બધા બેસે છે.)

બાદશાહ—સૈન્યાધીપતિ અબ તક ફોજદાર કયું નાંહી આયે ઊ-ન્કું જલદી બોલવાઓ કયું કે તોહગદારોકા કેશ ચલાનેકા હે.

સૈન્યાધી—બહોત અચ્છા ખુદાવિંદ બોલાનેકું મેં સિપાઇ ભેજતા હું (તેગ કહીને સિપાઇને) વો ગશરૂદીન તુમ ફોજદારકું બોલા લાવ.

મસરૂદીન—બહોત અચ્છા (જાય છે)

બાદશાહ—સૈન્યાધીપતિ દરિયાખાંને બોહોત જુલમ કીયા ઊસકે લીયે બુલબુલખાંને દરિઆખાંકું કેદ કરકે, ફોજદારકી પાસ ભેજા હે વો ઊન્હે બોહોત અચ્છા કીયા હે.

સૈન્યાધીપતિ—ગરીબપરવર ઊન્કા જુલમકી કયા બાત, હરદફે સબ રૈયતકું ત્રાહી ત્રાહી કરદીયા હે; પરંતુ આપકી સાગને ઐસી નાદાનીકી બાત કરનેકું બોહોત શરગકે લીયે મનમેં સમજતેયે.

બાદશાહ—સૈન્યાધીપતિ ખરેખર તુહારી સબકી ગફલત હૈ, ક્યું કે ઐસા ખરાબ કામકી બાત કરની ચૈયે [તેવામાં ફોજદાર પ્રવેશ કરી સલામ કરી બેસે છે તેને જોઈ] ફોજદાર ખુલ-ખુલખાંને પકડા વો કેદી કહાં હે.

ફોજદાર—જનાબ બહાર હાજર હે.

બાદશાહ—અચ્છા ઉસકું જલદી બોલવાય કે, મુકરદમેકી શરૂ-આત કરો.

ફોજદાર—બહોત અચ્છા, જેસી હજુરકી મરજી (અરે સંત્રી બા-હાર ખડે હે વો કેદીકું સંભાળકે અંદર લાઓ. સંત્રીના પેરા સાથ દરીયાખાં પ્રવેશ કરી નીચી નજરથી ઉભો રહે છે.)

બાદશાહ—[ગુસ્સે થઈને] અરે! નાલાયક હરામી હરામ કરને વાલા ઐસા નાલાયક કામ કરનેકે વાસ્તે મેંને તેરેકુ રાજ સત્તા દી હે કે કયું? વો કગઝાત કયું સ્તબ્ધ હો ગયા.

દરિયાખાં—(નીચી નજરથી) જનાબ મેં તકસીરવાન બિલકુલ નાંહી હું, વો ખુલખુલખાંકા જુલ્મ દેખકે ઉન્કું પકડનેકું ગયા, દરમ્યાન મેરેકું ખુલખુલખાંને પકડા. ચોરને કોટવાલ પકડાહે જનાબ (તેવામાં નાજર આવે છે).

નાજર—ખુદા આપકું સલામત રખે જનાબ બેગમ સાહેબકું ગરજ હુવા હે ઉસકે લીયે હજુરકા નામ યાદ કરતે હૈ.

બાદશાહ—કાજી સાહેબ મેં અભીકા અભી જાકે આતા હું તુંમ શરેહકી કલમ દેખ રખો. [બાદશાહ જાય છે પડદો પડે ને આ-વતાં સુધી કાજી કેસ મુલતવી રાખે છે.]

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—બેગમનું જનાનખાનું.

પાત્ર—બેગમ, બાદશાહ.

બાદશાહ—અરે પ્યારી! બેગમ ઐસા નાઇલાજ એકદમ ગરજ તેરેપર કહાંસે આયા.

બેગમ—હુજુર આલી માફ કરનાં, મેરેકું કુચ્છ ગરજ નાંહી હુવા હે, લેકીન બંદે નીવાજકી હજુર અરજ કરનેકે વાસ્તે ઇધર આનેકી તકલીફ દી વો દરગુજર કરના ચાહીયે.

બાદશાહ—ઊસ્મે તકલીફ કાયકી કયા કહનેકી ગરજી હે જો કહના હે વો કહે દો.

બેગમ— લાવણી.

મુજ ભ્રાતને કીધો કેદ, વાત આ કેવી;
હશે શત્રુ તણા વિચાર, લાજને લેવી;
દિલ્હી તખ્તપતિ વિચાર, મનમાં કીજે;
મુજ બાંધવને આ વાર, ઊગારી લીજે;
મળી શત્રુતણો સમુદાય, આરોપને મુકયો;
કદી કરે ન બુરૂં કામ, ધર્મ નથી ચૂકયો.

જહાંપનાં મેરા ભાઈ સબકું અચ્છા કાંહાંસે લગે કયું કે રાજમેં કોઊકું દુ:ખબી બનાયા હોયગા વો વેર લેનેકું અબ તૈયાર હો જાવે મગર એકાકી બાતમેં કોઉ દીન ખયાલ કરનાં નહીં ઔર બાત કરનારકું નશીયત દેના ચૈયે.

બાદશાહ—(વિચાર કરીને) તુમને કીયા વો સચ હે લેકીન ઊનેં ન્કાબી તલાસ બરાબર કરૂંગા.

બેગમ—દસ્તગીર, દરમાનમાન, અબ તપાસ કરનેકી કુચ્છ જરૂર

નાંહીં હે બાત છોડ કે મહઃ સબકું છોડ દો.

બાદશાહ—નાંહીં નાંહીં એસા કયું હોવે તિલાસ કરકે પિછું બાતકું

(એમ કહી જાય છે)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ.—કચેરી

પાત્ર—કાજી, વજીર બુલબુલખાં, સૈન્યાધીપતિ, ફોજદાર,

બેરીષ્ટર, દરિયાખાં, સિપાઇઓ તેવામાં વિ-

દુષક, અને પછી ચોપદાર સિપાઇઓ.

જુબાનીમાં.

ગુણસુંદરી, ગુલાબ, કેશર માલન, ચંપા દાસી, મોતીચંદ.

બાદશાહ—(આવે છે એટલે સર્વ સલામ કરી બેસે છે) કાજી સાહેબ, વો ગુણસુંદરી ઉપર જુલમ ગુજરા વો કાગકા તલાસ આબ કરના ચૈયે.

કાજી—ખુદાવિંદ જૈસી આપકી મરજી, આપકા ફરમાનસેં સબ લો-કકૂં બુલવાય તપાસ ચલાતા હું; (પટાવાળાને) પટાવાલા ગુણસુંદરીકું બોલાઓ.

સિપાઇ—બોહોત અચ્છા બુલવાતા હું. (જાય છે ને ગુણસુંદરી આવે છે)

કાજી—બોલ જો કહુંગી સો સચા કહુંગી. ખુદાકું યાદ કરકે સબ સચા કહુંગી.

ગુણસુંદરી—જે કહીશ તે ખરૂં કહીશ. પરમેશ્વરને યાદ કરી ખરૂં કહીશ.

કાજી—(ગુણસુંદરીનુ નામ, જાત, ધર્મ ઊપર લખી લીધા પછી)

ગુણસુંદરી તેરાપર જો જુલમ ગુજરા, ઉસ્કી હકીકત તુમ સબ લીખવાઓ.

ગુણસુંદરી— ગુણસુંદરીની જૂબાની.

મારા પ્રાણપતિ વેપારને વાસ્તે વિદેશ ગયા, અને હું મારા એકાંત બાગમાં રહી શાસ્ત્રોક્ત વિધિવત પતિવ્રત ધર્મ પાળતી હતી, આજથી વીશ રોજ ઉપર એક વખત દિવસના નવ વાગ્યાની વખતે મારા મકાનમાં કેશર માલન આવી અને મને દરિયાખાંની સાથે દોસ્તી જોડવા કેહેવા લાગી. આ વાત સાંભળી મને ગુસ્સો આવવાથી મેં તેને મારા મકાનમાંથી કાઢી મૂકી અને ફરીથી ચાર પાંચ દિવસપછી એક રોજ મારી દાસી ચંપાને સાથે લઇ બીજી વાર આવી, ત્યારે મેં તેને કાંઈ પણ આવકાર દીધો નહિ, તેથી થોડીવાર ઉભી રહી પાછી ચાલી ગઇ. ત્યાર બાદ મારાં સાસુ તથા સસરોજી આવ્યા અને તપાસ કરવા માંડયો તો ખુરશી ઉપરથી વિંટી, રૂમાલ, છબી, મારી સેવામાંથી કાઢ્યાં અને જુવે તો તે દરિયાખાંનાં હતાં જેથી મને ફિટકાર દઈ મારો સસરોજી તથા સાસુજી ચાલ્યાં ગયાં. થોડીક વાર પછી સિપાઇ સમશેરખાં આવ્યો અને કહ્યું કે શેઠજીનો હુકમ છે, માટે ચાલો તમને તમારે પિયર મુકવા આવું, ગાડી બહાર ઊભી છે. જે ઉપરથી લાઇલાજ થઇ સિપાઇ સમશેરખાંની સંગ હું ગાડીમાં બેસી દાસી ગુલાબને સંગે રાખી મારે પિયર જવા નીકળી, દરમ્યાન મીચ જંગલમાં દરિઆખાં કેટલાએક સિપાઇઓને સંગમાં લઇ આવ્યો અને મને પકડવા ધશી આવતો જોઇ, મારી સંગનો સિપાઇ સમશેરખાં તથા ગાડીવાને અટકાવ્યો તો તે બંનેને દરિઆખાંએ સમશેરથી કતલ કરી મને પોતાને ઘેર લઇ ગયો અને કેદ રાખી. કાંઈ પણ

છુટવાનો ઉપાય સુજ્યો નહીં તેથી છેવટે મારા પતિના દિલોજાન મિત્ર બુલબુલખાં ઉપર લીંબુના રસથી કાગળ લખી, ગુપ્ત રીતે મારી દાસીને મોકલી. બુલબુલખાંએ દાસીને ધિરજ આપી કહેલ કે તમે ભુવનેશ્વરીનું પૂજન કરવા જાઓ અને હું પણ ત્યાં આવું છું, જે ઉપરથી હું માતાજીના મંદીર પુજન કરવા ગઈ અને દરિઆખાં મારી સંગ આવેલ તેવામાં બુલબુલખાં ત્યાં આવી દરિઆખાંને પકડી ફોજદાર પાસે મોકલ્યો અને મને પોતાની બેન કરી બુલબુલખાં ઘેર લઇ ગયા એટલી હકીકત મારી છે સરકાર.

કાજી સાહેબ—અબે પટાવાળા ગુલાબ દાસીકું બોલઓ.

સિપાઇ—બહોત અચ્છા સાહેબ (એમ કહી ગુલાબને બોલાવે છે. ને ગુલાબ આવે છે) સાહેબ ગુલાબ હાજર હે.

કાજી—બોલો જે કહુંગી સો સચા કહુંગી. ખુદાકું યાદ કરકે સબ સચા કહુંગી.

ગુલાબ—(ઉપર મુજબ સોગન ખાય છે.)

કાજી—ગુલાબ, ગુણસુંદરી કે પર જો જુલમ ગુજરા વો હેવાલ સબ કહદે.

ગુલાબ—

ગુલાબની જૂબાની.

સાહેબ ગુણસુંદરી શેઠાણી પતિવ્રત ધર્મ પાળતી હતી, તે વખત દરિયાખાંની સંતલસથી એક દિવસ શેઠાણી પાસ કેશર માલણ આવી અને ફિટાવવા લાગી, તેથી તેને કાઢી મૂકી. વળી પાછી ફુલ લઇ ચંપાદાસીને સાથ લાવી હતી અને પુષ્પ દેવાને ઘણો આગ્રહ કર્યો; તોપણ મારી બાઇ સાહેબે પુષ્પ નહિં લેતાં એક મોહોર આપી તેને કાઢી મૂકી. આ થોડીકવાર પછી મારી બાઇ સાહેબનાં સાસુ, તથા સસરો આવ્યાં અને

સેવાગાંથી દરિઆખાંની છબી, વિંટી અને રૂમાલ કાઢયાં, જે ઉપરથી મારી બાઇ સાહેબને ધિક્કારી પિયર જવાનું કહી ચાલ્યા ગયા કે તુરત સિપાઇ સમશેરખાં આવ્યો અને કહ્યું કે ચાલો, શેઠે તમને આગ્રે લઇ જવાનું કહ્યું છે ગાડી બાહાર છે, જેથી અમે લાઇલ્લાજ થઈ તૈયાર થઇ ગાડીમાં બેશી ચાલ્યા જતાં હતાં, દરમ્યાન ભયંકર જંગલમાં ઘણાક સિપાઇઓને સંગમાં લઈ દરિઆખાં આવ્યો અને મારી બાઇ સાહેબને પકડવા માંડી ત્યાં સિપાઇ સમશેરખાં તથા ગાડીવાને અટકાયત કર્યો તેથી તેને તરવારથી મારી નાંખી મારી બાઇ સાહેબને પકડી પોતાને ઘેર લઇ ગયો અને પંદર દિવસ સુધી કેદમાં રાખી અને શેઠાણીનું શિયળભંગ કરવા તજવીજ કરતો હતો, પણ અમોએ પંદર દિવસનું વ્રત છે એમ કહી ખામોશ આપી છૂટવાનો ઈલાજ શોધતાં હતાં, દરમ્યાન મારી બાઈ સાહેબને યાદ આવ્યું કે, એમના પતિના મિત્ર બુલબુલખાં સાહેબ મદદ કરશે અને શેઠ પણ ભલાગણ કરી ગયા હતા કે, કાંઇ કામ પ્રસંગ આવે ત્યારે તેમને ચેતવવા, તે ઉપરથી મારી બાઇ સાહેબે લીંબુના રસથી કાગળ લખી મને તેમને ત્યાં આપવા મોકલી, જે ઉપરથી હું ગઈ અને બુલબુલખાંનો મત લઇ મારી બાઈ સાહેબને બુલબુલખાંના કહેવાથી ધિરજ આપી માતાજીનું પૂજન કરવા લઈ ચાલી, તો દરિઆખાં પણ ભેગો ચાલ્યો. મંદીર ગયાં ત્યાં વાંસેથી બુલબુલખાં આવ્યા, ને દરિઆખાંને પકડી કેદ કરી ફોજદાર પાસ મોકલ્યો અને મારી બાઇ સાહેબને છોડાવી લીધી એટલી વાત જાણું છું હજુર.

અરિષ્ટર—ગુલાબ વિટી, છબી, રૂમાલ તારી બાઈસાહેબની પુ-

જાગાંથી નિકળ્યાં તે ક્યાંથી આવ્યાં અને કોણે લાવી મૂક્યાં હશે, તે વિશે તું કાંઈ જાણે છે?

ગુલાબ—દરિયાખાંની પ્રશંસા કરતી કેશર ગાલણ આવી હતી અને પછીથી ચંપાને લઇ આવી, ત્યારે આ કૃત્ય બન્યું છે. એટલું હું જાણું છું.

બાદશાહ—કાજીસાહેબ યહઃ દોનું ઓરતોકી જુબાનીસેં યહઃ કાગમેં કેશર ગાલણ ઓર ચંપા યે દોનુકી બડી કસુર હૈ ઔર યે દોનુકી મદદસેં યે જુલમ હુવાહૈ વાસ્તે યહ કામમાં ઉસ્કું મદદગાર દાખલ કરની ચૈયે.

ફોજદાર—જીનાબકી રૂબરૂ યહ વખ્ત અરજ કરનેકી હૈ કે ઇસ વખ્ત ખૂનકા કેસ ચલતા હૈ, વો કેસમેં જો પૂરાવા આયા હૈ ઉસ્મે જાસ્તી હોનેકા જરૂર હૈ કાયદેમેં લીખતા હૈ કે જો બડા ગુનાકી ખાત્રી કે વાસ્તે ઔર મુખ્ય ગુન્હેગારકે પર સાબિત કરનેકે વાસ્તે દુસરેકું માફી દેના ચૈયે, વો કેસમેં કેશર ગાલન, ઔર ચંપા દાસીકી તજવીજસેં યે સબ હુવાહે ઔર જો મુદ્દા માલ રજુ હુવા હૈ સો ઉન્હે રખ દીયાથા વો સબ બાતસેં યહ કેસમેં અચ્છા પૂરાવા હોયગા.

બાદશાહ—ક્યું કાજીસાહેબ, આપકા ક્યા વીચાર હૈ ઔર શરેહમેં ક્યા લીખતા હૈ.

કાજી—બંદેનિવાજ ફોજદાર જો હકીકત જાહેર કરતા હૈ વો સચ હૈ. શરેહમેં બી ઐસા આધાર હૈ કે, ખાસ ગુન્હેગાર ઉપર સાબિત કરનેકે વાસ્તે જો માફી દેના સો ઇનસાફદારકું બ્યાજબી લગે તબ દેના.

બાદશાહ—અચ્છા જબતો યહ દોનુકું માફીકા પરવાના દેના ઔર ઉસ્કી જુબાની કસમપર લેના ક્યું કે જો, વે જુઠ

બોલે ઐસા માલૂમ હોવે ઉસી બખત જૂઠ કસમ ખાનેકા ગુન્હેગારમેં દાખલ કરના.

કાજી—ખંદેનીવાજ ખુદાવિંદ ઉસ્કું માફીકા પરવાના દેઉંગા.

ફોજદાર—કાજીસાહેબ યહઃ દોનુકું આળી રજુ કરતા હું (એમ કહી કેશર ને ચંપા બેયને રજુ કરે છે.)

કાજી—ક્યું કેશર ઔર ચંપા તુમ દોનું સચ બોલના.

કેશર, ચંપા—ગુણસુંદરી ઉપર જે જુલમ ગુજર્યો છે, તે સાચે સાચું કહેવા તૈયારછીએ, પણ અમને આ વખત માફી મળવી જોઇએ.

કાજી—અચ્છા સચી બાત કહનેકી સરતસેં બાદશાહ સાહેબ તુમકું માફી બખસતેહે, લેકીન તુમકું હમ આગાઉસે કહતાહે કે તુમ જૂઠ મત બોલીઓ, ઔર જો જૂઠ બોલેગી તબ તુમારેપર જુઠા કસમ ખાનેકા ગુન્હા રખકે કામ ચલેગા.

કેશર તથા ચંપા—બહુ સારૂં (એમ કહી માફી લઇ બંને જાય છે.)

કાજી—ખંદેનીવાજ દોનુંકું માફી દી અબ ક્યા હુકમ હે.

બાદશાહ—કેશર ઔર ચંપાકું બોલવાયકે કસમ પર જુબાની લેનાં ચૈયે.

કાજી—બહુત અચ્છા સાહેબ (કેશરને બોલાવે છે.)

બોલ જો કહુંગી સો સચા કહુંગી ખુદાકું યાદ કરકે સબ સચા કહુંગી.

કેશર—(ઊપર મુજબ સોગન ખાય છે ! ને નામ, જાતા ઉમર લખાવે છે.)

કાજી—ઝવેરચંદ શેઠકી ઔરત ગુણસુંદરીકી લાજ લેનેકે વાસ્તે દરિયાખાંને ક્યા ! કીયા ઔર ઉસ બાતમેં તુમ જાનતે હો સો સચ લીખવાઓ.

કેશર—   કેશરની જૂબાની.

રજુ છે તે દરિયાખાંએ મને બોલાવી કહ્યું કે, ઝવેરચંદની ઔરત ખુબસુરત છે અને તેમને ખુટવી મારી સાથે બંદચાલ ચલાવવા લાવી આપ: આ ઉપરથી મેં કહ્યું કે, આ કામ ઘણું કઠણ છે; તોપણ દરિઆખાંએ મને લાલચ આપવાથી જવા કબુલ કર્યું તેથી ફુલ લઈ હું તેના મકાન ઉપર ગઇ, અને દરિઆખાંનનાં વખાણ કર્યાં, કે તુરત મારા ઉપર ક્રોધ કર્યો અને ફુલ નહિ લેતાં મને લાત મારી એકદમ કાઢી મુકી. આ હકીકત મેં દરિઆખાંને કહી તેથી તેણે મને ફરી જવા કહ્યું, અને કાંઈ હીકમત લડાવવી એમ કહ્યાથી મેં કહ્યું કે, કાંઈ પૈસાની લાલચ તેની દાસી ચંપાને આપીએ તો આપનું કામ થાય, અને પછી જો તે ન માને તો તેના મકાન ઉપર કાંઇ ચીજ મુકી આવી ને દાસી મારફતે તેના સાસુ સાસરાને કહી તે ઉપર આળ ચડાવી પિયર કાઢે,- એટલે પછી તમે તમારી હીંમત અજમાવજો દરિઆખાં કહે કાંઇ ફિકર નહિ તારી મરજી મુજબ તું ચંપાને લાલચ આપ અને ગુણસુંદરીને પિયર મોકલશે, તો પછી હું રસ્તામાંથી પકડી લાવીશ. આ કહ્યાથી મેં દરિઆખાં પાસેથી તેની વિંટી; રૂમાલ, છબી લીધાં ને આ હકીકત ચંપાને કહી બે હજાર મહેઆ આપવાની લાલચ આપી અને સર્વ હકીકતથી ચંપાને વાકેફ કરી, તેણે હા પાડયાથી ફુલની છાબડીમાં તે ચીજ રાખી, ફરી ગુણસુંદરી પાસે ગઈ અને ફુલ આપવા આવીછું એમ કહ્યું, પણ તે તો ગુસ્સામાં રહી મારા તરફ ગુસ્સો કરી તે દાસીને એક મેહોર મને આપવાનું કહી તે અંદરના મેહેલમાં ગઇ ને ગુલાબ મોહોર લેવા ગઇ, તેવામાં મને ને ચંપાને ખાનગી

વખત મળવાથી વીંટી, રૂમાલ, છબી, તેની સેવામાં મુકી દીધાં આ વાત હું જાણું છું સરકાર.

કાજી—પિછુ ક્યા હુવા.

કેશર—મારી તથા ચંપાની એવી ગોઠવણ હતી કે, તે ચીજ સેવામાં મુક્યા પછી ગુણસુંદરીના સાસુ સસરાને ચેતવવાં, આ ઉપરથી ચંપાએ તેમ કર્યું, આ હકીકત હું જાણું છું બાકીની ચંપાને ખબર.

કાજી—સિપાઈ ચંપાકું બોલવાઓ.

સિપાઇ—બહુત અચ્છા. (ચંપા આવે છે).

કાજી—ચંપા કસમ ખાકે બોલ કે જો કહુંગી સો સચા કહુંગી, ખુદાકું યાદ કર કે સબ સચા કહુંગી.

ચંપા—(ઉપર મુજબ સોગન ખાઇ નામ, જાત, ધર્મ, ઉમર લખાવે છે.)

કાજી—ગુણસુંદરી ઔર દરિયાખાંકી બાતમેં તુમ ક્યા જાનતે હો.

ચંપા— ચંપાની જૂબાની.

ગુણસુંદરી મોતીચંદ શેઠના દીકરા ઝવેરચંદની ઓરત છે. હું તેની દાસી છું. એક વખત મને કેશર માલણે કહ્યું કે, તારી શેઠાણી પાસે દરિઆખાં સાથે પ્રીતી જોડવાનું મેં કહ્યું, તેથી મારા ઉપર ઘણી ગુસ્સે થઇ મને કાઢી મૂકી તે હવે હું તારી પાસે આવી છું અને તારે આ બાબતમાં મદદગાર રહેવું પડશે. તેના બદલામાં તને દરિઆખાં તરફથી બેહજાર મદેઆ અને સારો પોશાક મળશે, આવી લાલચથી હું લોભાણી અને અમે બંનેએ મળી એવી સંતલસ કરીકે તારે ફુલની અંદર દરિઆખાંની છબી, રૂમાલને વીંટી લઇને આવવું અને

ગુણસુંદરી તથા ગુલાબ આડા અવળાં થાય કે તરત તું તે વસ્તુ તેની પુજાગાં મુકી દૈને તું જજે, ને હું ત્યાંથી જઇને ગુણસુંદરીના સાસુ તથા સસરાને આ વાત કહીશ કે, તમારા દીકરાની વહુ રાત્રે સુખથી એશ કરેછે અને જો ન માનવામાં આવે તો તેની પુજાગાં દરિઆખાંની છળી, વીંટી અને રૂમાલને પુજે છે. આ વાતથી તે તેને તેના પિયર કાઢી મુકશે અને

પછી દરિઆખાં રસ્તામાં જઇ પકડી લઇ પોતાને ઘેર લઇ જાય એટલે તેનું કામ થઇ ચૂક્યું, પછી મેં તે પ્રમાણે કર્યું એ વાત હું જાણુંછું સરકાર.

બાદશાહ—એ કામમેં મોતીચંદ શેઠકી જુબાની લેનેકી જરૂર હૈ ઉસકે લીયે ઉસકું બોલવાઓ.

કાજી—બહોત અચ્છા સરકાર (સિપાઇ મોતીચંદકું બોલવાઓ)

(સિપાઇ—બહુત અચ્છા સરકાર સિપાઇ મોતીચંદને લઈ આવીને)

સરકાર યહ મોતીચંદ શેઠ આયા.

કાજી—મુહસેં ઐસા બોલો કે જો કહુંગાસો ખુદાકું યાદ કરકે સબ સચા કહુંગા.

મોતીચંદ—[સોગન તે પ્રમાણે ખાઇ પોતાનું નામ, જાત, ધર્મ, ઉમર વગેરે લખાવે છે.)

કાજી—શેઠ તુહારા લડકા ઝવેરચંદકી ઓરત ગુણસુંદરીકી બાતમેં તુમ ક્યા જાતતા હો,

મોતીચંદ— **મોતીચંદની જુબાની.**

સાહેબ ઝવેરચંદ પરદેશ ગયા પછી તેની સ્રી ગુણસુંદરી એકાંન્તીક મેહેલમાં રહી પોતાનું વ્રત નિયમ પાળતી હતી, તેવામાં મને ચંપાએ એવું કહ્યું કે, ગુણસુંદરી દરીઆખાંની સાથે અહોનીશ એશઆરામ કરી સુખ ભોગવે છે અને જો

અજ્ઞાત ન માનતા હો તો તેના મકાનમાં પોતાની સેવામાં વીંટી રૂમાલ છબી દરિયાખાંનાં લઇ પૂજે છે તે હાલ હયાત છે, તે જોઇ ખાત્રી થશે. આ ઉપરથી હું તથા ઝવેરચંદની મા બંને ગુણસુંદરીના મકાનમાં ગયા અને ફરતા ફરતા ખુરશી ઉપરથી તેની સેવામાંથી સદરહુ ચીજ કાઢી અને ગુણસુંદરીને બતાવી તેને ધીક્કારી, તેથી તે બિચારી ગાભરી બની ગઇ અને મને ઘણોજ ક્રોધ આવવાથી તથા આવાતથી અમારી શાહુકાર વર્ગની જ્ઞાતીમાં મોટી ખોટ જણાય, એમ ધારી તે ગુણસુંદરીને મારા ઘરના સિપાઈ સમશેરખાં તથા ગાડીવાન તથા ગુલાબ દાસીની સંગ તેને પિયર વિદાય કરી. હાલ કોરટમાં રૂમાલ વિંટી, છબી હાજર છે તેજ ગુણસુંદરીના મેહેલમાં જોયાં હતાં એટલી હકીકત જાણુંછું.

બાદશાહ—અય દરિયાખાં કયા કહેતા હે ઉસે પૂછો.

કાજી—બહુત અચ્છા ખુદાવીંદ પૂછતા હું (દરિયાખાંનું નામ ઠામ ધર્મ, જાત, ઉમર, લખી લઇ.) તુમને ગુણસુંદરી ઉપર જુલમ કીયા હે?

વિદુષક—એ બાદશાહના શાળા કહુંછું કે વીચારી બોલજે. એક વખત હા, અને એક વખત ના, કહેજે. નહી. કેમરી જઇશ કારણ આ કામ હોળાષ્ટકમાં આરંભુ છે એટલે વરઘોડો જોવામાં ખામી નહી આવે (સભાને) હસોછો શું ? તોહોમતનામુ આવે ત્યારે જોજો ફાગણ શુદ ૧૩ આવશે વર ભાગશાળી છે.

દરિયાખાં—નહીં જીનાબ.

કાજી—ગુણસુંદરીકું તુમ પીછાનતે હો?

દરિયાખાં—હા સાહેબ મેરી સાથ વો બહુત પ્યાર કરતીથી.

વિદુષક—બાપેં પૈસા ખરચ્યા હતા ખરા કે?

કાજી—ઉસકે સાથ તુમારે કુચ્છ બદચલ્લાલકા વહેવાર થા?

દરિયાખાં—હાં ઉસ્કી ખુશીસેં થા.

કાજી—ગુણસુંદરીકા તુમને હરણ કીયા થા?

દરિયાખાં—નાહીં જનાબ.

કાજી—ઉસ્કું તુમને પંદરાહ દીન તક કૈદમેં રખીથી?

દરિયાખાં—નાંહી સાહેબ ઉસ્કી ખુશીસેં રહીથી.

કાજી—ગુણસુંદરીકા સિપાઇ સમશેરખાં ઔર ગાડીવાનકા તુમને ખૂન કીયા હે?

દરિયાખાં—નાહીં સાહેબ વો સિપાઇ સમશેરખાં ઔર ગાડીવાન મુજકું મારનેકું આયે જબ મેં મેરા ખાનગી બચાવકા હક જારી રખકે, ઉનકું મેં મારે હે, મેને મેરા ઈરાદા પૂર્વક નાંહી કીયા હે.

કાજી—અચ્છા તસવીર ઓર બીંટી રૂમાલ કીસકે હે?

દરિયાખાં—મેરે હે સાહેબ.

કાજી—ગુણસુંદરીકે સાથ ગુલાબ દાસી તુમ્હારે મકાનમેથી ?

દરિયાખાં—હાં સાહેબ વો ભી થી.

કાજી—ગુણસુંદરીકું ફીટાનેકી ખાતીર તુમને કેશર માલનકું ભેજીથી?

દરિયાખાં—નાંહીં.

કાજી—તુમને ગુંણસુંદરીકે ફિટાનેકિ ખાતીર ચંપા દાસીકું કુચ્છ લાલચ દીથી?

દરિયાખાં—નાંહીં સાહેબ.

કાજી—તુમને ગુણસુંદરીકા હરણ કરકે તુમાહરે ઘરમેં કઇદ રખીથી?

દરિયાખાં—નાંહીં સાહેબ, વો સબ જુઠ બાત હે, મેરેકું ફસાનેકે વાસ્તે તરકટ બનાયા હે.

બાદશાહ—વો કામમેં બુલબુલખાંકી ઈઝાર લેના ચૈયે.

કાજી—બહુત અચ્છા હજુરૈં આલી બુલાકે લેતાહું (એમ કહી સિપાઇ

પાસે બોલાવે છે અને બુલબુલખાં આવે છે) (બુલબુલખાંને) કસમ ખાકર ખુદાકું યાદ કરકે સચ બોલો ગુણસુંદરીકી બાબતમે તુમ કયા જાનતે હે.

બુલબુલખાં—(સોગન ખાઈને) મોતીચંદ શેઠકા લડકા ઝવેરચંદ મેરા દિલોજાન દોસ્ત હે, વો જબ પરદેશ જાનેકું તૈયાર હુવા ઉસ વખ્ત ઉસકે ઘરકી ખબર રખનેકું મુઝે ભલામણ કી થી, ઝવેરચંદ ગયે પીછે ચંદરોજકે બાદ ગુણસુંદરીકી દાસી ગુલાબ ગુણસુંદરીકા કાગજ લેકર મેરી પાસ આકર, મુઝે કાગજ દીયા. વો કાગજ મૈને પઢહા. જીસમેં ઐસા લીખા હુવાથા કિ મુઝકું દરિયાખાંને પકડકર અપને ઘરમેં કેદ રખ્ખી હૈ. ઇસ વાસ્તે તુમકું ઇતતલા દેતી હું, કિ મેરી ખબર લેની આપકે અખત્યાર હૈ, મૈ કલફજર ભુવનેશ્વરીકે દેવલમેં પૂજા કરનેકું જાઉંગી. આપ વહાં તકલીફ લેકર આના, ઔર મુજકું બચાનાં. ઈસ ઉપરસે મૈં દુસરે દીન વહાં ગયા, ઔર દેખાતો દરિયાખાં ઔર દુસરે દો સિપાઇ ગુણસુંદરીકું કબજે મે રખી હુઇ દેખ પડે, મૈને દરીયાખાંકુ કહાકી તુમને ગુણસુંરીકું કેદ કી વો અચ્છા નહીં. ખેર! અબ છોડ દેના ચાહીએ. ઇસ તરેહ કહા, પરંતુ એ બાત ઉનહોંને બીલકુલ કબુલ કી નહીં, ઔર લડનેકું તૈયાર હુવે. જબ મેંને દરિયાખાંકું પકડકર કૈદ કયા. ઔર ફોજદાર કેપાસ ભેજ દીયા. ગુણસુંદરીકું મૈં ધર્મકી ભેણ સમજકર મેરે ઘરકું લે આયા. ઇતની બાત મૈ જાનતાહું સરકાર!

કાજી—(દરિઆખાંને) દરિઆખાં, દેખો યહ કેશર માલન ઓર, ચંપા દાસી, બુલબુલખાં જો હકીકત તુમ્હારી સામને કહતેં હે, વો સચ હેકે, જુઠ ?

દરિયાખાં—[નરમાશથી] ખુદાવીંદ બનનેકા થા વો, બન ગયા અબ જાસ્તી પુછનેકી જરૂરત નાંહીં !

કાજી—તુહારી સચ હકીકત લીખવાય દો ?

દરિયાખાં—કયા કહું [વીચાર કરીને] ગુણસુંદરીને અદાલતકે બીચમેં લીખવાયા વો, સચ હે કેશર માલન ઔર ચંપાકું ગુણસુંદરીને ફોડનેકી ખાતીર વીંટી, રૂમાલ, તસબીર દેકે ભેજીથી. પીછું મેં ગુણસુંદરીકું રસ્તામેં જા કર સમશેરખાં ઔર ગાડીવાનકું મારકે ગુણસુંદરીકું પકડકે મેરે ઘર રખીથી. હજુર પીછું માતાકે દેવલપર ગુણસુંદરીકી પિછાડી મેં ગયાથા. વાં બુલબુલખાં આયકે મુજે પકડ કર કૈદ કીયા, ઔર ગુણસુંદરીકું ઉસકે ઘર લે ગયા, વો સબ બાત મેં સચી લીખવાતા હું, અબ માફી બખસનાં ચૈએ હજુર.

તોહમતનામું.

કાજી—યહ સબ એહવાલસેં ઐસા તોહમત રખતા હું ધ્યાન રખ,

૧—દિલ્હી કે જંગલમેં ફાગન સુદ ૧૩ જુમાકે રોજ મોતીચંદ શેઠકા લડકા ઝવેરચંદકી ઔરત ગુણસુંદરીકા હરન કીયા. ઉસ ખાતીર ફોજદારી કાયદેકી કલમ ૩૬૩ મુજબ સજા હો શકે ઐસા ગુન્હા તુમ્હને કીયા હે.

૨—દિલ્હી શહેરમેં ગયા ફાગન સુદ ૧૩ જુમાકે રોજસે પંદરા દિન તક તુમારે મકાનમેં ઉસ્કું કૈદ રખી, ઉસ્કે લીયે ફોજદારી કાયદાકી કલમ ૩૪૨ મુજબ સજા હો શકે ઐસા ગુન્હા તુમ્હને કીયા હે.

૩—દિલ્હી કે જંગલમેં ગયા ફાગન શુદ ૧૩ જુમાકે રોજ દુપોરકી વખ્ત ગુણસુંદરીકા હરન કરનેકે વાસ્તે તુમ ગયે, ઉસ વખત ઉસ્કા સિપાઈ સમશેરખાં ઔર ગાડીવાન વો દોનુકા તુમને ખુન કીયા, ઉસ્કે લીયે ફોજદારી કાયદાકી કલમ ૩૦૨ દો મુજબ સજા હો શકે ઐસા ગુન્હા તુમ્હને કીયા.

ઇસ મુકરદમેકી તજવીજ કીગઈ; જીસમે તીનોં ગુન્હા તુમને કીયે, ઐસા સુબુત હો શકતા હે, વે તીનો ગુન્હે તુમને કીયે હેકિ નહીં?

દરિઆખાં—જી હા! સાહેબ, વે તીન્હોં ગુને મૈને કીયે હે.

કાજી—તુમારે બચાવ મૈ કુચ્છ ગવાહ દેનેકી યા કુચ્છ કહેનેકા હૈ?

દરીઆખાં—ગવાહ કુચ્છ દેનેકી નહીં હે સીરફ. હુજુરકી નેક અદાલતકી રેહેમીયત કે સાથ ગારી મીલની ચહાતા હું.

બાદશાહ—કયું, કાજી સાહેબ! અબ મુકરદમેકી તજવીજ હો ચુકી!

કાજી—જીનાબ, હો ચુકી મગર ફેસલા દેના ચૈહિયે.

બાદશાહ—બહુત અચ્છા મે ફેસલા લીખ દેતા હું. (એમ કહી લખી આપે છે).

કાજી—જીનાબે આલી! એ ફેસલા કૈદીકું સુનાતા હું (સીરસ્તેદારને) યહ ફેસલા તુમ પઢકર જો સીક્ષા લીખી હે વો સુના દે.

સીરસ્તેદાર—બહુત અચ્છા સાહેબ (તેમ કહી વાંચે છે.)

જજમેંટ.

ઇસ મુકદ્દમેકી કેફીયત પરસેં માલુમ હોતા હૈ કે, દીલ્હી શહેરકી અંદર મોતીચંદ શેઠકા લડકા ઝવેરચંદકી ઔરત ગુણસુંદરી પતીવૃતા હૈ, ઝવેરચંદ રોજગારકી ખાતિર દેશાવર ગયે, પીછે વો ગુણસુંદરીકું ફીટાનેકે ખાતિર દરીઆખાંને કેશર માલનકું ભેજી, ઊસકા ઇલાજ નાહીં ચલા ઉસ્કેલીયે, ગુણસુંદરીકી દાસી ચંપાકું લાલચ દેકર ફોડી, ઔર દોનું મીલકે ગુણસુંદરીકે પર ઐસા ગુન્હા ચડાયા કે; વો દરીઆખાંકી સંગ ગીરફતાર રહતી હે. ઇસ બાત ગુણસું-

દરીકી સાસુ ઔર સસરાકુ ચંપાને કી, ઔર ઉસકું લેકર ગુણસુંદરીકે મકાનમેં દરીઆખાંકી બીંટી, તસબીર ઔર રૂમાલ જો કેશરને રખેથેં વે બતલાયે, વે દેખકેં ગુણસુંદરીકું ઉસ્કે પીહર ભેજીઃ મગર રસ્તેમેં દરીઆખાં ને સીપાઇ સમશેરખાં ઔર ગાડીવાનકુ ઠેર કરકેં, ગુણસુંદરીકા હરણ કીયા, ઔર અપને ઘરમેં પંદરા રોજ તક કૈદ રખી, દરમાયાન ગુલાબ દાસીકી મદદસેં બુલબુલખાંકું સબ હેવાલ જાહેર કીયા. બાદ માતાજીકા દેવલમેં ગુણસુંદરી બ્રત છોડનેકે વાસ્તે ગઇથી, દરમ્યાન દરીઆખાં આયા. ઔર પીછુસેં બુલબુલખાં આકે ગુણસુંદરીકું ખામોશ દેકે અપને ઘરમેં ભેજ દી. ઔર દરીઆખાંકું કૈદ કરકે ફોજદારકી પાંસ ભેજ દીયા. ઇસ કામમેં ગુણસુંદરી, ગુલાબદાસી, મોતીચંદ શેઠ ઔર બુલબુલખાંકી ગુવાઇસેં વો સબ હકીકત જાહેર હોતી હૈ, લેકીન ઉસમેં કેશર માલન ઔર ચંપા દાસીકી હકીકતસેં બહુત ટેકા મીલતા હૈ. ઉસકે લીયે દરીઆખાંકું સબ બાત સુનાઈ દરીઆખાં અગાડીસે ઇનકાર કરતેથે પિછું કબુલ કરકે દયા મંગતા હૈ. ઉસકે પર સ્ત્રી હરનકા, કૈદ કરનેકા ઔર ખુનકા ઇસ તરાહસેં તીન તોહોમત રહતા હૈ, સો રખકે, ઉનકું બતલાયા પરસેં વે સબ ગુન્હા કબુલ કરતા હૈ, ઔર બચાવમેં કુચ્છ ગુવાઈ દે શકતા નાંહી હૈ, સીરફ મેરે પર દયા ઔર માફી હોની ચાહીએ.

ઇસ કામમેં ચંપા ઔર કેશર દોનું બરાબર મદદગાર હૈ, લેકીન ઉનકું આગે માફીકા પરવાના દેનેમે

આયા હૈ, વો માફ્ફીકી સરતસે દોનોકું માફી દી ગઇ હૈ.

ઇસ મુકદ્દમેમે તોહોમતદાર દરીઆખાંકે પર તીન તોહોમત રેહેતે હૈ. વે તીન તોહોમત સબુત હૈ, વો બીન શક હૈ. લેકીન કાયદેકી બારીકી ઐસી હે, કે જાસ્તી તોહોમત મેં બડા તોહોમત હૈ. ઔર ગુનાહમે દેશનિકાલ ઔર ફાંસીકી સજા હોતી હૈ, વો કામ મેં છોટા તોહોમતકી સીક્ષા કરનેમેં નાહીં આતી હૈ. કયુંકે, બડા ગુના ફાંસીકા હૈ ઉસ્મે છોટા ગુન્હાકા સ-માવેશ હો શકતા હૈ ! ઉસકે લીયે યહ કામમેં ઠરાવ કરનેમેં આતા હૈ કે.

ઠરાવ.

કેદી દરીઆખાંકે પર સમશેરખાં સીપાઇ ઔર ગાડીવાન વે દો સખ્સોકા ખુન કીયા, વે ગુન્હે સબુત હોતે હૈ. ઉસ્કે લીયે ફોજદારી કાયદાકી કલમ ૩૦૨ દોકા ફરમાન મુજબ ઇસ શહેરકે પૂર્વ દરવાજેકી બહાર ર-જબ મહિનેકી ૬ તારીખ કે રોજ ફજરમેં આઠ બજે તહોમદાર દરીઆખાંકા જી જાવે વાંતક ફાંસીપર લટકા-ના. ઔર ઉસકો મીલકત સરકાર ખાલસા કરનાં ઐસા હુકમ અદાલત ફરમાતી હૈ. તા. માહે સને.

શ્રી શાહ.

કાજી—સંતરી તોહોગતદારકું બહુત જાપતેસે લેજા.

સીપાઇ—બહુત અચ્છા હજુર (દરીઆખાંને) ચલો. [લઈ જાય છે.]

વિદુષક—સાહેબ ફાંસી મજબુત રખાવજો અધવચ તુટી જશે, તો બીચારો રીબાઇ રીબાઇ મરશે.

(દરીઆખાંને સંત્રી ફાંસી પર લઇ જાય છે.)

કાજી—મોતીચંદ શેઠ તુહારા લડકા ઝવેરચંદકી ઓરત ગુણસુંદરી નિર્દોષ હૈ, વાસ્તે ઘરકું લે જાઓ.

મોતીચંદ—બહુ સારૂં સરકાર! (આગળ આવીને ખુસેથી) આ હા, હા, ઇશ્વર ઇચ્છા બળવાન છે. એકના એક માણસને કેવાં ભગાવી મારે છે. એક ભવમાં કેટલું સુખ દુઃખ દાખવે છે, ખરેખર માયા ભગવતી છે તેમાં વળી ભાવી સબળ છે. (**यद्भाव्यं भावीनोभावी**) એટલે જે બનવાનું તે કદાપી વ્યર્થ થતું નથી; પરંતુ દૈવ સાનુકુળતા કે આ, નીરપ્રાધી અબળા વગર કલંકે સકલંકી ઠરી હોત તો, તેના બાપની તેમજ મારી અને પોતાની જીંદગી પુરી થવાને કાંઈ પણ વખત નહીં હતો. તેટલામાં (**सर्व देव मयो नृपः**) સર્વ દેવમય દિલ્હીપતીએ અદલ ઇનસાફ આપી શરદ પુનમના ચંદ્રાવલોકનથી પોયણું ખીલે, તેમ અમારા અંતઃકરણ ખીલાવ્યાં છે, જેથી હું તેમનો આભારી છું (ગુણસુંદરીને) વહુ બા, મારો અપરાધ ક્ષમા કરો, અને ગુલાબને સંગે લઈ ઘેર ચાલો.

ગુણસુંદરી—પુજ્ય, તમારો દોષ બીલકુલ નથી, કારણ ભવીતવ્ય કદી પણ મીથ્યા થતું નથી. ઇતીહાસ જોઇએ તો સીતા, અહલ્યા ઉપર આરોપ આવ્યા તો હું બીચારી કોણ પણ એ સર્વ ભાવી. (કહ્યું છે કે.)

શ્લોકઃ

क जनक तनया क राम जाया।

क्च ललिता श्रम वार्य लंकृतास्ये ॥
क्च दशकंधर ग्रहे निवासो ।
भवितव्यं न चलत् कदापि काले ॥

અર્થ—જનકરાયની દીકરી અને રામચંદ્રની સ્ત્રી સીતા તે ક્યાં? અને તે સીતાના મોં ઉપર રડી રડી શ્રમથી આંસુ પડવા તે ક્યાં? અને તેજ સીતાને રાવણને ઘેર રહેવું તે ક્યાં? પરંતુ ભવીતવ્ય કોઈ કાળે પણ ગટતું નથી.

વિદુષક—સાંભળો ભાઇ, દરીઆખાનને પોતાના કૃત્યનું ફળ મળ્યું, તે આપડે નજરે જોયું. હવે કહું છું કે સુબુધીથી વરતાય અને નિંદીત કામથી હર હમેશ દૂર રહેવાય તો ભલું છે. (તત્રાપી વિનાશકાળ આવવાનો હોય ત્યારે અવળી બુધી થાય છે અને મોટા મોટા મુનીવરના વીચાર ફરી જાય છે, તો સંસારના કીડાનો શું ભાર.)

શ્લોક.

न केन द्रष्टं नच केंन वै श्रुतं हेंमं कुरंगो न कदापि वार्ता॥
तथापि तृष्ना रघुनंदनः स्यात्, विनाश काळे विपरीत वुद्धिः

અર્થ—કોઇએ સોનાનો મૃગ દીઠો નથી, તેમજ સાંભળ્યો પણ નથી, તોપણ રામચંદ્રની આશા થઇ તો, વિપરીત વખતે અવળી બુદ્ધી થાય છે.

[સરવે જાય છે પડદો પડે છે.]

અંક ૫ મો.

મોતીચંદ........................ઝવેરચંદનો બાપ,
માનકુંવર........................ „ મા.
ગુલાબ........................ગુણસુંદરીની દાસી.
ચંપા........................ „ „
હીરો........................મોતીચંદનો ચાકર.
બ્રાહ્મણ........................જન્મ ગુરૂ.
સિપાઇ........................તાબેદારી ઉઠાવનાર.
નાસરૂદીન........................દિલ્હીનો બાદશાહ.
બુલબુલખાં........................વજીર.
ઝવેરચંદ........................નાટકનો નાયક.
ફોજદાર........................પોલીશ અમલદાર.
દરીઆખાં........................બાદશાહનો સાળો.
દાનીઓ........................ભંગીઓ.
નાથુડી........................ „ ઓરત.
સેનાધીપતિ........................સેનનો ઉપરી.
કાજી........................ધર્મ ગુરૂ.

અંક ૫ મો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—મોતીચંદનું ઘર.

પાત્ર—મોતીચંદ, માનકુંવર, ચંપા, ગુલાબ, ગુણસુંદરી, પછીથી ઝવેરચંદ.

ગુણસુંદરી—(પ્રવેશ કરીને)પુજ્ય, જે ભવિષ્યમાં હોય તે મીથ્યા થતું નથી, પણ આવાં ક્રૂર કર્મ કરનાર, ઘાતકી, નિર્દય, લાલચુ, કેવલ સ્વાર્થ પરાયણ, અવિચારી, કોઇથી ન સહન થાય એવું, કગકગાટી ભરેલું કામ કરવાને ઉત્સાહી, (હાથથી બતાવી) આ દુષ્ટાને શા માટે રાખી રહ્યા છો.

મોતીચંદ—(નીચી નજરથી) હા, તમે કહો છો તે સાચેસાચું છે. આપણી ઈજ્જત સામે કાંઈ પણ વિચાર નહીં કરતાં કલંક વાદળાનો ધારો ઘેરાવો ઘાલી હતાં નહોતાં કરવા, આ રાંડ ઉત્સાહી ચંપાના ગુણાગુણની ન્યાઇક બાદશાહના નેક ઇનસાફથી ખબર પડી, તો હવે તે ઘાતકીને જે કાંઇ તમારે કહેવાનું હોય તે કહી, કાઢી મૂકો. એ રાંડે મુને પણ સાચું જૂઠું કહી સાહસિક કરી શરમીંદો કર્યો અને દર્શનિક પવિત્ર સતીનો અપરાધ કરાવ્યો.

ગુણસુંદરી—પિતાજી, તેમાં તમારો દોષ બીલકુલ નથી. એ સરવે કૃત્ય આ રાંડ લુણ હરામીના છે, તો તેનેજ કહું છું કે—

ગાયન—દિલદારી કીનીરે.

લુણ હરામી કીધીરે, લુણ હરામી કીધીરે—તને ફટ છે નષ્ટ.
ધૈર્ય ધરીને, કપટ કરીને, પાપ ભરીને, ફાવ ફરીને—કહું વાત સીધીરે—લુણ૦

આશ રાખ નહીં અધમ અરે તું, હઉં આસન આવાર તને હું-
ઘાપી, પાપી, કાપી નાંખુ શીર અસિથીરે-લુણ૦

અરે દુષ્ટા ચાલી જા, હવેથી અધમ તારૂં મોં નહીં બતાવીશ.
(એમ કહી ચંપા ને કાઢી પોતે ચાલી જાય છે.)

મોતીચંદ—પ્રીયે, ઝવેરચંદ ગયે ઘણા દીવસ થયા, પણ હજુ આવ્યો
નહીં, તેમ પત્ર પણ બીલકુલ નથી, તેથી મને વિચાર થાય છે.

માનકુંવર—પ્રાણનાથ, હું પણ એ વિચારમાં ઘોળાયા કરૂંછું, કે
મારા લાડકવાયા પુત્રનું મોં કયારે નીરખીશ !

મોતીચંદ—પ્રીયે આજનો દિવસ ઘણો મનોહર જણાય છે, અને
શુભ શુકન થાય છે. એટલે આશા રાખું છું કે, કાંઇ સારૂં પ-
રિણામ સાંભળવામાં આવે ખરૂં ?

માનકુંવર—શ્રેયશકર જ્યારે ઈશ્વરી નિયમ પ્રમાણે શુભ સુચવે છે,
ત્યારે તે નિશ્ચેજ સારૂંજ ફળ મળે. પરંતુ પ્રાણનાથ ? એકદમ
આ તોપના બહાર થાય છે તે શું ?

મોતીચંદ—પ્યારી, હું પણ એજ વિચાર કરૂં છું, કે આ તોપો
છુટવાથી મને નવી આશા ઉત્પન્ન થાય છે, જે ઝવેરચંદ આ-
વ્યો કે શું ?

માનકુંવર—પ્રાણનાથ, દૈવ્યસાનુકુળ થયો હોય એમાં શક નહીં,
કારણ કે મોસમ વરાઇ ગઇછે, એટલે ઝવેરચંદ આવે ખરો!
પ્રાણનાથ જુવો તો ખરા, એકદમ શ્વાસભર દોડયું કોણ આ-
વે છે ? (તેવામાં બ્રાહ્મણ દોડતો દોડતો આવેછે તેને જોઇને)

મોતીચંદ—મહારાજ જોશભર દોડયા આવ્યા તેનું કારણ શું? જ-
લ્દી કહો, જલ્દી કહો, શું કાંઇ આનંદદાઇ વર્તમાન કહેવા આ-
વ્યા છો કે શું ?

બ્રાહ્મણ—(શ્વાસભર આવવાથી બોલાયું નહીં તેથી હાથની સમસ્યા
કરી બતાવે છે)

મોતીચંદ—અરે ભાઇ અહીં આ કોણ છે?

હીરો—શેઠજી હું હાજરછું.

મોતીચંદ—હીરા જલ્દી જઈ પાણી લાવ, અને મહારાજને આપ, જેથી તે શાંત થઈ વાક્ય વિલાસ કરે. (ચાકર જાય છે અને ગુલાબદાસી પાણી લાવે છે).

ગુલાબદાસી—(પ્રવેશ કરીને) મહારાજ લ્યો, આ ચોખ્ખું જળપાન કરો, કે જેથી તમને શાંતી આવે, અને પછી તમે જે કહેવા ધારતા હો તે કહો. (પાણી પીધા બાદ).

બ્રાહ્મણ—હાશ હવે ઠીક થયું. (વીસામો ખાઇને) શેઠજી તમારો પુત્ર ઝવેરચંદ આવ્યા છે, તેની વધાઇ કહેવા આવ્યો છું.

મોતીચંદ—ધન્ય ! ધન્ય !!! મહારાજ તમને ધન્યછે. આપે અતી આનંદદાઇ વર્તમાન કહ્યું, જેથી આપનો આભારી છું. ગુરૂજી, તે ક્યાં છે? મને ત્યાં તેડી જાઓ. હું તે પુત્રને મળવા આતુર છું. મહારાજ તમને ખુશી કરીશ.

બ્રાહ્મણ—શેઠ સાહેબ સમુદ્રકિનારે આવી ઉતર્યા છે, અને હજારો બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા આપી ખુશી કરેછે. આપ ગીત વાજીંત્રથી સામૈયે પધારો હું સંગમાંજ છું.

મોતીચંદ—પ્રિયા હવે ઉતાવળ કરો.

માનકુંવર—બહુ સારૂં (દાસીને) દાસી, આપણા પાડોસમાં સહુને ખબર આપ કે ઝવેરચંદ આવ્યા, તેથી સામૈયે જઈએછીએ તો તમે સૌ પધારો.

દાસી—બાઈ સાહેબ, આ ખબર આપવાને મેં આગળથીજ બેત ગોઠવ્યો છે. એટલે સૌ આવતાંજ હશે.

(તેવામાં બેચાર સ્ત્રીઓ આવીને ઉભી રહે છે અને સરવે મળી ગાય છે ને પછી જાય છે.)

ગરબી.

આનંદ સાગર ઉલટયોરે લોલ, મોતીચંદ શેઠ કેરે દ્વારજો;

આવ્યા ઝવેરચંદ આ ઘડીરે લોલ, મળી માનવ સામા જઇએજો આ.
નેત્રે જોઈને સુખ પામશુંરે લોલ, હળીમળી લાવીએ આવાસજો;
સતી શીરોમણી સુંદરીરે લોલ, સુખ પામશે પીયુને નીહાળીજો-આ.
શુદ્ધ હરીછે એના પુન્યથીરે લોલ, અબિલ ગુલાલ સાળી સંગજો;
શ્રીફળ ઝારી લઇ સંગમાંરે લોલ, જઇને વધાવો સખી સાથજો. આ.

(સર્વે જાય છે ને પડદો છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ.

સમુદ્ર કિનારો.

પાત્ર. ઝવેરચંદ પછીથી સામૈયામાં આવ્યા તે માણસો.

(સરવેને આવતાં જોઇ ઉભો થાય છે, અને મોતીચંદની પાસે આવી હાથ જોડીને)

ઝવેરચંદ—પુજ્ય પિતાજી ! આપના ચરણમાં નમન કરૂંછું (તેમ કહી માથું નમાવી નમન કરેછે).

મોતીચંદ—પુત્ર ચીરંજીવી ! ચીરંજીવી આજ મને બહુ હર્ષ થાય છે, અને તારા અભ્યુદય માટે હું એક હજાર બ્રાહ્મણોને જમાડી તૃપ્ત કરીશ.

ઝવેરચંદ—પિતાજી ! જેવી આપની ઇચ્છા (માનકુંવર પાસે આવીને) માતુશ્રી ! આ બાળક આપને નમન કરે છે,

માનકુંવર—(બે હાથે ઓવારણાં લે છે. પુષ્પની માળા ગળામાં નાંખી સાળેથી વધાવી માથે કળસ્ય ઉતારે છે) પુત્ર ! ઘણું જીવો.

ઝવેરચંદ—(સર્વને નમન કરે છે ને આરબોની બેરખો સહીત નગરમાં પ્રવેશ કરે છે અને મોતીચંદ સહીત નગરમાં મગ્ન થતા આવે છે).

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—મોતીચંદશાહનું ઘર.

પાત્ર—મોતીચંદને, ઝવેરચંદ.

મોતીચંદ—ભાઇ આટલા દિવસ સુધી વિદેશવાસી હતો, જેથી મને બિલકુલ ચેન પડતું નહોતું, અને હવે તારા મેળાપથી મને અતિ આનંદ થાય છે.

ઝવેરચંદ—તિર્થ સ્વરૂપ પિતાજી ? જેવું જીવન પુત્ર છે, એવું બીજું કાંઇ નથી, એટલે જેમ તમે કહો છો તેમજ છે.

બ્રાહ્મણો.—(વચમાં બોલી ઉઠે છે) શેઠજી સાંભળો કહ્યું છે કે ?

दीर्घासंसारचक्रेस्मीन् । वर्त्तमानोपुनर्भवः
उपलब्धोभवानद्य । दुर्लभंपुत्रदर्षनं॥

શેઠજી બ્રાહ્મણોને ખુશી કરો ઇશ્વર તમારૂં ઇચ્છીત પૂર્ણ કરશે. (દક્ષણા દે છે તે લેઇ બ્રાહ્મણો) કલ્યાણ કલ્યાણ તમારો જય થાઓ. (રસ્તે પડે છે).

મોતીચંદ—વત્સ, જાવામાં વેપારની કેવી રમુજ છે.

ઝવેરચંદ—પિતાજી ! જાવાની શી વાત ! કમાવાને માટે આ પૃથ્વીમાં એક જાવાજ છે.

મોતીચંદ—ભાઇ એતો ખરૂં ! પરંતુ કહેવત છે કે.

આવ્યા ઝવેરચંદ આ ઘડીરે લોલ, મળી માનવ સામા જઇએ જો આ.
નેત્રે જોઈને સુખ પામશુંરે લોલ, હળીમળી લાવીએ આવાસજો;
સતી શીરોમણી સુંદરીરે લોલ, સુખ પામશે પીયુને નીહાળીજો–આ.
શુદ્ધ ઠરીછે એના પુન્યથીરે લોલ, અબિલ ગુલાલ સાળી સંગજો;
શ્રીફળ ઝારી લઇ સંગમાંરે લોલ, જઇને વધાવો સખી સાથજો. આ.

(સર્વે જાય છે ને પડદો છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ.

સમુદ્ર કિનારો.

પાત્ર. ઝવેરચંદ પછીથી સામૈયામાં આવ્યા તે માણસો.

(સરવેને આવતાં જોઇ ઉભો થાય છે, અને મોતીચંદની પાસે આવી હાથ જોડીને)

ઝવેરચંદ—પુજ્ય પિતાજી ! આપના ચરણમાં નમન કરૂંછું (તેમ કહી માથું નમાવી નમન કરેછે).

મોતીચંદ—પુત્ર ચીરંજીવી ! ચીરંજીવી આજ મને બહુ હર્ષ થાય છે, અને તારા અભ્યુદય માટે હું એક હજાર બ્રાહ્મણોને જમાડી તૃપ્ત કરીશ.

ઝવેરચંદ—પિતાજી ! જેવી આપની ઇચ્છા (માનકુંવર પાસે આ-વીને) માતુશ્રી ! આ બાળક આપને નમન કરે છે,

માનકુંવર—(બે હાથે ઓવારણાં લે છે. પુષ્પની માળા ગળામાં નાંખી સાળેથી વધાવી માથે કળસ્ય ઉતારે છે) પુત્ર ! ઘણું જીવો.

ઝવેરચંદ—(સર્વને નમન કરે છે ને આરબોની બેરખો સહીત નગરમાં પ્રવેશ કરે છે અને મોતીચંદ સહીત નગરમાં મગ્ન થતા આવે છે).

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—મોતીચંદશાહનું ઘર.

પાત્ર—મોતીચંદને, ઝવેરચંદ.

મોતીચંદ—બાઇ આટલા દિવસ સુધી વિદેશવાસી હતો, જેથી મને બિલકુલ ચેન પડતું નહોતું, અને હવે તારા મેળાપથી મને અતિ આનંદ થાય છે.

ઝવેરચંદ—તિર્થે સ્વરૂપ પિતાજી? જેવું જીવન પુત્ર છે, એવું બીજું કાંઇ નથી, એટલે જેમ તમે કહો છો તેમજ છે.

બ્રાહ્મણો.—(વચમાં બોલી ઉઠે છે) શેઠજી સાંભળો કહ્યું છે કે?

दीष्यासंसारचक्रेस्मीन् । वर्त्तमानोपुनर्भवः
उपलब्धोभवानद्य । दुर्लभंपुत्रदर्षनं॥

શેઠજી બ્રાહ્મણોને ખુશી કરો ઇશ્વર તમારૂં ઇચ્છીત પૂર્ણ કરશે. (દક્ષણા દે છે તે લેઇ બ્રાહ્મણો) કલ્યાણ કલ્યાણ તમારો જય થાઓ. (રસ્તે પડે છે).

મોતીચંદ—વત્સ, જાવામાં વેપારની કેવી રસુજ છે.

ઝવેરચંદ—પિતાજી! જાવાની શી વાત! કમાવાને માટે આ પૃથ્વીમાં એક જાવાજ છે.

મોતીચંદ—બાઇ એતો ખરૂં! પરંતુ કહેવત છે કે.

ગીતી.

જે કોઇ જાયે જાવે, પાછો ફરીને કદી તે નહીં આવે;
કદાપી જો તે આવે, પુત્રના પુત્રને કદી દુઃખ નાવે.

ઝવેરચંદ—પિતાજી ! તે તો તેમજ છે, પરંતુ આંહી તરફની શું ખબર ?

મોતીચંદ—પુત્ર શું કહું ! (તેમ કહી વિચારમાં પડે છે.)

ઝવેરચંદ—પિતાજી ! ફેગ વિચારમાં પડયા તેનું કારણ શું ? વર્તમાન કહેતા કેમ અટકાઓછો ?

મોતીચંદ—વત્સ, એવી આફ્ત આવી હતી કે, કાળું મોઢું આ જગતમાં બતાવવા આજ સુધી રહ્યો નહોત.

ઝવેરચંદ—(ભયભિત થઇને) પિતાજી, આ શું કહોછો ! કાળું મોં થવા જેવું કારણ શું હતું તે કહો.

મોતીચંદ—ભાઈ, સરવે સંકટ ઇશ્વરે નિવારણ કર્યાંછે, કનક તે કનકજછે.

ઝવેરચંદ—પુજ્ય પિતાજી ! તમારા વચનથી મને શુંય થાય છે. આપ જ્યારે ખુલ્લા દીલથી વાત કરશો ત્યારેહું ચિંતાથી મુક્ત થઇશ.

મોતીચંદ—સાંભળ ત્યારે.

કલ્યાણ.

પ્યારા પૂત્ર અહો, ભૂવનમાં રહો, રીધસીધ ગારી સર્વ સ્વરતગત કરો.
શ્રવણ ચક્ષુ હું થઇને બેઠો, આપ ગયે વિદેશ;
જુઠી જુઠી વાતો ગાની, વિચાર્યુ નહીં લેશ. પ્યારા.
વધુ બાપડી કાંઇ નવ જાણે, તેપર મૂકી આળ;
ચંપાના કહેવાથી જાણ્યું, મેં આવીઃ જે ગાળ. પ્યારા.

તિરસ્કાર અતીશે આપી, કાઢી ઘરથી બહાર;
સમશેરખાંને સંગે મૂક્યો, ગુમાવી વિચાર. પ્યારા.
દરિયાખાંએ વાંસે જઈને, કીધો સમશેર નાશ;
ગુણસુંદરી પકડીને પોતે, લઇ ગયો આવાસ. પ્યારા.
બુલબુલખાંના ઉપર પત્ર લખ્યો, શુધીને કાજ;
દરિયાખાં બંધનમાં નાંખી, વજીરે રાખી લાજ. પ્યારા.
મિત્ર જગમાં મળો કદી તો, મળજો વજીર સમાન;
બાદશાહે શુદ્ધ ઠરાવી, આપ્યું એને માન. પ્યારા.
ક્રૂર કર્મ કરનારને ફાંસી, ઠરાવી છે આજ;
જોવા મિશે મળશે સરવે, કચેરી સમાજ. પ્યારા.

ઝવેરચંદ—પિતાજી આ શું! અફશોસ, તેટલા માટે દરીયાખાંને ફાંસી ઠરાવી છે?

મોતીચંદ—વાહ! વાહ! રે શું! તેનો જુલમ ઓછો સમજો છો?

ઝવેરચંદ—શું દરીયાખાંને ફાંસી આપી દીધી, કે હવે આપવી છે? તે પહેલું મને કહો?

મોતીચંદ—પુત્ર! મેં જે કહ્યું તે તારા ધ્યાનમાં આવ્યું નહીં તેને ફાંસી ઉપર લઇ ગયા છે, તો તે જોવા માટે સૌ લોકો જશે. ચાલો આપણે પણ જઈએ.

ઝવેરચંદ—પિતાજી! તમારૂં કહેવું તદન વગર વિચારનું છે. અને તમારા અનુમતથી મારો વિચાર તદન જુદો છે.

મોતીચંદ—તારો વિચાર શું છે, તે મને કહે.?

ઝવેરચંદ—પિતાજી મારો વિચાર એમ છે, કે ઉપકારને બદલે ઉપકાર ઘણા કરે છે, પણ અપકારને બદલે ઉપકાર કરનાર તો ભાગ્યેજ છે; તો આવો વખત મને ફરી મળવાનો નથી. તેથી

આ વખત બાદશાહની કુરનસ બજાવી મારે આચળ નાશ કરવા ધાર્યું છું.

મોતીચંદ—તું તો કેવળ ગાંડો છે. હરહમેશ કુટીલતાથી ભરપૂર અને ક્રુરમનવાળા ઉપર દયા શી! તે લંપટ તો બાદશાહે કરેલી શિક્ષાને પાત્ર છે. શું! આપણને દુઃખ દેવામાં કચાશ રાખી છે?

ઝવેરચંદ—પિતાજી, આજ અજ્ઞાન, જ્યાં સુધી હું, ને મારૂં છે, ત્યાં લગી જીવને સુખ મળતું નથી. (જુઓ કહ્યું છે કે,)

श्लोकः

यावत्‌हंतोऽस्मिहंतास्मी; स्वात्मानंमन्यतेऽस्वद्रक् ॥
तावत्तदभिमान्यज्ञोबाध्यबाधकतामियात् ॥

અર્થ—હું મારૂંછું, મરાણો છું, એમ માનનાર અભિમાનથી ભરેલા અજ્ઞાનીને બાધ્ય બાધકપણું છે. બાધક એટલે (મારવા યોગ્ય શત્રુ અને બાધ્ય શત્રુનો અભાવ.)

श्लोकः

शोकहर्षभयद्वेषलोभमोहमदान्विताः ॥
मिथोघ्नंतंनपश्यंति, भावैर्भावंमथकद्रशा ः ॥

અર્થ—ભેદ દ્રષ્ટીવાળા પુરૂષો શોક, હર્ષ, ભય, દ્વેષ, લોભ, મોહ, મદના ભરેલા અન્યોઅન્ય મારે છે, પણ કરતા ને દેખતા નથી.

श्लोकः

यथाऽनेवंविदो भेदो, यत आत्मविपर्ययः ॥
देहयोगवियोगौच, संसृतिर्ननिवर्तते ॥

અર્થ—પરમેશ્વર ન જાણે એવા મનુષ્યની ભેદ દ્રષ્ટી થાય છે, એટલે શરીરનું યોગ ને વિયોગ (જન્મ અને મરણ) પણું, વિષ્ટી નથી ભાગતું.

મોતીચંદ—ભાઈ, તું સમજુ છે, અને તારૂં કેહેવું ખરૂં, પણ દરિઆખાનનું કરેલ કામ યાદ આવતાં સભિત થાઉંછું, અને શરીરનાં રોમાંચિત્ ઉભાં થાય છે, જેથી તારાં વચન મારી છાતીમાં ઠરતાં નથી.

ઝવેરચંદ—પુજ્ય, કરતા અન્ય છે અને બીજા ઉપર આરોપ શા માટે મૂકવો જોઈએ? સારૂં નરસું થાય તે પોતપોતાની મેળેજ બને છે (કહ્યું છે કે.)

श्लोकः

सुखस्यदुःखस्यनकोपीदाता, परोददातितीकुबुद्धीरेषा ॥
अहंकरोमितीवृथाभिमान, स्वकर्मसूत्रग्रथितोहिलोकाः ॥

અર્થ—સુખ દુઃખનો આપનાર કોઈ નથી. અન્ય કોઇ સુખ દુઃખ આપે છે, એવું માનવું એજ કુબુદ્ધી છે. હું કરૂંછું એમ માને તે કેવળ અભિમાન છે, તમામ જીવ જંતુ પોતાના કર્મતંતુમાં ગુંથાએલા છે. (વળી કહ્યું છે કે,)

श्लोकः

नायंजनोमेसुखदुखहेतुर्नदेवतात्मागृहकर्मकालः
मनःपरंकारणमामनन्तीसंसारचक्रेपरीवर्तयेद्यः ॥

અર્થ—મને સુખ દુઃખનું કારણ કોઈ જન નથી, તેમજ દેવ, આત્મા, ગ્રહ, કર્મ, કાળ, તેમાં પણ કોઇ સુખ દુઃખનું કારણ નથી. પુરૂષો મનનેજ સુખ દુઃખનુ કારણ કહે છે, અર્થાત મન

નની ગાનતાથીજ સુખ દુઃખ છે, તેથી સંસારચક્રમાં પુરૂષ (જીવ) ભમે છે.

મોતીચંદ—ભાઈ! તારી ધારણા પ્રમાણે ન્યાઈક બાદશાહ કરે, એમ મને જણાતું નથી, તોપણ પ્રયાસકર, ભાગ્યે તેનો જીવ બચે તો સારૂં! પુત્ર જા તારી મરજી પ્રમાણે તાકીદથી કર.

ઝવેરચંદ—પિતાજી! હું ત્યારે હવે બાદશાહ પાસે જાઉં છું.

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—બુલબુલખાનું ઘર.

પાત્ર—બુલબુલખાં, સીપાઇ, ઝવેરચંદ.

બુલબુબુખાં—(ઝવેરચંદને આવતો જોઇ) આઇ દોસ્ત, ખુશ મજે મેં હો તબીયત અચ્છી હૈ?

ઝવેરચંદ—મીત્ર આપની કૃપાથી આનંદમાંછું.

બુલબુલખાં—દીલજાન, બહુત દીન જાવામે ઠર ગયે.

ઝવેરચંદ—જી હા, જાણોછોના વખતો વખત દુર દેશ પ્રવાસી થવાય છે!

બુલબુલખાં—સચહે. મગર ઇધરકા કુચ્છ નય જુને ખબર પાયે?

ઝવેરચંદ—હા. પીતાજીએ સરવ હકીકતથી વાકેફ કર્યો, શાહાબાશ છે આપને. મિત્ર, વિકાળ સંકટ શીર લઇ, દોસ્તદારીની નીતી રીતીમાં પવિત્ર મન રાખી આપે મારી ઇજતની વૃદ્ધિ કરી દુષ્ટને સપડાવ્યો, અબળા ઉગારી, એથી હું આપનો આભારી છું.

બુલબુલખાં—દોસ્ત, ઉસમેં આભાર કાયકા. દોસ્તદારીકા યહ હુખમ હૈ.

ઝવેરચંદ—ભાઇ, આપને તો તેમજ બોલવું ઘટે છે, પણ જો કદી

આપ તેને નહીં મળ્યા હોત, તો તે આબળા પ્રાણ હાણ કર્યા વગર રહેતજ નહીં, અને નીષ્કલંકી કલંકરૂપ થઈ જાત, અને જગતમાં મોં બતાવવાનો વખત અમને દુઃસહ થઈ પડત, પણ આપના પ્રતાપથી કલંક વાદળું વીખરાઈ ગયું છે.

બુલબુલખાં—દોસ્ત, મેં ક્યા, લેકીન ખુદાને ગુણસુંદરીકું અચ્છી બુદ્ધિ દી, કે ઉન્ને મુજકું કાગજલીખકે ચેતાયા, નહીં કે આપકી મુજકું મૂલાકાત હોતી તબ મેં ક્યાં સુખ બતલાવત, મગર ખુદા કરતે સો અચ્છાજ કરતે હૈ.

ઝવેરચંદ—બુલબુલખાં, આ જગતમાં પ્રત્યક્ષ મિત્રાચારી કરનાર ઘણા છે, અને સ્વાર્થ સંબંધી અન્યોઅન્ય પ્રીતી અપૂર્વ બતાવી મનાકર્ષણ કરે છે, પણ નજરે દેખાતા વિપત્તી વ્યુહને વિદારવા શીર એક બાજુ મૂકી, દુઃબોધ ભુવનમાં નિવાસ કરવાને ખરેખર આનંદાનીના ફરજન ભાગ્યેજ નજરે નીરખવામાં આવે, મહદ્ ભાગ્ય કે તે ભુવનમાં પ્રીતીથી નિવાસ કરનાર આપ એકજ છો.

બુલબુલખાં—આય દોસ્ત, ઇતની બડાઈ મુજકું ના દેની ચૈયે.

ઝવેરચંદ—એમ કેમ, મારી ઇજત કેવળ આપ કૃપાથીજ રહી છે, કારણ.

બનઝારો.

દિલદાર દોસ્ત સુખદાઈ, રાખી ઇજત ધરની ભાઈ;
ધન બુલબુલખાં છે તમને, નીતિ પ્રીતિ દાખવી અમને;
શત્રુ સામે કરી ચડાઇ. રાખી૦
જે દિલ્હી તખ્તનો સુબો, તેને આપે પકડીને ડુબ્યો;
લાજ રાખી કરી સવાઇ. રાખી૦
જોઈ મિત્ર ટેક તમારી, થયો જન્મો જન્મ આભારી;
ધન મિત્ર તારી ભલાઇ. રાખી૦

માયા માટે રાખી મિત્રાચારી, પ્રાણ જતાં (તેં) બચાવી પ્યારી;
નથી આપે રાખી જૂદાઇ. રાખી૦

બુલબુલખાં—ઈસમેં આભાર કાયકા. સુન,

રાગ કુંવરી કુંવર મારા લાડકા.

મિત્ર મારા તમે સાંભળો, નથી કર્યો ઉપકાર;
ફરજ મારી મેં અદા કરી, એમાં શાનો આભાર. મિત્ર૦
હું રે હતો મુજ ભૂવનમાં, ગુલાબ આવી તે વાર;
પત્ર આપ્યો મુને તે સમે, ઉદાસી થઈ અપાર. મિત્ર૦
અબળાનું દુખ જે વાંચતાં, મુજને આવ્યો કાળ;
જલ્દી સ્વારોને પાખરી, પકડયો દુષ્ટને હાલ. મિત્ર૦
આભાર મારો કરો નથી, મિત્રની એછે રીત;
મિત્રને દુઃખે દુઃખી થવું, મિત્રની હીતે હીત. મિત્ર૦
વિશેષે અબળાની આરતે, ધાય શૂરવીર જેહ;
જગતમાંહી કીર્તિ પામીને, સ્વર્ગે જાશે તેહ. મિત્ર૦

દોસ્ત ઉસ લીયે અહેસાન ઉપકારકી કુચ્છ જરૂર નહીં હે.

ઝવેરચંદ—મિત્ર આપના કરેલ કામથી મારો પ્રેમ તરંગ ઉછળે છે તેથી કહુંછું, પ્રશંસા કરતો હું એમ આપે નહીં માનવું. મિત્ર, હું અને તમે કાંઇ જુદા નથી, ભાઇ, આ વખત એક અભિપ્રાય લેવા ધારૂં છું.

બુલબુલખાં—કયા!

ઝવેરચંદ—કુકર્મી દરિઆખાંના કામ સામે જોઈએ તો કદી રહેમ આવે તેમ નથી, તો પણ તેનો જીવ જવાથી આપણને શું લાભ, માટે મારો એવો વિચાર થાય છે કે, બાદશાહની કુરનસ બજાવી, દરિઆખાંની ફાંસી માફ કરાવું. એ બાબતમાં આપ શું

મત આપો છો? હું અને તમે એ નથી, જેમ આપનો અનુગત ગમે તેમ કરવા ધારૂંછું.

બુલબુલખાં—શેઠજી, ખાનદાનકા યહ લચ્છન હૈ. ઐસા બને તબતો જગતમેં નામ અમર હો જાવે. મેં ભી મેરા સચ ઇરાદાસેં કહતા હૂં, કે તુમ જલ્દી જા કે યહ ઉપકારકા કામ કરસો. પીછે આપને બાતચીત કરેંગે.

ઝવેરચંદ—ઠીક, ત્યારે હવે હું જાઊં છું. (જાય છે ને પડદો પડે છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—બાદશાહનો ખાનગી મહેલ.

પાત્ર—બાદશાહ, પછીથી ઝવેરચંદ (બાદશાહ બેઠો છે તેવામાં ઝવેરચંદ આવે છે.)

ઝવેરચંદ—ખુદાવીંદ, અમ્તેબુલન ! હજુરની નીગાહમાં કુરનસ બજાવું છું.

બાદશાહ—ઝવેરચંદ, તુમ કબ આયે ? ક્યું ખુશ મજેમેં હૈ.

ઝવેરચંદ—જહાંપનાહ ! આપના પ્રતાપથી ખુશમાં છું. વળી આપની નીકટ આવવાથી અતિશય આનંદ છે. હજુર, ! લ્યો આપને માટે આ લાવ્યોછું (આપે છે).

બાદશાહ—[હાથમાં લૈને] ઝવેરચંદ તુમ મેરે વાસ્તે યહ અમૂલ્ય ચીજ લાયે ઐસી ચીજ મેને મેરી નજરસેં કભી નાહીં દેખી હૈ. લેકીન, યહ ચીજ દેખકે મૈ બહુત ખુશ હુવાહું, તુજે પર મુજે પ્રેમ બહુત આતા હૈ, ઔર તુમ બહુત દીનકી મુસા-

ફરી પીરકે સહી સલામત ઘર આયા, ઉસ ખાતિર મૈ તુજેપર ખુશ હોકર કહેતા હો, કે તેરે મનમેં ગંગનેકી ખુશી હોવે વો ગંગલે, મેં દેનેકું તૈયાર હો.

ઝવેરચંદ—જહાંપનાહ! આપ ગાવિત્ર છો, એટલે છોરૂને દેખી હરહમેશ આનંદજ હોવો જોઇએ. જીનાબ, એક વચન આપની પાસે ગાગવા ઇચ્છા રાખું છું.

બાદશાહ—ક્યા વાચન, જલદી કહદે.

ઝવેરચંદ—(સલાગ ભરીને) હજુર, આપે દરિયાખાંને ફાંસીની શિક્ષા કરી છે, તે ગારી ખુશાલીને ખાતર, અને જગતમાં આ બાળકનું નામ અમર થવાના હેતુથી તેને માફી આપવા આપ દયાવાન થશો.

બાદશાહ—(વિચાર કરીને) ઝવેરચંદ, વો કભી બનનેવાલા નહીં હે. ક્યુંકે ઉન્હે રૈયતકેપર બહુત જુલગ ગુજારા હૈ. ઔર તેરી ઔરતકું સપડાય કે બહુત દુઃખ દીયા હે. યહ સબ વૈર છોડકે તુગ કયા ગંગતા હે. ક્યુંકે વો હરામી, ફાંસીકી સજાકે લાયકહે, ઉસકે લીયે મેં બીલકુલ છોડનેવાલા નાંહી હું, પરંતુ તેરા દીલ ખુશ હોવે ઐસા કુચ્છ દુસરા ગંગ લે.

ઝવેરચંદ—બંદેનિવાજ, ટુંકી બુદ્ધિનાં ગાણસો કદી અકૃત્ય કરે, તો તેનાપર વિશાળ ગનવાળાએ ખોટી અસર બીલકુલ ન લાવવી જોઈએ. કારણ કે ઊપકાર ઉપર ઉપકાર કરનાર આ જગતમાં છે, પણ અપકાર ઉપર ઉપકાર કરનાર ભાગ્યેજ ગળી આવે. કારણ

ગીતી.

ઉપકારે ઉપકારો, કરે પ્રિતથી આ જગતગાંરે;
(પણ) અપકારે ઉપકારો, કરેજ તેતો ખરાજ વીરલારે.

તેટલાજ માટે તેને છોડી આપી મારૂં નામ પસારો હજુર.

બાદશાહ—ઝવેરચંદ, તેરા કહનાં સચ હે, લેકીન તુમ બહુત દીનકી મુસાફરી કરકે સહી સલામત ઘરૂં આયે, ઊસકી ખુશાલી કે ખાતિર મેં દરીયાખાંકી ફાંસીકી સજા દરગુજર કરતા હું. ક્યું ખુશ હુવા?

ઝવેરચંદ—જહાંપનાહ હમેશાં આપના પ્રતાપથી ખુશીમાંજ છું.

બાદશાહ—અય સીપાઇ, તુમ ફાંસીકી જગ્યાપેં જાકે, ફોજદારકું કહનાં, કે દરીયાખાંકી ફાંસી બંધ કરકે કચેરીમેં ઐયે.

સીપાઇ—બહુત અચ્છા સરકાર. (સીપાઈ જાયછે)

બાદશાહ—ઝવેરચંદ કચેરીમેં આનાં.

ઝવેરચંદ—બહુ સારૂં હું રજા માગુછું. (જાય છે પડદો પડે છે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—ફાંસીની જગ્યા.

પાત્ર—ફોજદાર, સીપાઇઓ, દરિઆખાં દાનીઓ અને નાથુડી.

દાનીઓ—અલી ચ્યાં જઇ.

નાથુડી—ચેમરે સુંહે, સુંહે, હડકવા હાલ્યોસે, કે બુમ શી મારેહે.

દાનીઓ—અલીએ ભોજીઆની મા, આજે એક મોટા ઉમરાવ દરિઆખાંને ફાંહી દેવાનીસે. જો, આ મારા ઉપર કાગર આવ્યો સે.

નાથુડી—(ખુશી થઇને) અહા હા હા! તારે તો ઠીક, આપણું તો કામ થઇ જ્યું, હવે કપડાં લુગડાં સારાં મરહે.

દાનીઓ— વાંઝણીની, લુજડાં મરહે તેમાં હું ! પણ ભડકું કરૂં હે, મને ભૂછ લાજીસે. રાંડ, પછે લૂજડાં હંભારજે.

નાથુડી—મોજીઆના બાપા. આપડા ઘરમાં કાંઇ પણ ખાવાતું નથી બધું થઇ રીઉં સે, તો બાગમાં જઈને માજી આવ, પ-છે ખાહું.

દાનીઓ—રાંડ, મારા ઘરની ઇસકાગત ચ્યાં જઈ એક મહિનામાં ૫૦૦ મડદાંનાં ખાપણ આવે સે, અને અંતકાળીઊં ધાન આવે સે, તેમાં એક દોઢીયું કે પાલી પણ ધાન નથી, રાંડ આ હું વાત ! ચાલી જા ઘરમાંથી હું બીજી લાવી બેસારીસ.

નાથુડી—બીજી લાવવી હોય તો હું ચ્યાં ના પાડું હું, તારી મા બેનને ઘરમાં મારે ઠેકાણે રાછ.

દાનીઓ—વોય ! સાલી શું બોલે છે ? મારાપર તું આશક થઇ આવી ? તે ભુલેસે હું ? મારા રૂપમાં કાંઇ ખામીસે ? જો,

ગઝલ.

મારાપર આશક થઈ દેખી ને શીરવાલ,
શું ખબર મુજને પ્યારી તું કરીશ આ હાલ;
હું સમજ્યો તો અલી મારી દીલજાન,
ખાવાનું કરતાં તું થઇ શાને નાદાન;
નાથુડી મારી તું હવે, છોડી દેને ખેદ,
બંદા બંકાને તું મળી લેલી અભેદ.

પ્યારી આજ, સો બહો દોકડાનો માલ મલહે. જો, ભગવાન કરહે તો ?

નાથુડી—દીલજાન, જો એવો માલ મળહે તો આપણી રંગુડીનો વિ-વાહ થઈ રહે ને મારા ભાઇનું પણ હગપણ થાહે.

દાનીઓ—તારો ભાઇ ખાડમાં પડે, રાંડેજણી, શું ! મારા ઈજા-

રાગાંથી હું તારા ભાઇને ભાગ દઇસ.

નાથુડી—તેં ઈજારો લીધો એટલે આપણું કામ થાહે અને બીજા સું મૂકે મરે. ખાવીંદ, એ વાત એક બાજુ પણ હું મરૂં તો તમારા શા હાલ.

દાનીઓ—મારા હાલ શા ! તેમ તારૂં હેત કેવું છે તે સાંભળ ?

રાગ ગજલ.

ઓ નાથુડી તું મરજાવે, મારા થાએ બુરા હાલ;
ખાનપાન મેં કેને ખવરાવું, કેમ કરી જાએ મારો કાલ. ઓ૦
તારી સાથે પેસું ચીતામાં, તુંથી અલગ કદી ન રઉં;
અગલ ચેનમાં વખત નીકાલું, સુખ તારૂં ફ્જરમાં જોઉં. ઓ૦
ઘરમાંથી તું નીકાલે મુને તો, ફાંસીપર હું લટકું જઈ;
ગુસ્સો કદીન કરજે પ્યારી, ઠરી બેસવાનું નથી કયાંઈ. ઓ૦
તેટલા માટે સીસમની પુતલી હું તારે આધીન છું.

નાથુડા—આવો સીધી રીતે જવાબ આપી મારા ધારવા પ્રમાણે વરતે તો મારે બીજે જાવાની તેમજ મરવાની શી ગરજ (તેવામાં દરિયાખાં સંતરીના પેરા સહીત આવેછે)

સંતરા—અબે દાનીઆ, દરિયાખાંકુ ફાંસીપે ચડાય દો.

દાનીઓ—દરીયાખાં આજે તને ફાંસીની શિક્ષા છે, માટે તું તારા મનનું સમાધાન કરી, તારે જે ઇચ્છા હોય તે ખાવા પીવાનું માગી લે, અને તું તારા ઇષ્ટને સંભાળી આ ફાં (બોલતો બંધ થાય છે)

દરિયાખાં—અબે, જાલીમ ખુની બોલતા બોલતા ક્યું અચકાતા હે, તેરા ધરકા હુકમ તુમ કુચ્છ ચલાતા નાંહી હે. હુકમકા અમલ કરના વો તેરા કામ હે, ક્યા કહેતે થે? કહદે.

દાનીઓ—(વિચાર કરીને) છે તો તેમજ, આપને કાઇને યાદ કર-

વું હોય તેને કરીને આ ફાંસીપર લટકી જાઓ, અવસાનનો દીવસ છે.

દરિયાખાં—દાનીઆ, મેને જો જુલમકા કામકીયા ઇસકા ફલ મુજકૂં મીલા, પણ સજાકી મેં લાયક હોં, અબ ખુદાકી બંદગી કરને દે, પીછું ખુશીશેં ફાંસી દેદે.

પીલુ.

સ્વર્ગના વાસી સુખના રાશી,
દુઃખ દેખી થાઉં ચીત્તે ઉદાસી. સ્વર્ગ.
નિંદીત કામ કર્યું મે હુલાશી,
તે ફળમાં આ આવી ફાંસી. સ્વર્ગ.
ખ્યાતી ગુમાવી મેં કરાવી હાંસી,
પરદારા સેવનનો પ્યાસી. સ્વર્ગ.
ઇશ અને હે કાશી નીવાસી,
અંતે તમે આવી લ્યો તપાસી. સ્વર્ગ.

અય દાનીઆ, ખુશીશે મુજકું ફાંસી દેદે (તેવામાં નેપથ્યમાં અવાજ થાય છે, દરીઆખાંકી ફાંસી બંધ કર દો. જહાંપનાકા હુકમ હુવા હે, કે ફાંસી બંધ કર દો તે સાંભળી દાનીઓ ચમકે છે)

દાનીઓ—(નાથુડીને) અલી આ કોણ વળી બુમ મારતો આવે છે જો તો ખરી (તેવામાં સિપાઈ પ્રવેશ કરે છે)

સિપાઇ—[પ્રવેશ કરીને] ફોજદાર સાહેબ જહાંપનાકા હુકમ હુવા હે, કે દરીઆખાંકી ફાંસી બંધ કર દો.

ફોજદાર—બહુત અચ્છા [દાનીઆને] અય દાનીઆ દરીઆખાંકું ફાંસી મત દો જહાંપનાકા ફરમાન હુવા હે.

દાનીઓ—બહુ સારૂં (દરીઆખાંને) દરીઆખાંભાઈ ઈશ્વરે તમારી સહાયતા કરી, ફાંસી ઉપરથી ઉતરીને ચાલ્યા જાઓ. (જાય છે)

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ—બાદશાહની કચેરી.

પાત્ર—બાદશાહ, કાજી, બુલબુલખાં, ઝવેરચંદ, સૈન્યાધિપતિ, અને દરીઆખાં.

બાદશાહ—કાજી સાહેબ, દોસ્તદારી બુલબુલખાં ઔર ઝવેરચંદકી હૈ.

કાજી—જીનાબ સચ હૈ. મગર બુલબુલખાં ઔર ઝવેરચંદકી દોસ્તીકા હકમે આપ તરફસે કુચ્છ ઉત્તેજન મિલના ચૈયે!

બાદશાહ—કાજી સાહેબ, આપેં મુજકું અચ્છી સલાહ દી [સભા પ્રત્યે] અય કચેરીમે બૈઠનેવાલે અમીર ઉમરાવ સુનીએ, બુલબુલખાં ઝવેરચંદકા દિલજાન દોસ્ત હૈ. વો મેં ખાત્રીસે કહતાહું. બુલબુલખાંને દોસ્તીકા ચિતાર આબેહુબ બતલાયા, ઔર ઝવેરચંદને અપકાર કે પર ઉપકાર કીયા, વે દોનુકી નેક ટેક દેખકે મેં બહુત બહુત ખુશ હોતા હું ઔર વે દોનુકું મેં દશ દશ ગાવ બનાયત કરતા હું. ઔર ગુણસુંદરીકું મેં મેરી લડકી સમજતા હું.

કાજી—ધન્ય હૈ! ખુદાવીંદ, અપનેકું (તેવામાં દરિઆખાંને સૈન્યાધિપતિ લઇને આવે છે.)

દરીઆખાં—(કાંઇ પણ નહીં બોલતાં સલામ કરી ઉભો રહે છે. તેને જોઈ બાદશાહ ધમકીથી)

બાદશાહ—અય કંમજાત, હરામી, બદમાશ મૈંને તુજકું સજા કી, વો કભી માફી કરનેવાલા નહીંથા અગર તેરી ઉમરકા દરકે લીયે, ખુદાને ઝવેરચંદકું ભેજા જીસકે લીયે, લાચાર હોકે, તેરી ફાંસીકી સજા મે દરગુજર કરતાહું. (સભા

પ્રત્યે) અય કચેરીમેં બેઠનેવાલે અમીર ઉમરાવ સુનો યહ ઝવેરચંદકા દરીઆખાંને બહુત ગુના કીયા હે. લેકીન ખાનદાનકા લડકા ઝવેરચંદ સબ ગુન્હા છોડકે દરીઆખાંકા અપકારકેપર ઉપકાર દીયા. ધન્ય હે ! ઉસકા માબાપકું, શાબાશ હે વજીર બુલબુલખાંકુ, ઔર ગિન્નેમેં નહીં આવે એસા ફિટકાર હે દરીઆખાંકુ. કાજી સાહેબ ઉનકું દેશ નીકાલ કર દો.

કાજી—(ઉભો થઇ સલામ કરીને) બહુત અચ્છા ખુદાવીંદ, તખ્ત હમેશ રહો. (દરીઆખાંને) અય દરીઆખાં, તેરા જાન બચાને વાલા ઝવેરચંદકી પાસ માફી મંગલે, કાલા મુખકા ધની ? પીછું ધકાંસે ચલ જા.

દરિઆખાં—[નમન કરીને]

ગજલ.

આપનો ગુન્હેગાર, હું થયો ખરે,
દૃષ્ટિ નિધાની કરી, આપે મુજપરે,
જુલ્મ મારો અતી, વળી ત્રાસનો અંબાર,
સર્વ વાત ત્યાગીને, કરી નીધા આભાર. આપનો.
આપને થઈ હોત વીલંબ, જો કદી,
મૃત્યુ માર્રૂ ફાંસીથી, થાત સપદી. આપનો.
ગુણપર ગુણ કરે, અવનીમાં અનેક,
અવગુણપર ગુણ કરવા, આપ જન્મ્યા એક. આપનો.

ગીતિ.

અવગુણ મારા સરવે, નહી ગણકારી આપ પધાર્યારે;
મૃત્યુના મુખથી મુજને, ઉગારવાને તમે વિચાર્યારે.

ઝવેરચંદ—દરિયાખાં, તમે દીલગીરી શા માટે બતાવો છો, કોઇનું બુરૂં કોઇનાથી થતું નથી. સર્વ ઠેકાણે ઇશ્વર મરજી બળવાન

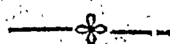
મારા અપરાધથી તમે વિમુક્ત છો.

બાદશાહ—સૈન્યાધીપતી, યહ દરિઆખાંકા મુંમેં દેખનેવાલા નાહીં હું ક્યું કે જબ મૈ ઉસકું દીખતાં હું વો બખત મેરી આંખમેં ખુન આતા હૈ. વો હરામીકું જલદીસે યહ શહેરસેં નીકાલદો.

સૈન્યાધી—જીનાબ, હુકમ શિરતાજ કરતા હું

(દરિયાખાંને) અય દરિયાખાં, તુમ અભીકા અભી નિકસ જા. દિલ્હી તખ્તકી દુવાઇ છીતકી જગોપેં ફિરતી હૈ. ઇતની જગોપર તુંઝે નાહી રેના, ઐસા હુકમ જહાંપનાકા હૈ, અભીકા અભી ચલ જા.

(દરિયાખાં કાંઇ નહીં બોલતાં ચાલ્યો જાય છે)

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ—ઝવેરચંદનું ઘર.

પાત્ર ઝવેરચંદ ને ગુણસુંદરી.

ઝવેરચંદ—પ્રીયે, તારા ઉપર, દુઃખરૂપી અંબાર આવવામાં કાંઇ પણ કચાશ રહી નથી. વાહ! ધન્ય છે! તુંને આવા વિકટ સંકટમાં તેં તારૂં શિયળ ભંગ થવા નહીં દીધું.

ગુણસુંદરી—પ્રાણનાથ, મારાથી શું બને! એ સર્વ ધર્મ રાખવો ઇશ્વરને હાથ છે. જ્યારે ઇશ સાનુકુળ છે. ત્યારે ધર્મરહેછે ધન્ય! બુલબુલખાં સાહેબને કે જેણે ત્વરાથી આવી આવતું કલંક વાદળું વીખેરી નાંખ્યું.

ઝવેરચંદ—પ્રીયે, બુલબુલખાંની શી વાત! એતો જનમથીજ કેવળ પરગજુ છે અને અનાધારનો આધાર વીપતી વીદારવા અગ્રણી છે.

ગુણસુંદરી—પ્રાણનાથ. ખરૂં તેતો તેવાજ છે એવા નીતિવાન વીર પુરૂષ સાથે આપે મિત્રાચારી કરી, તો આપને પણ ધન્ય છે!

ઝવેરચંદ—પ્રીયે જાવે ગયો ત્યારથીજ હું આવતાં સુધી તારે દુઃખથી દીવસ નીર્ગમન કરવા પડ્યા.

ગુણસુંદરી—સ્વામીનાથ, જ્યારે દંપતી વીખુટાં થાય ત્યારથીજ સ્ત્રીને સુખ હોયજ નહીં, ખેર ગઇ ગુજરી શી વાત.

ઝવેરચંદ—પ્રેમી તારી વાક ચતુરાઈથી મારૂં હૃદય આનંદમય થઇ તને મળવા આતુર થાય છે.

ગુણસુંદરી—આર્ય પુત્ર આપની ઇચ્છાનુસાર વર્તવાને તૈયાર છું.

ઝવેરચંદ—વાહ વાહરે! પતિવ્રતા સ્ત્રીતો પોતાના પતીને કાંઈ પણ અસુખમાં દેખે, તો પોતાના પ્રાણ અર્પણ કરતાં વાર કરતી નથી જો.

ગીતી.

ક્ષણમાં પ્રાણજ અરપે, કિંચીત સંકટ નીજ પિયુ પામે;
સુ શિયળ પ્રેમદાનો, અખિલ જગતમાં યશ રૂડો જામે.
રૂપવંતી ગુણવંતી, જે નર પામ્યો રત્ન રૂપ રામા;
તે નર સ્વર્ગીય વૈભવ, ભોગવનારો ગણાય વસુધામાં.

ગુણસુંદરી—પ્રીય પ્રાણનાથ, તેતો ખરૂં છે, પણ જે સ્ત્રી પતી ધર્મ પરાયણી હોય છે તેને આ પ્રમાણે વરતવા ફરજ છે.

દક્ષિણી દાદરો.

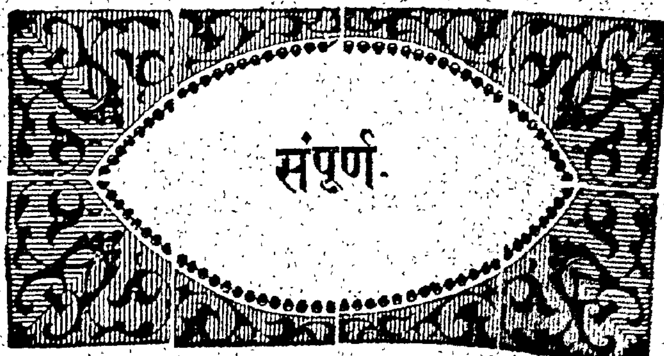
પતી તમે સુણો, સતી તણી જે રીતીરે;
સાધવી નાર, ન કરે યાર, સુણતાં વાર, અંગે અંગાર,
ફકત પીયુની પ્યાસીરે. પતિ—
સતીતણી ગતી, શાસ્ત્ર કહે ગાઈરે;

અતી ઉમંગ, પતીના સંગ, જલાવે અંગ, ટાળે કુસંગ,
આંત્યે સ્વર્ગે જાવેરે. પતિ—
કદી પતી વિદેશે, જાવે કોઇ વારરે;
ત્યાગે શૃંગાર, તજે આહાર, શુદ્ધ જે નાર, લીલા અપાર;
યશ જાતે ગાવેરે. પતિ—

સર્વે પાત્રો—[નાટકની સમાપ્તી થયા બાદ.]

રાગ કલ્યાણ.

સુણો સજ્જનો સૌ આણીવાર, આપ સુજ્ઞ ભાઇઓ નિરધાર—સુ૦
પતીવૃતાનો ધર્મ વિશેષ, સત્ય સુબોધે કહ્યો છે લેષ;
શીક્ષા માનશો સર્વ ભ્રાત, બંધવ જન આ જગમાં સાર.—સુણો૦
ભૂલ ચુક કદી ભાસે મન, માફી કરશો સર્વે સભાજન;
સેવક જાણી બતાવશો ખોડ, ઉપકાર માનીશું વારંવાર.—સુણો૦
પુનરાગમન વળી કરશો ભ્રાત, અમીર ઉમરાવને વંદું સાક્ષાત;
વારે વારે આવી પુરો આશ, સેવકપર કરશો ઉપકાર.—સુણો૦
પુરૂષોતમાત્મજ નિર્ભયરામ, શુક્લ અટક સ્થિતી હળવદ ગામ;
કવિજનનો દાસાનુદાસ, રચ્યું નાટક શ્રોતાને આધાર.—સુણો૦

ઉત્તેજન પત્રીકા.

આ પુસ્તકને પ્રસિદ્ધીમાં લાવી આર્ય સદ્‌ગૃહસ્થોની સેવામાં મુકવાને આજ લાંબો કાળ થયા આકાંક્ષા થઇ રહેલી હતી. પરંતુ કેટલાંએક કાર્યના વ્યવસાયને અંગે તે ધારણા ત્વરીતાથી પાર પડી શકી નહીં. પણ પાછળથી કેટલાએક ઉદાર શ્રીમંત સદ્‌ગૃહસ્થો તથા ભૂપતિ સાહેબોના તરફથી યોગ્ય આશ્રય મળવાથી આ પુસ્તકને મુદ્રાંકિત કરી પ્રસિદ્ધીમાં લાવવાની તક મળેલી છે. જે સાહેબોના તરફથી અવલથી આશ્રય મળેલો છે. તેવા ઉદાર દિલના ગૃહસ્થોના નામ આ પુસ્તક સાથે અમર રાખવાની અભિલાશાથી તેઓનાં મુબારક નામ નિચે ટાંકવામાં આવ્યાં છે.

સ્વસ્થાન ધ્રાંગધ્રા.

નેકનામદાર ખુદાવીંદ કુમાર શ્રી અજીતસીંહજી બહાદુર.

૧૦ કુમાર શ્રી ભભૂતસીંહજી સાહેબ.

૭ કુમાર શ્રી કરણસીંહજી

૨ રાજમાન રાજેશ્રી અમીચંદ નથુ ફોફુ શાફી.

સ્વસ્થાન વઢવાણ.

૫૦ નેક નામદાર ખુદાવિંદ ઠાકોર સાહેબ બાળસિંહજી બહાદુર

૭ બાઈ શ્રી માજી રાજબા સાહેબ

૩ મે. ભવાનીશંકર ગીરજાશંકર ન્યાયાધીશ સાહેબ

૫ મે. ખોડીદાસ વિશ્વનાથ માજીસ્ત્રેટ સાહેબ

૨ મે. બજીભાઇ નથુરામ કામદાર

મે. સદાશીવરાવ શીવરામ સહસ્ત્ર બુધ્ધેઃ દાક્તર સાહેબ

મે. માધવરાય સરન્યાયાધીશ સાહેબ

મે. વિનાયકરાવ ચિત્રકાર

સોનગઢ.

૫ મે. બાપાજી રામચંદ્ર ડીપ્યુટી સાહેબ
૨૫ મે. જગજીવનદાસ બાવાભાઈ શીરસ્તેદાર સાહેબ
૩૦ મે. મણીલાલ કેશવરામ થાણદાર સાહેબ
૨૫ મે. લલુભાઇ વલ્લભરામ ફોજદાર સાહેબ
૩ રા. રા. પ્રાણશંકર મોતીરામ રાઇટર
૩ રા. રા. ગાહાશંકર દયારામ ડીસ્ટ્રીક્ટ એકાઉન્ટન્ટ
૨ ,, ,, સાકરલાલ હરીભાઇ કારકુન
૨ ,, ,, કેશવલાલ ઇચ્છાચંદ ડાકતર સાહેબ
૫ ,, ,, જીવણલાલ નથુભાઈ એજન્સી વકીલ
૧ ,, ,, હરીલાલ વિઠ્ઠલરાય જનરલ મેનેજર
૨૫ મી૦ પરભુલાલ માણેકલાલ કારકુન
૨ પોતાની ૨૩ મારફત
૧ રા. રા. રગનાથ મોતીચંદ કારકુન
૧ રા. રા. ત્રીભોવનદાસ નાનજી ટપા કારકુન
,, રા. રા. પરસોતમ ઘેલાભાઇ સરવૈયર
,, રા. રા. આજીજ મીયા ઉમરભાઇ વકીલ
,, રા. રા. નથુભાઈ હરખજી સણંદી વકીલ
,, રા. રા. ખરશેદજી ટેમુલજી કારકુન
,, રા. રા. પેસતનજી ટેમુલજી કારકુન
,, રા. રા. છગનલાલ ઘેલાભાઇ કારકુન
,, રા. રા. ઉદેરીત મણીરીત વકીલ
,, રા. રા. આગરજી ભોળાનાથ વકીલ
,, રા. રા. ઇશ્વરચંદ નરસીચંદ કારકુન
,, રા. રા. ગોવિંદલાલ છગનલાલ થાણા સીરસ્તેદાર

લીંબડા.

૫ ગોહલ શ્રી ભગવતસીંહજી જાલમસીંહજી તાલુકદાર

કાગદાર ગોવીંદલાલ હથુ

બાબરા.

૫ દરબારશ્રી વાલા માણસુરભાઈ જીવાભાઇ કાગદાર મગારામ ભાઇ હથુ

૧૦ ખાચર મુળુભાઇ—કાગદાર ભીગજી પોપટ હથુ

ગઢાલી.

૨ ગોહલ આણંદસીંહ ગંગળુભાઈ ગઢાલી ભાગદાર—જીવણલાલ નથુભાઇ વકીલ હથુ

વળા તાલુકે લેલીઆણા.

૫ મે. સાલીગીંયા પીરગીંયા લેલીયાણા ભાગદાર

બાબરા તાલુકે ખીજડીયા.

૫ અલી મીયાં અજીજ ગીંયા ખીજડીયા તાલુકદાર

રાજકોટ.

૫ રા. રા. મથુરદાસ વી. ગોવનજીભાઇ વોરા

૫ મે. મોરારજી ગંગલજી એજન્સી વકીલ

૫ રા. રા. ચુનીલાલ વી. વલભદાશ વોરા

લીંબડી,

૧ શાહ ઓગડ મથુર

,, મે. ચકુ રાયચંદ

,, શા. હકમચંદ લાલચંદ

ભાવનગર.

૭ મેહેરબાન લલ્લુભાઇ સાંગળદાસ વસુલીઆત અધીકારી

૫ રા. રા. ભૂપતરાય વિ. વિઠ્ઠલદાસભાઇ મે. દીવાન અને વડી સભાસદ સાહેબના સેક્રેટરી

૫ ,, ,, ગોપાળદાસ વિહારીદાસ આસીસ્ટંટ વસુલીઆત અધિકારી

૫ ,, ,, સાકરલાલ સવાઇલાલ આસીસ્ટંટ હજુરી સેક્રેટરી

૧ ,, ,, ચંપકરાય માણેકરાય આસીસ્ટંટ સેક્રેટરી દીવાનસાહેબ

૨૫ ,, ,, રતીલાલ છોટાલાલ બારકલી જમીન તપાસ કરનાર અધિકારી

૭૫ ,, ,, બેચરલાલ કરસનજી એજન્સી વકીલ મારફત

૨૫ ,, ,, ચત્રુભુજ દગાળજીભાઇ વકીલ

૬ ,, ,, મહારાજાગર સવાઇગર મારફત

૪ ,, ,, રાણા શ્રી માધવસીંહજી કાનજીભાઇ

૧ ,, ,, ખવાસ માવજીભાઇ રણમલભાઇ

૧ ,, ,, વાઢાણી જાગલસીંહ જીવાભાઇ

૧ મોદી. માણેકચંદ વનમાળી

૧ રા. રા. મોતીલાલ મુળજી ઠક્કર

૫ ,, ,, મેમણ આરબી સેખું વેપારી

વીરમગામ.

૫૦ રા. રા. મોતીલાલ ખોડીદાસ પાલનકર ચીફ કોન્સટેબલ

૧ ,, ,, લલુભાઈ ભગવાનદાસ તાર માસ્તર

૧ ,, ,, વીસ્તુરામ શીવશંકર તાર માસ્તર

૧ ,, ,, મોહનલાલ અગરતલાલ ટીકટ માસ્તર

૧ ,, ,, શામરાવ ગોવીંદ ગુડસકલાર્ક

૧ ,, ,, સોમનાથ લક્ષ્મીચંદ ટીકટ માસ્તર

૧ ,, ,, બળદેવદાસ પરસોતમદાસ ચેકકર

૧ પરી બળદેવ પરશોતમદાસ સોનાના વેપારી ચોકસી.

૧ શા. ગગનલાલ હકમચંદ વેપારી—સુંદરરાવ હથુ

૧ રા. રા. સુંદરરાવ દયાનાથ કીરતીકર વકીલ

૧ પરી મથુરદાસ વેપારી

તાલુકે અંકેવાલીઆ.

૨ નેક નામદાર રાણા શ્રી દોલતસીંહજી લાખાભાઇ અં. તાલુકદાર

૨ કુમાર શ્રી સુરજમલજી લાખાભાઇ અં. તાલુકદાર

૧ રા. રા. ઉમીઆશંકર જગજીવન અં. કામદાર

૧ કુમાર શ્રી દીપસીંહજી કેસરીસીંહજી અંકેવાળીઆ ભાયાત

૧ રા. મકનજી જગનનાથ અં. પોલીસ પટેલ

૧ શા. નાનચંદ દોલતચંદ

મોરબી તાબે મીતાણા.

૧ કુમાર શ્રી જાલમસીહજી હમજીભાઇ મોરબી ભાયાત

૧ કુમાર શ્રી મદારસીંહજી મોરબી ભાયાત

૧ કુમાર શ્રી માધવસીંહજી મોરબી ભાયાત

કોઠ.

૧ વીઆરા ચુનીલાલ ગીરજાશંકર કોઠ પોસ્ટમેન નં ૧ ના

કડી.

૧ રા. રા. ભગવાનલાલ પ્રાણલાલ ના. સુ. કેમામ ડીવીજન સીરસ્તદાર

૧ „ „ ગગનલાલ ઉમેદરામ કારકુન

૧ „ „ મોહનલાલ લક્ષ્મીચંદ સરવૈયર

૧ „ „ ગગનલાલ પથુભાઇ કારકુન

૧ „ „ પરભુલાલ ધનેશ્વર કારકુન

૧ „ „ ગણેશ રામચંદ્ર કારકુન
૧ „ „ પુરશોત્તમ શામભાઈ સુપ્રવૈઝર
૧ „ „ જગજીવન હરીભાઇ કારકુન
૧ „ „ મગનલાલ પ્રેમાનંદ પારેખ
૧ „ „ છોટાલાલ રેવાશંકર વકીલ—મુનસફ કોર્ટ
૧ „ „ મોરલીધર જયશંકર સબ ઓવરસીયર
૧ રા. મથુરદાસ મગલભાઇ પરીખ
૧ „ „ કેશવલાલ મોહનલાલ વકીલ મુનસફકોર્ટ
૧ „ „ અંબાલાલ ગીરજાશંકર કારકુન
૧ „ „ કેશવલાલ જગનાદાસ કારકુન સુબા ઓફીસ
૧ „ „ મણીભાઇ બાલાભાઇ એકોંટંટ
૧ „ „ કશનભાઇ રેમાનભાઇ પોસ્ટ માસ્તર
૧ „ „ વકીલ ચુનીલાલ છગનભાઈ મુનશફકોર્ટ

મુંબાઇ બંદર.

૧ રા૦ દેવકરણ નાનજી બજાર ગેટ
૧ „ ગૌરીશંકર માધવજી પંડયા આંબરણુ હાલ „
૧ „ કડવા હર્ષચંદ મેતા પોરબંદર હાલ „
૧ „ હરીદાશ માવજી કાપડીયા „
૧ „ જગનનાથ અનંતજી પોરબંદર હાલ „
૧ „ ગોપાળજી મોતીરામ મેતા „ „
૧ „ છગન મેઘજી દોશી તાપસ હાલ મુંબાઇ
૧ „ દામજી નારાયણજી પંડયા ધોધળી હાલ „
૧ „ પટેલ હીરાલાલ વરજીવનદાસ ખંભાત હાલ „
૧ રા. રા. રઘુરામ કરશનજી ફૂરીયાદકુ હાલ „
૧ રા. રા. ગૌરીશંકર દયાળજી વલાવડ હાલ „

૧ મુ. પ્રાણુશંકર માહાશંકર શુક્લ હળવદ હાલ ,,
૧ મુ. ઇંદ્રજી પુરૂષોતમ શુક્લ હળવદ હાલ ,,

હળવદ.

રા. રા. દવે મંગલજી ચંદરજી
૧ ,, ,, દવે મણીશંકર દયારામ
૧ ,, ,, ગૌરીશંકર રૂઘનાથજી આચાર્ય
૧ ,, ,, મુ. રતનજી પુરૂષોતમ શુક્લ હાલ આબરણુ
૧ ,, મુ. ગૌરીશંકર પુરૂષોતમ
૧ ,, ,, લવજી પુંજાભાઇ વકીલ
૧ ,, ,, લક્ષ્મીશંકર સુંદરજી વકીલ
૧ ,, ,, લક્ષ્મીશંકર ગંગારામ જેલર
૧ ,, ,, મૂળશંકર વી. હરજીવન જોની
૧ ,, ,, ફુલશંકર વી. માહાશંકર જોની
૧ ,, રામકૃષ્ન જેઠુ દવે
,, ,, મણીશંકર વી. મોરારજી વકીલ
,, ,, ઓધડલાલ પ્રાણજીવન વકીલ
,, ,, શીવશંકર વી. હરજીવન કુમાર શ્રી ચંદ્રસીંહજીના કામદાર હાલ નવાનગર

વડનગર.

૧ ,, ,, માધવરાય ગુલાબરામ માહાલકારી.
૧ રા. રા. કેશવલાલ કાળીદાસ તજવીજદાર.
૧ ,, ,, યશવંતરાવ બુડદેવ ગુપ્તે બાદાણકર અવલ કારકુન
૧ ,, ,, પીતાંબર ગીરધરદાસ કારકુન.
૧ ,, ,, નાથાલાલ લલુભાઇ દેશાઈ મજમુદાર.
૧ ,, ,, નાનાલાલ વલભરામ મેતા રાવળપુરના.

૧ ,, ,, મગનલાલ દલસુખરામ રાજપુરના મેહેતા.
૧ ,, ,, ગોરધન જેઠારામ દેશાઇ મજમુદાર મુખત્યાર.
૧ ,, ,, નગીનદાસ ટોકરશી મેતા બાદરપુર ચાંપાના.
૧ ,, ,, માધવલાલ તુળશીદાસ છાબલીઆના મેતા.
૧ ,, ,, પારી. ગીરધરલાલ જીવરામ વકીલ.
૧ ,, ,, મથુર ત્રંબકરાય મુખત્યાર.
૧ ,, ,, છગનલાલ રણછોડ મુનસીપાલેટી કારકુન.
૧ ,, પારેખ તુળશીદાસ ઈજતરામ.
૧ ,, ,, ડોશાભાઈ શંકરદાસ દેશાઈ મજમુદાર
૧ ,, શા. ચીમનલાલ ત્રંબકરામ.
૧ ,, ,, કાશીનાથ નસુખરામ ત્રવાડી.
૧ ,, ડોશાભાઇ વીઠલદાસ
૧ ,, ફતેચંદ શાંકળચંદ

સિદ્ધપુર.

૧૦૧ આ. મે. કેરશા સાહેબ કષ્ટમ ખાતાના ઉપરી સાહેબ
૧૦ રા. રા. તરવાડી નારાયણજી કેસવરામ ખલીના ઇનામદાર
૧ રા. શાંકલેસ્વર પ્રહલાદજી દ્વીવેદી નોધણી કારકુન
૫ ,, પંડ્યા મૂલેસ્વર ત્રંબકરામ
૧ ,, સુકલ પ્રહલાદ મયારામ
૫ ,, પંડ્યા કેશવલાલ અમીરામ
૧ ,, સેઠ નથુ દુલભરામ ખુશાલવાળા
૧ ,, ગોરધન રણછોડ પારેખ—નથુભાઇ દુલભરામ હસ્તુ
૧ ,, ગોરધન રણછોડ મેતા—ઓજન
૨ ,, બકોર હરખા વોરા
૨ ,, પારેખ વીઠલદાશ માણેકલાલ બાલુ

૨ „ તરવાડી મુલેસ્વર પુરૂષોતમ
૧ „ અંબાલાલ રામા પંડયા
૧ „ ગવરીશંકર લખમીરામ તરવાડી
૨ „ જગનનાથ બાળાશંકર ઠાકર આસીસ્ટંટ માસ્તર
૧ „ રામચંદ્ર અંબાશંકર ઠાકર મોજન
૫ „ ભવાનીશંકર લખમીરામ સુકલ દીઓલ ઇનામદાર
૧ „ જેઠાલાલ દુલભરામ પંડયા
૧ „ નીલકંઠ નાહાનુંભાઇ જાંની
૧ „ શા પ્રેહલાદ લાલચંદ
૧૦ રા. રા. કેશવલાલ મોતીલાલ તાર માસ્તર
૨ „ નાનાલાલ દુલભરામ ઠાકર મારફતીયા
૫ રા. રા. અંબાલાલ કેશવરામ વકીલ
૧૧ „ „ જટાશંકર હર્શરામ બ્યાસ કનેસરા ઇનામદાર
૪ „ „ જીવણલાલ રૂપશંકર કારકુન
૧ „ ત્રવાડી હીંમતરામ હરગોવીંદ તથા મણીશંકર કૃષ્ણશંકર
૧ મે. ફરશરામ બાશકર સીરસ્તેદાર
૧ રા. આણદરાવ વીસ્વનાથ કારકુન
૧ „ બળદેવદાશ નથુભાઇ કારકુન
૪ „ ગીરજાશંકર ઉમેદરામ કારકુન
૧ „ બળવંતરાય સદાસીવ સીરસ્તેદાર

રાધનપુર.

૧૧ રાજ્યસ્થાન રાધનપુર નવાબ સાહેબ બાહાદુર.
૨ મે. સૈયદ બાવામીયાં પીરમીયાં. દીવાન સાહેબ.
૨ મે. ચંદુલાલભાઇ હરીલાલભાઈ ઠાકોર જાગીરદાર.

થરાદ.

૧૦ નામદાર ઠાકોર શ્રી ખેંગાર સીંહજી સાહેબ

પાલણપુર.

૨ રાવ બહાદુર દુલેરાય ગીરધરલાલભાઈ ફસ્ટકલાસ આસીસ્ટંટ.
૧ મે. મોતીલાલભાઇ રતનજીભાઇ સીરસ્તેદાર.
૧ રા. હરનારાયણ રામજી વકીલ.
૧ રા. લક્ષ્મીચંદ કહાનજી વકીલ.
૧ રા. મોદી ચુનીલાલ ગોદડ વકીલ.
૧ પારી. ગણપતરામ પાવનદાસ.
૧ રા. નાનાલાલ ભીખાભાઈ સુ. પો. એકાઉનટંટ.
૧ રા. ડોસાભાઇ ભગવાનજી પ્રેસ મેનેજર.
૧ રા. ત્રીકમલાલ માણેકચંદ લખમીચંદ હશુ
૧ રા. રામચંદર ગંગાધર ગુડસ કલાર્ક ,,
૧ રા. છોટાલાલ કાળીદાસ તાર માસ્તર. ,,
૧ રા. અમુલખ દાના. ,,
૧ રા. દેવશી નાથા આવલ એજંટ ,,
૨ પંડ્યા. કેસવલાલ મલાદજી
૧ રા. રા. ઉમીયાશંકર ગવરીશંકર હીવોદર થાણુદાર.
૧ કોઠારી. લક્ષ્મીશંકર ચેલજી સ્કોલર
૧ રા. ચંદુલાલ માણેકચંદ મેહેતા સ્કોલર.
૧ રા. કનૈયાલાલ શાલીગ્રામલાલ ,,
૧ રા. હીરાલાલ જેઠાલાલ ,,
૧ ,, ચંદુલાલ મોકમલાલ પારેખ સ્કોલર.
૧ મહેતા. જસકરણ છવરાજ ,,

૧ સાહેબખાંન લાલખાં. ,,
૧ કોઠારી. અમૃતલાલ હેમરાજ ,,
૧ રા. પહાડસીંહ વાઘસીંહ ,,
૧ ,, કાળીદાસ રામચંદ. ,,
૨ ,, ગોવીંદલાલ અમૃતલાલ. ,,
૧ ,, સોભાગચંદ ખુબચંદ તાલુકા સ્કુ. માસ્તર
૧ ,, મયાચંદ લલુ. ,, ,,
૧ ,, જોઈતારામ મુગટરામ દવે. મેશાણા પોસ્ટમેન..
૧ ,, ભગવાન છગન સ્કોલર

પાલીતાણા.

૫૦ રા. રા. શેઠ ભીખાચંદ સ્વરૂપચંદ બાબુ

પાટણ.

૨૦ રા. રા. મેરબાન શેઠ પેસ્તનજી ખરસેદજી થાણાવાળા.
મામલેદાર સાહેબ

૧ ,, ,, આબાજી ચીમણાજી મુલકી સીરસ્તેદાર
૧ ,, ,, કાજી અબદુલ ગફુર કારકુન
૧ ,, ,, લલુ સીવલાલ કડીવાળા ક્રોસી
૧ ,, ,, બેચરલાલ મગનલાલ કારકુન
૧૫ મે. બારોટ અમરસીંહજી ત્રીકમસીંહજી ઈનામદાર
૧૫ રા. રા. નથુભાઈ ગીરધરલાલ વકીલ
,, ,, ગોપાળધર શીવધર દેશાઈ
,, ,, એદલજી રૂસ્તમજી દાદાભાનજી ડાક્તર સાહેબ
૧૫ ,, ,, કુબેરજી મુલજી દવે હાજીપુર ઇનામદાર

વીસનગર.

૧ મે. ભોળાનાથ હરગોવિંદ મજમુદાર

૧ રા. રા. વામનરાવ બાજાજી ગનાડકર જડજ કોર્ટના કારકુન
" " " કેશવરાવ નારાયણ ગડકરી
" ઠાકોર શ્રી કીશોરસિંગજી દલસિંગજી પીંપળજ ઈનામદાર
" રા. રા. માધવરાવ સખારામ ગડકરી વકીલ
" " " રામરાવ ગંગાધર ગાડગીલ કારકુન
" " " વાસુદેવ આતમારામ સીંગારપુર
" " " કરૂણાશંકર મોતી કારકુન
" " " વિઠલરાવ લલુભાઈ પંડિત ઉમેદવાર
" " " મહાસુખ રણછોડદાસ કરીયા ફ્સ્ટ તલાટી
" " " કેશવલાલ હીરાલાલ પારેખ
" " " લક્ષ્મીશંકર હરજીવનદાસ મોજે કુવાસણાના તલાટી
" " " શરૂપચંદ ઉજમશી
" " " આશારામ વીરચંદ
" " " સુરજલાલ ઘેહેલાભાઇ પંડિત ભાલકના તલાટી
" " " વાસુદેવ કાશીનાથ તલાટી
" " " દામોદર બાબાજી મેહેતા તલાટી
" " " છોટાલાલ મોતીરામ ગોઠવાના મેહેતા
" " " ચમનલાલ લાલદાસ દેસાઈ
" " " તુળશીદાસ બલાખીરામ કડાના તલાટી
" " " મણીલાલ ભવાનીશંકર તલાટી
" " " માણેકલાલ મગનલાલ

ભીમનાથ.

૨૫ મોહાંત શ્રી ગજરાજગરજી ભીમનાથ દરબાર સાહેબ

અમદાવાદ.

૬૦ મે. દુરગાશંકર દયાશંકર વકીલ
૧૦ પોતાની ૫૦ મારફત

૨ રા. રા. ભોગીલાલ લલ્લુભાઇ જાની. રેપીનીંગમાં કારકુન.

૨ રા. રા. પટેલ માધવલાલ રણછોડભાઇ પાટડી પોસ્ટ માસ્તર

૧ શોની. મગનલાલ મનસુખરામ

૨ રા. બાલકૃષ્ન મુંઝાભાઇ પારેખ વઢવાણ કાંપ

૧૩,૬૯૩

श्लोक.

निजजनैर्विधिनानिखिलायदो;
झटितियोविनिवर्तयतिस्मृतः ।
जलधिजापरिरंभणलालसो,
नरहरि;कुरुतांजगतांशिवं ॥

